

Роман Чолкан

ЖМУТІ СЛОТЯДІВ

*з
перед, підчас і після
2-ї світової війни*

Таню В. Біршану
на пам'ятку
від Романа

ЖМУТ СПОГАДІВ

Канадсько-Український Бібліотечний Центр

Канадське Товариство українців в Канаді

Роман Чолкан

ЖМУТ СПОГАДІВ

3

перед, підчас і після

2-ої світової війни

Накладом автора. Торонто, Канада
2000 р.

Вступне слово і заваги д-ра Василя Вериги
Обкладинка: Село в Україні мистця Василя Курилика
Ззаду: недокінчена обкладинка альбому (різьба Романа)
Приготування до друку і опрацювання знімок Марка Комара

*Присвячую це своїм Рідним
особливо своїм внукам
Христинці і Грицеві, щоби знали
про походження діда, його родину,
та все, що він пережив.*

Внуки Романа, Грицько і Христинка Чолкани. 1999 р.

ВСТУПНЕ СЛОВО

до біографії „Жмут спогадів” Романа Чолкана.

В українців мемуаристика не належить до популярних письменницьких виявів, бо багато наших людей на поважних становищах у громаді, що мали не малий суспільно-громадський досвід, відійшли з цього світа, не залишивши нічого зареєстрованого про свою діяльність, можна б сказати безслідно. А з ними разом відійшла і частка нашої історії.

Декому здається, що писати спогади – це значить писати про свої діла, вихваляти себе і робити із себе героя. Інші вміють гарно і цікаво розповідати про свої власні переживання, але писати про це не випадає, вважаючи, що в їхньому житті нічого важливого не сталося, що варта було б зареєструвати, бо й кому можуть бути цікаві його чи її переживання. Проте спогади є почитною літературою власне тому, що оповідають про життя і досвіди живої істоти, такої самої як сам читач.

Цим разом маємо перед собою новий біографічний опис переживань життя і діяльності визначного українського підприємця Романа Чолкана, який назвав свій твір „Жмут спогадів”. І вже сама назва твору вказує, що це не якась фантастична повість, але досвіди з життя підприємця, який відбув довгий шлях з галицького села до далекої канадської метрополії. Пройшов він той шлях не із наперед обдуманим пляном, але з перепонами, без матеріальних засобів, брак політичної свободи де можна було вільно розвивати свій талант, перебуваючи під ворожими окупаціями спершу під польською а потім під советською та німецькою. Тоді він пізнав російський шовінізм, який ішов на повне знищення українського народу терором, голодом і холодом. І власне цей короткотривалий, але дуже знаменний досвід заставив його вступити в ряди української дивізії „Галичина”, щоб зі зброєю в руках стати на прю з відвічним ворогом України. Він зрозумів, що Росія в своїх геноцидних замірах не розбирається у засобах нищення українського народу, його культури, мови та навіть

перекручування історії.

Пройшовши щасливо через війну і британський полон, автор опинився в Канаді, яка стала його прибраною батьківщиною. Осівши в Торонті, він заснував власне підприємство, практично з нічого й у свій час став визначним підприємцем у ділянці купна і продажі нерухомостей і передовим громадянином. Маючи успішне підприємство, він не забував і про потреби української громади, про що однак він у своїх спогадах зовсім не згадує. І коли в Україні шалів терор і політика русифікації продовжувалася, він заснувавши свою власну родину, разом з дружиною Любою виховував своїх дітей на свідомих українців, посилаючи їх до українських шкіл та молодечих організацій.

Роман Чолкан, відомий у Торонто та й у всьому південному Онторіо, підприємець, короткими штрихами описує своє життя-буття для своїх внуків, щоб вони знали як їхній дідо важко пробивався в лабіринті суспільних конкуренцій, працював у бюро і здобував професійну освіту, щоб бути дійсним професійним і повноправним громадянином Канади. Чолкан представив своє життя, сконденсувавши його опис в одному відносно невеликому творі, не входячи в деталі, не заглиблюючись у їхню психологію чи філософію, включаючи також около 90 знімок з різних періодів. Він пише про себе, як він сільський хлопчина осягнув гідне становище в бізнесовому світі і в українському суспільно-громадському житті, стоючи осторонь ворогуючих собі політичних середовищ. Хоча він з природи любить у розмовах переходити на повчально-інструкторський стиль, у своєму „Жмуті спогадів” цього не має. Не згадує він і про свої інші пригоди, обмежуючись виключно до своєї праці в підприємствах R. Cholkan & Co. Ltd., Real Estate & Insurance, яке в останніх роках його діяльності мало поверх двадцять бюр у Торонті і на провінції.

Як довідуємося із „Жмуту спогадів” Чолкан у своїй професії був шанованим бізнесменом і коли одного року його висунули у кандидати до Управи Toronto Real Estate Board, один підприємець жид, щоб не допустити до вибору Чолкана, обвинувачував його як члена Дивізії „Галичина” у коляборації з нацистами й у

воєнних злочинах. Чолкан подав справу до суду і обвинувач справу програв, бо не міг нічого доказати. Так Чолкан оборонив не тільки себе, але цілу Дивізію від необґрунтованих овинувань, на жаль, Чолкан зі скромности не розвинув цієї справи дещо докладніше, щоб показати внукам та деяким слабодухам, що необґрунтованих обвинувачень не можна пропускати безкарно.

„Жмут спогадів” Романа Чолкана це корисне явище в українській мемуаристиці тим більше, що мені не доводилося читати біографічних творів з тієї ділянки підприємств, бо кожне із них має свій специфічний характер і Р. Чолкан заповнив цю прогалину. Сам твір написаний легким стилем і читається як звичайний роман і можна рекомендувати не тільки внукам Р. Чолкана, але й кожному українському читачеві бо в ньому є багато цікавих інформацій про які варто знати.

д-р Василь Верига

НА РІДНІЙ ЗЕМЛІ

ПОЛЬСЬКА ОКУПАЦІЯ

РОМАН ЧОЛКАН народився 29 травня 1923 року в Україні, в селі Більче-Золоте, Борщівського району, Тернопільської області. В час його уродин ця околиця була під польською окупацією (повіт Борщів, воєвідство Тернопіль). Його родичами були Степан Чолкан та Анастасія з Кіферів – Чолкан. У них вродилося семеро дітей. Перші близнюки і один син померли ще дітьми, пізніше вродились Роман і Мирослав, а після них ще одна дівчина Маруся і хлопець Зенон. Маруся і Зенон також померли ще дітьми. В той час багато дітей помирали не доживаючи і одного року. Медична обслуга не була така як сьогодні.

Батько його батька Григорій (помер перед 1-шою світовою війною), був українського роду десь з Буковини (Чернівецької області), а мати його батька Марія з Бачинських – була також українського роду, із збіднілої шляхти ("nobility"). Батько його матері Андрій Кіфер, був німецького походження (по німецьки не говорив). Мати його матері Юлія Кіфер з Ковалів – була також українського роду і працювала акушеркою в селі Більче-Золоте.

Батько Романа не служив у австрійській армії підчас 1-шої світової війни, тому, що він був самотнім сином і тим, хто утримував родину. Він мав чотири сестри – Юлію, Ніну, Вероніку і Вікторію. Вероня і Віктя поселились в Канаді по війні. Юлія вийшла заміж за Березовського, який пропав підчас 1-шої світової війни в східній Україні, Ніна (учителька) вийшла заміж за Степана Паладійчука (теж учителя) померла після 2-ої світової війни десь у Карпатах.

Уся родина Романа вважала себе українцями, ходили до греко-католицької церкви в Більчу-Золотім, а Роман і його на

два роки молодший брат Мирослав, до передшкілля – в український діточий садок при захоронці Сестер-Служебниць. Роман і Мирослав закінчили семикласну школу села Більче-Золоте з дуже добрим успіхом і до 1937 року не виїздили поза межі села, окрім містечок Борщева, Королівки, Озерян та Заліщик.

Більче-Золоте, будучи великим селом, налічувало понад 3500 населення і знаходиться около 20 км на захід від ріки Збруч – бувшого польсько-советського кордону, і около 15 км на північ від ріки Дністер, польсько-румунського кордону. Воно розташоване на розлогій долині під скелистими берегами ріки Серет на півдні та заході. Західня, менша частина села, відділена рікою, називалась Доброкут і мала свою власну парафію, малу кам'яну греко-католицьку церкву під горою Пісочною. Південь, вздовж всієї ріки, будучи густо залісненим, створював враження Підкарпаття.

На заході та північному заході Більча-Золотого розташувались малі села Мишків і Мушкарів, а на півдні – мала оселя Монастирок (підчас советської окупації перезвана на Міжгір'я). Усі ці села розташувались понад рікою Серет і їх можна було назвати „сателітами”, оскільки одежа і діалект їх жителів були такими ж, як і в Більчу-Золотім. Населення цих трьох сіл нараховувало около 1,200 осіб. Населення Більча-Золотого та усіх „сателітів” було, здебільшого українським (90%), 10% населення складали поляки і жида. Власниками більшості земель та всіх лісів даних околиць були князі Сапіги. Вони мали велику палату з гарним парком в центрі села Більче-Золоте.

Князі Сапіги, хоч були римокатоликами, майже кожної неділі, знаходячись у селі, відвідували українську греко-католицьку церкву, яка називалась церквою св. Михаїла. Парохом був о. Семен Гребенюк, бувший капелян Українських Січових Стрільців підчас 1-шої світової війни. Православних церков тоді в наших околицях не було.

Князі були скромними і прихильними до українського населення, підтримували і фінансували майже всі його позитивні проекти. На горбі, в центрі села, розташувалась велика кам'яна церква з годинником на вежі. На південь від неї зна-

ходиласть триповерхова семикласна школа, збудована перед 1-шою світовою війною, на захід і північ – комерційні та громадські будинки, читальня „Просвіти”, пошта та кооператива. Недалеко від церкви також була „захоронка” – жіночий монастир Сестер-Служебниць, де жило п’ять монахинь. Одна з них обслуговувала медичні потреби села, інші опікувались діточим садком та решта проблемами села і церкви. Ця „захоронка” була фінансована родиною князів Сапигів.

В околицях Більча-Золотого було багато історичних пам’яток – деякі сягали дохристиянських часів. У центрі села на схід від церкви, на горбі, знаходились глибокі кам’яні занедбані підвали, походження яких ніхто не знав, але цей горб усі називали „баштою”. На півночі села були глибокі, водою в алябастрі вириті, печери, що називалися „Вертеба”. Підчас чищення цих печер, які розходились, неначе галуззя дерев, кілометрами, можливо і без кінця, дослідники знайшли чимало старовинних цікавих експонатів: кості мамута, старі кам’яні знаряддя, людські черепи, череп’яні вироби, тощо. Багато цих експонатів тепер знаходяться в музеях Відня, Кракова та Львова.

Влітку до печер приїздило багато туристів, Роман часто бачив сільського провідника з групами людей, які проходили мимо його хати до печер. Поблизу оселі Монастирок, над рікою Серет, розташувались кам’яні печери, де, ще в дохристиянські часи віддавали жертви богам, а пізніше в тих печерах жили монахи. Можливо, тому оселю названо Монастирок. На південно-західній стороні села у лісі званому Городище лежали високі насипи, котрі, як переказували люди, були оборонними валами підчас козацьких воєн.

У двадцятих роках нашого століття чеський науковець Хвойка, роблячи розкопи в Більчу-Золотім, знайшов чимало об’єктів трипільської культури.

Ще за Романової пам’яті, в селі не було радія, окрім малих апаратів з кришталом і слухавками. Про телевізію ще навіть не було чуток. У селі були лише два телефони – один на пошті, другий – у палаті князів. Населення розважало себе своєю музикою і театральними виставами. Місцеві церковні та народні звичаї також були розвагою для жителів села. Уся транспортация

здійснювалась піхотою чи кінним возом, часом – велосипедом, якщо хтось його мав. Праця на полях не була механізованою – все робилось, або власними руками, або кіньми. У селі були лише два автомобілі і один мотоцикл. Найблищою залізничною станцією було містечко Озеряни, що знаходиться десять кілометрів на північ від Більча-Золотого. З Озерян до села простягалася одна, так звана „бита” дорога, яка закінчувалася в селі, на мості через ріку Серет.

Більче-Золоте було свідомим і спокійним українським селом, в якому населення шанувало старі звичаї, високу мораль та чесну працю. Разом із „сателітами” село мало свій народний стрій, який, говорили, був основним строєм Поділля. На жаль, усе там змінилось після советського „освободження”.

Сьогодні, уродженець села Більче-Золоте, Михайло Сохачький, віддано і безкоштовно займається розкопками та вивченням історії села. Він є керівником Борщівського музею, багатого і цікавого на експонати.

Брати були дуже різними вдачею. Роман був непосидючий, а Мирослав – спокійний. Якщо старшого цікавило все, село, господарка, варстат батька, то молодший захоплювався читанням книжок з математики і фізики. Результатом такої непосидючості стало те, що Роман до дев’яти років уже покалічив собі майже всі пальці на лівій руці, шрами від яких залишились до сьогодні.

У вільний час, влітку, Роман зі Славком ходили купатися на ріку Серет. Роман любив ловити рибу. Захоплюючись рибацтвом він забував про час, часто повертався до дому пізніше, як повинен – після п’ятої – шостої години вечора – і за те одержував від батька пару буків на задок.

Маючи вісім років він хотів вести свою господарку. Утримувати голуби виявилось непрактичним, бо їх ловили яструби. Тоді Роман захотів розводити кріликів. Остаточо батько погодився з сином за умовою, що син сам буде їх доглядати, годувати, чистити за ними, убивати, знімати шкіри, чистити нутро і віддавати мамі лише готове до вживання м’ясо. Якщо Роман не погодиться з цією умовою, то батько сказав, що віддасть ці тваринки іншим людям.

У селі були дві малі господарки, що утримували кріликів, і батько купив для сина дві пари кріликів, огородив мале подвір'я та побудував для них хатку. Тваринки швидко розмножувались, так, що за чотири місяці їх було вже біля двадцяти. Роман дотримувався своєї угоди з батьком і доглядав кріликів аж до закінчення семикласної школи.

Літом 1937 р. батько поїхав з Романом до міста Коломиї і вписав його до школи деревного промислу. У вересні того ж року Роман виїхав до Коломиї, де був також зарахований до української бурси. За декілька днів почав учитися в будівельному відділі школи. Усе проходило нормально. Коломия була для Романа великим містом з двома гімназіями, де мова навчання була українська та одна з польською мовою навчання. Також у місті була школа деревного промислу, де Роман мав нагоду познайомитися з багатьма хлопцями його віку.

Зрештою, він був задоволений школою і життям у великому місті. Сюди часто приїздили батьки, привозили синам, чи дочкам трохи харчів та грошей.

Взимку Роман відчув біль і прибуття у вазі. Візит до лікаря д-ра Білозора засвідчив велику кількість білка у нирках. Лікар приписав відпочинок і строгу дієту без солі, цукру, білка і т. і. на чотиромісячний термін. Роман був змушений перервати науку та повернутися до Більча на лікування. Рік науки було втрачено.

У червні 1938 року Роман вилікувався, а його брат Мирослав закінчив сільську семикласну школу з дуже добрим успіхом. У батьків виникнула нова проблема. Студентам середніх шкіл за школу, харчі і житло треба було оплачувати. Вони не були в змозі утримувати двох синів у зазначених школах поза селом, тому вирішили, що тепер, Мирослав повинен мати можливість вчитися далі. Саме його батьки і вписали тої самої школи але на столярський відділ з правом гімназії, а Роман залишився з родичами в Більчу-Золотому. Мирослав закінчив перший рік школи з дуже добрим успіхом і повернувся наприкінці червня 1939 року до села на літні вакації. Роман весь час працював з батьком на різних будовах.

ПЕРША СОВЕТСЬКА ОКУПАЦІЯ

На початку вересня 1939 року вибухнула війна Польщі з Німеччиною, і всі школи відразу припинили навчання. В половині вересня 1939 року, наші західні землі були окуповані військами СРСР під претекстом визволення українців від польської окупації і прилученням їх до т. зв. Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Роман пригадує собі коли, ранком у неділю в половині вересня, уся родина зібралась на Богослуження до церкви. Раптом почули гуркіт машин, а над головою зі сходу на захід перелетіло декілька ескадр великих, чорних бомбардувальників. Поляки таких літаків не мали. Ми не пішли до церкви, тільки слідили за тим, що діялось довколо нас.

Батько пішов слухати своє радіо зі слухавками і за хвилину вернувся і сказав нам, що Радіо Київ передавало, що советські війська перейшли кордони Польщі. Ми були недалеко того кордону. Роман внедовзі почув гуркіт машин з півночі і скоро побачив танки.

Їх переїхало около двадцять коло нашої хати і наробили багато пороху. Батьки сказали нам поховатись. Після того, як вони переїхали, в селі стало спокійно. Роман з братом вийшли поза подвір'я на дорогу і побачили, що два танки затримались коло криниці та що група дітей і жінок окружили їх.

Всі були цікаві – хто вони і чому там стали. Одна молодиця – здається Склерик – запиталась одного танкіста, чому вони стали, тоді, як інші поїхали. Він відповів: „Вот хазяйка масла нет”. Вона повернулась і пояснила іншим: „Але їм добре – каже, що масла не мають і їхати не хочуть”. Це так вона зрозуміла, а ніхто з нас не знав російської мови. Масло, по російськи – це олива до мотору, а по українськи – це те, що смачне з хлібом!

З приходом нової влади та нових порядків, у селі все відразу змінилося. У Більчу-Золотому відкрили неповносередню школу і Мирослав, згідно з новими порядками продовжував своє навчання в селі.

Батько все літо і осінню був зайнятий на побудові нової школи в селі Монастирок (тепер Міжгір'я) і Роман допомагав

батькові. Советська влада наказала завершити будову. Хоч це мале село знаходилося недалеко (шість кілометрів), то осіння погода не дозволяла кожного дня повертатися до дому. Роман з батьком були змушені спати в одній кімнаті біля школи, самі готували собі їжу і лише в суботу поверталися до Більча-Золотого.

Монастирок нараховував біля трьохсот осіб населення, Люди мали дуже мало власної землі і тому більшість з них були змушені працювати на т. зв. „фільварку” дібр князя Сапіги. У половині тридцятих років польська влада викупила більшість землі князя Сапіги і заселила їх польськими кольоністами (около 25 господарств, кожне – біля 5 гектарів землі). Для них уряд Польщі побудував хати, стайні, стодоли і дав по одному коневі і корові кожному.

Село дуже зубожіло, люди, просто, не мали що їсти. Населення поставилося ворожо до польських поселенців, були випадки вбивств, підпалів і т. п. На початку советська влада багато не змінила. Взимку одного дня коли Роман з батьком рано встали до роботи, селяни прийшли і сказали, що советські війська і НКВД оточили цілу польську кольонію, дали їм чотири години часу, щоб спакувати свої речі, які можуть самі нести і чекати на транспорт на краю села. Всюди було багато міліції. Зранку всі бачили натовпи людей, яких саджали на санки і вивозили. За кілька годин усі поляки були насильно вивезені. А наші селяни казали: Ви хотіли „Креси всходне” – їдьте даліше на схід?!

Роман тієї зими вкладав шкло і ошклив усі вікна школи. У місяці січні 1940 року він довідався, що в районному місті Борщеві відкриваються вчительські курси. Він поїхав до міста і записався на ті курси. Вони почалися наприкінці лютого, або на початку березня, і Роман замешкав у гуртожитку. Там жило по біля десяти студентів в одній кімнаті. Більшість з них, були молодими і різної національності. Були серед них українці, жида і поляки, хлопці і дівчата в окремій кімнаті. Наука проходила українською мовою, але читалась також і російська. Більшість урядовців і вчителів була з СРСР. Бувший кордон Польщі з СРСР був лиш десять кілометрів на схід від Борщева, але, хоч ми жили в одній країні, ніхто, ані з заходу, чи сходу без

спеціального дозволу, не міг, аж до часів німецько-совєтської війни, його переходити.

Здійснювався сильний натиск на вивчення російської мови. Деякі курсанти легко засвоювали нову мову, а іншим вона була складнішою. Пригадую один цікавий випадок. Учителька російської мови дуже щиро і наполегливо працювала над тим, щоб ми цю мову засвоїли. Один з курсантів був менше здібним до мов і вона присвячувала йому більше часу. Одного разу вона вже втретє чи четверте пояснювала йому якісь правила російської граматики і вкінці вигукнула: „Запомните уже или не запомните”, на що хлопець відповів: „Не запомну!” Ми всі почали сміятися, а розлючена вчителька з плачем вибігла з класу. За хвилино до класу ввійшов директор курсів і сказав, що вчителька повідомила його, що з неї „шутки делают”. Тоді ми пояснили директору, що нас недавно навчали польської мови, де вислів „запомнуть” означає – забути, на відміну від російського значення цього слова „запам’ятати”. Таким чином, курсант просто не зрозумів вчительки. Директор змішався, а потім почав сміятися разом з нами а учителька зрозуміла суть речей і почервоніла. Наука продовжувалася далі вже без непорозумінь.

Цікаво, що у школі, де Роман пізніше працював, він був самотній вчитель, що трохи знав російську мову і граматику і змушений був викладати її так, як знав.

Після сімох місяців навчання ми, закінчивши наш курс наприкінці серпня, одержали призначення до різних початкових шкіл Тернопільської області. Майже всі курсанти, що закінчили курси з добрим успіхом, одержали призначення в Борщівському районі, інших направляли до дальших сіл, деяких аж у Почаївський район, що на межі Волині. Роман мав щастя бути призначеним до села Сков’ятин, яке віддалене приблизно около десяти кілометрів від Більча-Золотого, коло містечка Королівка. На початку вересня він уже був „радянським” учителем, маючи лише 17 років.

Його брат, Мирослав мав тоді 15 років і продовжував навчання в Більчу-Золотім, закінчуючи неповносередню школу (сьомий клас). Роман був гордий своєю професією, любив працювати з дітьми, також цікавився адміністрацією школи. Ди-

ректором школи був Степан Яремків – абсолювент української гімназії під час польської окупації та уродженець села Сков'ятин, людина около 21 року життя. Школа називалася неповносередньою, хоча мала чотири початкові класи і п'ятий клас, як початок неповносередньої. Вона приміщувалася в бувшому панському будинку, мала п'ять кімнат (чотири класи і канцелярію для вчителів). П'ятий клас учився пополудні, оскільки бракувало приміщень і вчителів. Роман викладав у п'ятому класі математику та російську мову. Вранці він працював, будучи господарем 2-го класу.

Серед вчителів школи працювала пані Любінецька (31 рік життя, полька). Її чоловік, будучи польським офіцером, також працював там учителем. Він пропав під час 2-ої світової війни (можливо потрапив до німецького або радянського полону). Іншими вчителями були Марта Яремків, дівчина 18 років, сестра директора школи, Віктор Мацієвський – українець, 24 років життя, з близького містечка Королівки, який разом з Романом закінчив учительські курси. Вони п'ятеро співпрацювали дуже близько, а пані Любінецька викладала лише в 4-му класі, доглядаючи двох своїх маленьких донечок.

Населення села толерувало радянську владу, але жило своїм власним життям, як і попередньо, користуючись навіть середньо-європейським часом замість московського.

Після першого півріччя наша школа одержала „перехідний прапор”, як найкраща школа Борщівського району. Прикінці першого півріччя НКВД заарештувало селянина Музику – першого голову Сільської ради, що підірвав своє здоров'я у польських тюрмах за його комуністичні переконання. Він, будучи розумною людиною і щирим українцем, читав багато книжок, мав дві дочки, що навчалися в нашій школі. Живучи поблизу школи, пан Музика часто заходив на дискусії до директора.

Одного вечора, коли Роман був сам у школі, Музика зайшов і почав йому розповідати про своє життя. Роман був здивований, оскільки розповідь була схожою на сповідь. Він розповів, що ще молодим виїхав зі своїм братом до Канади, став активним членом Товариства Українських Канадців. Там в 20-их роках, він багато чув про СРСР, комунізм та українізацію. Повернувшись

до села на початку 30-их років, він, будучи переконаним комуністом, наполегливо пропагував комунізм і за те часто пересиджував у польських тюрмах.

З приходом більшовиків пан Музика був вибраний (чи призначений) головою Сільської ради і делегатом на з'їзд так званого об'єднання з УРСР. Дуже скоро він переконався в брехливості комуністичної пропаганди і зрезигнував з усіх постів. Найцікавішим було те, що він сказав, що він написав три листи до брата в Канаду, переконуючи його в тому, аби той позбувся комуністичної брехні та пропаганди. За декілька днів його заарештували, і більше про нього ані родина ані ніхто інший, до сьогодні, нічого не знає.

У 1953 році, будучи вже в Канаді, Роман зустрів його брата, заможного бізнесмена міста Гамільтону, і розповів йому про розмову з його братом. Той заплакав і приніс один лист із тих трьох листів, що він одержав. Той лист його переконав, і він зірвав усі зв'язки з комуністами і на завжди став активним членом УНО.

По закінченні півріччя Роман разом з С. Яремковим ввечері, у школі, готували програму на друге півріччя. Приятель директора, його односельчанин, був теж присутнім. Несподівано до канцелярії увійшли новий голова Сільради з двома НКВД-истами. Голова Сільради представив їм нас трьох, а ті в свою чергу, оглядали книжки малої бібліотеки і сказали Романові йти додому. Переляканий, що його можуть арештувати, він побрив глибокими снігами до свого мешкання в родини Щербанюків. Розказав господарям, що сталося, і просив їх, щоб у випадку його арешту вони повідомили його родину в Більчу-Золотому.

Так, не заспокоївшись, Роман вийшов, щоб подивитися, що діється в селі. У школі не було світла, але напроти нього йшов п. Васильців, сільський коваль і голова батьківського комітету, незвичайно гарна, і жартівлива людина. Він відразу повідомив Романа, що НКВД заарештувало директора і поїхало з ним до його хати. Цю ніч Роман мало спав.

На другий ранок, прийшовши до школи, застав усіх як на похороні. Двоє вчителів, що залишилися, сиділи сумно і пробували розважати невиспану і заплакану сестру Яремкова, Марту

а всі діти сиділи при своїх лавках і також плакали. Мало було науки того дня. Роман помітив, що його співанник, в якому було чимало антикомуністичних пісень також зник. Про Яремкова ми лише чули, що він перебував у Борщівській тюрмі, а потім – більше нічого. Після війни були чутки, що його розстріляли разом з іншими в'язнями поблизу міста Вінниці.

У школі залишилось лише четверо вчителів на п'ять класів, і ми змушені були якось давати собі раду. Вечорами додатково ми навчали неписьменних, малописьменних, а також так званих „підлітків” (дітей віком від 14 до 17 років життя) та допризовників, яких мали забирати в армію – хлопців віком 17-18 років. Роман навчав „підлітків” (телячий вік), маючи з ними багато проблем, оскільки клас був мішаним. Дівчата і хлопці завдавали молодому вчителеві чимало прикростей, перешкаджаючи в науці. Дівчата разом з хлопцями, майже його віку, робили найрізноманітніші зауваження.

Навесні почалася так звана „виборча кампанія”, і вчителі змушені були брати в ній участь, малювати на червоному полотні виборчі лозунги і знайомити населення зі сталінською конституцією. Село було поділене на чотири виборчі округи. Деякі з селян були призначенні головами округ, а вчителі – пропагандистами. Романові було призначено округу за річкою Нічлавою, головою якої був його добре знайомий п. Васильців. Романа садили за стіл в одній із хат і він змушений був читати та пояснювати „конституцію”. Селян, котрі сходилися, п. Васильців почав розважати своїми жартами. Коли Роман звернув увагу на те, що він повинен навчати людей конституції, ті дозволили йому швидко прочитати першу сторінку, а решта вечора люди жартували.

В селі скоро довідалися, що в нас цікаві вечори, і до хати почали сходитися люди, заповнюючи хату аж попід стіни, навіть стоячи на дверях. „Конституції” ніхто не хотів слухати. Одного вечора, хлопці, що були на подвір'ї, повідомили, що „комісар” прибув на перевірку. Це дуже занепокоїло Романа, оскільки його люди нічого не знали про „конституцію”. Коли „комісар” протиснувся до хати, господар почастував його горілкою (100 грам), і коли той запитав, чи розуміють вони „кон-

ституцію”, п. Васильців встав і сказав, що вчитель так гарно говорить, що всі його дуже добре розуміють. Роман почервонів, бо все це було неправдою. „Комісар” подякував голові округи та Романові за „хорошу” працю і велику кількість присутніх. Усі заплескали і перевіряючий пішов до інших округ.

За декілька днів ми одержали похвалу, в якій зазначалося, що ми є найкращою округою в цілій околиці. Такою ефективною виявилася советська пропаганда.

Перед Великоднем 1941 року всі школи отримали інструкцію, що на „Обливаний Понеділок” призначається усім учням бути в школі. Відповідальність за дотримання цієї інструкції була наложена на всіх учителів. Ми розказали про це все учням, але це стало проблемою, оскільки в селі дотримувалися старих звичаїв. В понеділок вранці четверо вчителів зібралися в канцелярії школи, побачивши, що тільки один учень й одна учениця заглянули до школи і відразу повернулися додому. Не було нікого. День видавався весняним, сонячним, тож для нас не було ніяких оправдань. Вчителі посідали на сходи школи, що були звернені на дорогу до районного центру, спостерігаючи за рухом. До полудня ніхто не показувався. Ми змушені були тоді заповнити книги присутності та що ми учили, і вирішили, що запишемо біля 61% відвідування. Не маючи зв'язку з іншими школами (оскільки телефонів у школах тоді ще не було), ми направили папери до району. Через два тижні, на районній конференції вчителів, голова районного відділу освіти почав критикувати вчителів за брак відвідування учнями шкіл підчас Великодніх Свят. Нас четверо сиділо разом тихо, не знаючи, що нас чекає.

Але даліше ми довідалися, що багато шкіл мали малий відсоток відвідувань, деякі –лише 10-12%. Тоді голова Районного Відділу Народньої Освіти, Коломиєць, піднісши руку, вказав на нас, як приклад – ми osiąгнули 61%. Всі обернулися до нас із цинічною усмішкою, а ми почували себе досить незручно. Після конференції один з старших учителів підійшов до нас сказавши, що ми добре брехали, але підкреслив, що не має чого журитися, бо дана справа є вигідною для району, який змушений брехати області, а та – республіці і т. д. Всі були задоволені, що брехня

приходила з „долини”.

В червні завершувався навчальний рік, і ми готувалися до іспитів. Вчителі приготувляли запитання та завдання, які мали бути визнані районом. Нам знову стало досить незручно, коли довідалися, що наші запитання й завдання виявилися значно важчими і складнішими, як в інших школах.

Роман, будучи перед іспитами в Більчу-Золотому і збираючись повертатися рано до Сков'ятина, довідався від матері, що в селі минулої ночі багато людей заарештували і вивезли з села. Більшістю заарештованих виявилися ті де хтось з родини довгий час перебував поза домом. Коли Роман переїздив містечко Королівку, він зустрів знайомого вчителя, котрий повідомив, що Віктора Мацієвського разом з його родиною також заарештували і вивезли. Лише молодший брат Віктора заховався так, що його не змогли знайти. Ця новина була для Романа великим ударом. Залишилося лише троє вчителів і район був змушений прислати нам вчительку з іншої школи на час іспитів.

За два тижні почалася війна між СРСР і Німеччиною. Так закінчилося Романове вчителювання. Того ж року він також завершив перший рік педагогічної школи заочно (кореспонденційно).

НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЯ

Війна між Німеччиною та СРСР почалася в червні 1941 року заставши Романа й Мирослава в Більчу-Золотому. Напочатку вони бачили лише переліт літаків обох сторін, і село вперше було окуповане мадярськими танковими військами, які після одного, чи двох днів від'їхали далі на схід. Німецьких військ в селі не бачили. За декілька днів ми довідалися, що у Львові проголосили відновлення Української держави. У селі, а також і в Борщівському районі, люди почали створювати нову адміністрацію, пошту, поліцію і т. д.

Досить швидко прийшли інструкції, щоб молоді люди з освітою зголошувалися в районному місті Борщеві до виїзду на східні землі України, аби там допомогти створити нову українську адміністрацію. Роман зголосився і попрощавшись з роди-

ною від'їхав до Борщева. Там уже було багато людей з району, поміж ними багато вчителів із народніх шкіл, котрих Роман знав особисто. Всі чекали нових розпоряджень і транспорту.

День пізніше прийшло розпорядження, що виїзд відкладений і щоб усі, хто прибув, поверталися додому та чекали наступних розпоряджень. Та нових розпоряджень вже більше не приходило. Минув місяць і ми довідалися, що буде нова реорганізація шкіл. Роман вирушив до районного відділу народньої освіти, де головним інспектором був бувший заступник голови районного відділу народньої освіти п. Васильців, котрий добре його знав. Романові сказали, що він буде призначений учителем в одній з районних шкіл.

Наприкінці серпня ми довідалися, що буде відчинена лише одна середня школа – 8-ми класова гімназія в Чортківській окрузі замість вісім у п'яти районах під советсько владою. Це занепокоїло нашу родину і було вирішено, що потрібно відразу зареєструвати Мирослава до 6-го класу цієї гімназії в Чорткові. Це було зроблено. Ми знову довідалися, що до кожного класу зараховувалося лише 40 учнів. Сподівалися, що Мирослав, маючи з усіх предметів відмінні оцінки, буде прийнятий, але розчарувалися, коли на 6-ий клас зголосилося біля 300 відмінників. Його не прийняли.

У той же час у Чорткові відкрили торговельну та механічну школи. Ми вписали Мирослава до торговельної школи і він був зарахований. Романові прийшло повідомлення, що він одержав призначення на роботу в народній школі великого села Гермаківка. Підчас відвідин Чорткова, молодший, брат Мирослав, заявив Романові, що він не зацікавлений торгівлею і не хоче там вчитися. Коли Роман заніс візит директорові школи д-ру Коцюбі, той повідомив, що Мирослава можуть звільнити, а його, Романа, – прийняти на 2-ий курс. Він переговорив з родичами, зазначивши, що він не може продовжувати педагогічну освіту, оскільки заочних курсів немає. Родичі погодилися з пропозицією старшого сина.

Роман покинув учительство і перейшов на 2-ий курс торговельної школи а Мирослав був прийнятий до механічної. Обидва брати та ще декілька студентів жили в приватній квартирі

міста Чорткова. Харчі довозили родичі зі села (20 км), хоча їм було важко утримувати двох синів у школі. Це був початок жовтня 1941 року. Романові і Мирославу було легко вчитися. Мирослав навіть володів більшими знаннями, як ті, що викладали в його школі.

Навесні 1942 року Чортківська гімназія одержала дозвіл на так званий паралельний 6-ий клас, і Роман відразу вписав Мирослава до нього. Мирослав був зарахований, але ні йому, ні директорів механічної школи Романове втручання не дуже сподобалося. Все-таки Мирослав паралельно почав відвідувати 6-ий клас гімназії.

Шкільний рік 1941-1942 був довшим і в серпні 1942 року Роман закінчив торговельну школу з добрим успіхом, а Мирослав – 6-ий клас гімназії. У вересні 1942 р. Роман почав працювати в статистичному відділі Окружного Союзу Кооператив, а Мирослав продовжував навчання в 7-му класі гімназії. Зимою 1943 року Роман отримав посаду заступника управителя збіжжевого магазину цього Союзу м. Чорткова і працював там до червня того ж року. За порадою управителя магазину він перевіз 6 мішків надвишки збіжжя до своїх родичів у Більчу-Золотім. Це їм багато допомогло, оскільки вони не мали своєї господарки. Можливо, це було нелегально, але всі так робили підчас війни, аби якось вижити.

Коли Роман ще вчився в торговельній школі, один з його приятелів (Гладій) закінчив поліційну школу української допоміжної поліції у Львові і був призначений ад'ютантом повітового коменданта цієї поліції в Борщеві. Українська допоміжна поліція, звичайно, займалася порядком по селах, не довіряючи німцям і більшість її була приязна до населення. Німці також не дуже довіряли їм. Деякі з поліції були навіть арештовані, Німецька поліція складалася з німців, або так званих „фольксдойчерів”, які жорстоко поводитися з місцевим населенням. Вони насильно забирали молодих людей до робочих батальйонів або вивозили на примусову працю до Німеччини.

Німці арештували кожного, хто їм не подобався, розстрілювали людей, без жодних доказів, тільки підозріваючи їх у приналежності до Організації Українських Націоналістів. Роман

пригадує, що коли він разом з кількома учнями йшли до школи головною вулицею Чорткова і сміялися, двоє німецьких поліціантів арештували одного з його товаришів тільки за те, що той голосніше сміявся. Роман не пригадує, що з тим приятелем сталося. Часто приходилося їздити ровером до села, щоб привести якісь харчі. Треба було їхати дуже рано, до сходу сонця, бічними дорогами чи стежками, аби не бути арештованим, чи вбитим німцями.

Найгіршим було становище жидівського населення. Ще з кінця 1941 року все жидівське населення сіл і містечок було примусово перевезене в районні центри до так званих „гетто”. Багато жидів ховалися: деякі переховувалися між знайомим місцевим населенням, хоч кожний, хто переховував жидів, ризикував своїм життям, бо за те міг бути німцями розстріляний.

Роман пригадує, що пізніше всі жиди були перенесені до окружного міста Чорткова, де в старій жидівській дільниці було сконцентроване „Чортківське гетто”. Жиди, ніби, мали самоуправу в межах „гетта” і, навіть, мали свою порядкову поліцію. Всі були змушені носити на своїй одязі зірки Давида, а ввечері і вночі не сміли виходити поза межі „гетта”. Багато жидів зранку виходили до праці, а ввечері повертали назад. Трохи їх працювало також в Окружному Союзі Кооператив. Роман добре пригадує собі одного молодого жида, що був професійним книговодом і був блондином. Він був дуже помічним – тактовною і чемною людиною.

Одного вечора, восени 1942 року, приїхало до Чорткова багато німецької поліції і так званих „зондердінстів”. Ми здивувалися: чому? Вранці, коли Роман прокинувся, він почув якісь постріли з центру міста. Господиня йому розказала, що, здається, з гетта забирають всіх жидів. Він був змушений йти на роботу і коли вийшов на головну вулицю, почув крик і побачив у бічній вулиці, як якийсь чоловік вискочив із дверей і тут же був застрілений німцем. Вражіння від побаченої картини він ніколи не забуде. Прискорив крок і коло ринку побачив сотні людей в рядах, деяких побитих, та багато німецької поліції. Він скоро дійшов до свого бюро, де застав багато переляканих і неспо-

кійних працівників. Жидів, що там працювали вже не було. З бюро ніхто не виходив. Через вікно можна було бачити багато вантажних автомобілів – в них повно людей, з одним озброєним німцем. Попри дорогу, на певних відстанях стояли насуплені українські поліціанти.

Майже всі українці вже в той час були протинімецько наставлені. Більшість молоді законспіровано належала до націоналістичного руху (бандерівського чи мельниківського).

Зимом 1942-1943 років Роман став членом націоналістичної організації (Б) і часом змушений був ходити на нічний патруль, виконуючи різні завдання. Деякі з його шкільних товаришів були дуже активними в організації. Пригадує Роман одного з його найкращих приятелів – Чорпіту, який жив близько Чорткова. Він, здається, став членом УПА, був потім окружним провідником і загинув десь у боротьбі з більшовиками. Також інший його приятель Васирик став членом УПА. Він, правдоподібно, загинув на Засянні в бою з польською армією, (його фотографія є в Енциклопедії УПА, том 29 ст. 150, псевдо „Кивай”). Серед шкільних друзів також були Ярослав Качай, Петро Микуляк, В. Лесюк, які були в дивізії „Галичина” та інші.

Навесні 1943 року несподівано заїхало до Чорткова багато німецької поліції та війська включно з польовою артилерією. Ми не знали, що сталося. Щойно наступного дня, прийшли вістки, що поблизу Чорткова мала проходити велика советська партизанська група генерала Ковпака, і, що вона пройшовши на захід від міста, перейшла в Карпати. Уся поліція і військо, що вїхало до Чорткова, виїхали з Чорткова. Всі ці події створювали напружений настрій.

На початку травня 1943 року було проголошено творення добровольчої Дивізії „Галичина”. Почалося вербування молодих людей віком 18 років і старших як добровольців до тієї дивізії. Дискусії між українським населенням велися безупинно: чи варто зголошуватися до такої дивізії в межах Німецької Армії, коли надія на перемогу німців вже була сумнівною? Чому Німеччина не висловила ясно своєї позиції відносно Самостійної України? Чому дивізія Галицька, а не Українська? Чому лише одна дивізія? і т. п.

Організація Українських Націоналістів (Б) виступила проти творення Дивізії. Ми не були приязні німцям. Обидва окупанти нашої землі не були приязні нам. Вони розстрілювали і мордували наших людей, а насамперед інтелігенцію, насильно забирали наших людей на примусові роботи в Сибір або в Німеччину. Для нас вибір був важким. Не маючи спільних кордонів із жодною з аліантських країн ми були змушені вибрати, хто з наших ворогів є грізнішим для нас. Ми вважали, що нас не „знімчуть” навіть і за сто років, а Москва через спільну релігію і слов'янську мову була грізнішою, особливо після 300-літньої неволі і голодомору в 1930-их роках.

Нарешті перемогла думка, що українці потребують військового персоналу, вишколеного в модерній війні. На советський офіцерський персонал ми не могли розраховувати. Більшість наших бувших офіцерів – це люди з 1-шої світової війни. Бувших польських офіцерів дуже мало. Від 1930 року поляки вже не брали українців до старшинських військових шкіл. Переважала думка, що ця війна може закінчитися так само, як і перша і тоді повстане вакуум, в якому ми зможемо досягнути своєї мети – здобути Вільну Україну. Німеччина дала згоду не використовувати нашої дивізії проти західних аліантів. Отже, переважала думка, що мусимо мати добре вишколену і дисципліновану військову одиницю, яка могла б стати зав'язком Нової Української Армії.

Свідома інтелігенція, студенти, учні старших середніх шкіл і свідомі молоді селяни почали масово зголошуватися до Добровольчої SS Дивізії „Галичина”. Згідно зі статистикою (на 3,000,000 українського населення в Галичині) до війська зголосилося понад 80,000 добровольців. Правдою є і те, що серед них були також деякі „герої”, які не хотіли служити, але цим вчинком вони хотіли підкреслити свій патріотизм. Усі добровольці пройшли лікарську та інші перевірки, і около 50,000 були визнані служити.

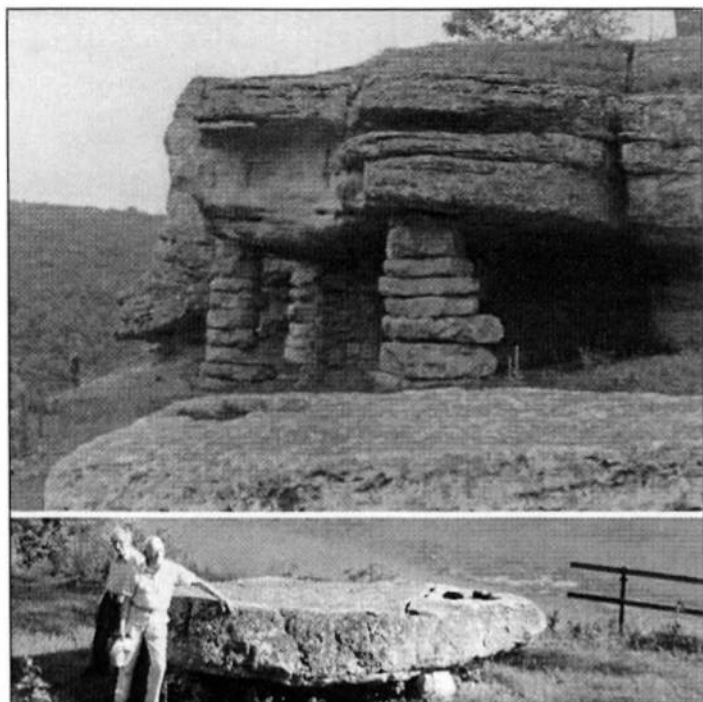
Вид на центр села Більче-Золоте (з півдня) 1943 р.

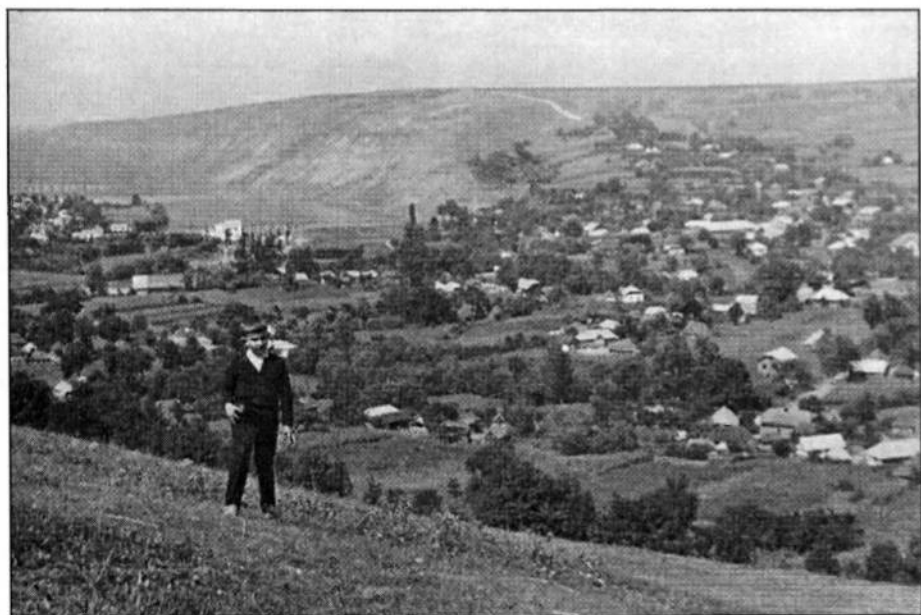
Степан і Анастасія Чолкани, сини Роман і Мирослав та бабуся Марія з сестричкою Марусею перед хатою Чолканів у Більчу-Золотому.

Тети Ніна і Вероніка в сільському народньому строю Більча-Золотого. 1925 р.

Печери в присілку Монастирок та жертвний камінь з поганських часів. 1991 р.

Вид на частину с. Більче-Золоте з рікою Серет та електривнею. 1969 р.

Роман зі своїм 2-им класом Сков'ятинської неповносередньої школи. 1940 р.

Учителі Сков'ятинської школи (після арешту директора). *Справа:* В. Мацієвський, Марта Яремків, п. Любінецька і Роман під перехідним прапором. 1941р.

Внутрішній пашпорт УРСР (селяни такого не одержували). 1941 р.

Члени Т-ва „Відродження” при торговельній школі в Чорткові. (По середині д-р Павлишин). 1942 р.

Відвідини села учнями Чортківської торговельної школи. Здолини вгору – зліва: Я. Качай, Прокопів, Василик, – справа: Чорпіта і Роман.

Співпрацівники Українського Союзу Кооператив в Чорткові перед власним будинком. 1943 р.

	Name <i>Czolkow</i> Прізвище <i>Роман</i> Vorname Імя <i>Buchhalter</i> Beruf Звання <i>29.5.1923.</i> Geburtsdatum Народжений дня Geburtsort <i>Bilore Zlote</i> Місце народження Bekenntnis <i>griech-kath</i> Віросповідання Familienstand <i>ledig</i> Родинний стан Heimatanschrift <i>Chortkow</i> Сталий побут (адреса) <i>Brak str. 66 Galizien P.P.</i> Der Inhaber dieses Ausweises ist ukrainischer Volksangehöriger. Посідач цієї виказки є українцем. <i>Chortkow den 25. März 1943</i> дня Секретар <i>Григор</i> Опmann Секретар
	<i>Роман</i> Unterschrift des Inhabers Підпис посідача виказки

Українська виказка – Ausweis Романа з м. Чорткова. 1943 р.

Відвідини родини в Більчу-Золотому (в саді за хатою). Зліва: Мама, Оріся Вітушинська, Роман і батько. 1943 р.

Виїзд добровольців до Дивізії з Чортківської залізничної станції. 17 липня 1943 р.

ДИВІЗІЯ І КІНЕЦЬ ВІЙНИ

ВИШКІЛ

РОМАН із сотнями інших добровольців виїхав з Чорткова до Львова 17 липня 1943 року. Після загального апелю у Львові добровольці 18 липня були перевезені до різних місцевостей Німеччини та бувшої Чехо-Словаччини на вишкіл. Роман був призначений до вишкільного центру Гайделягер біля м. Дембіци в бувшій південній Польщі. Деякі студенти від'їхали до Чехії на старшинський вишкіл, але за кілька днів їх повернули до Гайделягра. На перевишколі в Чехії залишили лише бувших офіцерів.

У Гайделягері нам наказали здати цивільну одягу і роздали військові польові мундири. Одягу ми міняли між собою, примірюючи відповідно до себе. Окрім одягу ми отримали ще й зброю. Поселили нас в дерев'яних бараках по 18-ть осіб у кожну кімнату. Цілий табір нагадував форму підкови, вміщуючи, здається, 12 малих підков, де розташувалися вишкільні сотні (біля 120-150 рекрутів на одну сотню).

На наших замках від поясів не було напису "God mit Uns" (З нами Бог) так як у німецькій армії, але – "Meine Ehre heisst Treue" (Наша гідність це вірність), тому, що не було написано кому ми мали бути „вірними” – ми не протестували. Здається, що всі диктатури уважали, що вірність це найвища честь. Ми мали галицькі леви на рукавах, але ще не мали їх на ковнірах. На шапках ми мали людський череп.

Майже всі вишкільники були німці. Почався вишкіл – строга дисципліна, багато німецького крику, сталі марші та вправи, що збуджували всю нашу братію. Ніхто з хлопців не звик до такої муштри, тому були дні, коли майже третина зголошувалася на лікарську перевірку. На це німці мали свою

розв'язку – всіх котрих лікар визнав здоровими, брали опісля на довгу карну муштру. Дуже скоро вже майже не було маркірантів.

Харчі були прості, й не дуже смачні, але голодний ніхто не ходив. За місяць часу ми потрохи стали схожими на військо. Усі ми були горді своїм виглядом. А після двох або трьох місяців вишколу, коли наші родини відвідали нас, лише мами і сестри бідкалися, що ми „дуже то худенькі”.

Вишкіл був дуже інтенсивним: ми вивчали різні роди зброї та як її застосовувати, маневри наступів, підготовку та вживання ровів та окопів в обороні, проходили через довгі та виснажливі марші вдень і вночі за будь-якої погоди. Назагал більшість із нас залишалася задоволеною і здоровою, хоч постійно втомленою. Випадків дезертирства було мало. Підчас вишколу в Гайделягрі нам не дозволялося виходити поза межі табору аж до закінчення вишколу. Тоді там було около 3,000 вояків-українців.

Наприкінці жовтня 1943 року наш рекрутський вишкіл був завершений. Вояків почали розділяти до інших вишколів, уже за спеціалізацією. Вишкільники децидували, кого куди висилати, хоча всі вони були німцями і не завжди розуміли, хто на що здатний. Більшість з нас не володіли німецькою мовою, деякі знали її дуже слабо. Німецька команда часто брала до уваги, де хто раніше працював, або де вчився перед вступом до війська.

Тоді приїхали до нас після вишколу в Чехії наші офіцери. Вони в той час лише ознайомлювалися з нашим табором. Між ними були чоловік Романової кузинки Орісі пор. Іван Вітушинський, а також пор. Карпинець, пор. Демчук та інші, яких Роман знав ще з цивільного життя. Романа направили до підстаршинського вишколу військової адміністрації, можливо тому, що закінчив торговельну школу.

Наприкінці жовтня 1943 року біля 140 вояків виїхали до підстаршинської школи адміністрації в місто “Dachau”. Там після вступного іспиту, около 25 з них були відіслані назад, оскільки вони не розуміли німецької мови. Інші знали її добре, або частково і могли розуміти лекції. До нас долучили двох перекладачів, що говорили мішаними слов'янськими мовами,

будучи не дуже інтелігентними. Пізніше вони були переведені, оскільки, мало хто до них звертався за допомогою. Багато курсантів володіючи добре німецькою мовою, допомагали тим, хто її менше розумів. Німецьку мову Роман вивчав ще в торговельній школі, але розмовляти нею ще не міг. Наприкінці вишколу він уже добре розумів усі лекції і міг говорити і писати по-німецьки.

Наша школа в “Dachau” містилася в старих баварських касарнях, на горі над містом, де були добудовані дерев’яні бараки, в яких ми жили, по 8 осіб на кімнату. У Романовій кімнаті жили брати Монцібовичі зі Львова, один – інженер-мірник, другий – доцент Львівського університету з математики та астрономії, Роман Стефанюк, адміністратор з Холмщини, та кілька інших. Вище згадані люди мали великий вплив на Романа, який був наймолодшим у кімнаті. Їхні дискусії мали на нього великий вплив, розвиваючи його ментальний світогляд. Це була зима, теренових вправ ми не мали, лише теоретичні лекції. Щосуботи пополудні та щонеділі нам дозволяли їхати в “Dachau”, навіть у München. Там ми могли попробувати таких воєнних присмаків, як “Blutwurst”, “stammgericht” та “süss Bier”. Перед нашими касарнями була остання зупинка трамваю до міста.

Щонеділі нам дозволялося зорганізовано, з пісню на устах йти до католицької церкви до найблищого села на Богослуження. Баварців дивували ці страшні “SS”-и та їх дивні пісні. Поблизу наших касарень були варстати для військового виряду (їдунки, торби, шапки, мундири і т. і.), а за нами – малий табір для полонених (около 600 осіб). Ці полонені в тюремних уніформах, під німецькою вартою, працювали в тих варстатах а також робили порядки в касарнях. Там були люди різних національностей, окрім жидів.

Підчас нашого перебування в Дахав ніхто не знав про великий концентраційний табір з тисячами в’язнів і крематоріями, що знаходилися на відстані 6-8 км від касарень в протилежному напрямі від міста, яке ми відвідували. Щойно після війни Роман почув про нього і побачив його лише в 1973 році підчас подорожжі по Європі зі своїми сином Євгеном і дочкою Анною.

На українське Різдво 1944 року всі ми одержали 6-ти денну відпустку з метою відвідин родин. Роман провів Свят-Вечір в кузина Романа Паладійчука в Перемишлі. Через складний зв'язок транспорту він прибув до Більча-Золотого на другий день Різдва. Провівши з родиною лише один день, був змушений повертати назад до своєї школи.

Підчас вишколу всі курсанти говорили між собою лише українською мовою і навіть мали свій малий хор під керівництвом підхорунжого Яремовича. Наприкінці січня 1944 року наше навчання закінчилося, на початку лютого ми писали останні іспити. Ті, що мали високі марки в іспиті (коло 30 курсантів), були призначені до офіцерської школи військової адміністрації в містечку "Arolsen", що знаходиться коло міста "Kassel". Роман був одним із тих обраних до тієї старшинської школи. Туди були також вислані 9 осіб бувших офіцерів та підхорунжих. Решта, закінчивши успішно іспити, були вислані назад до Дивізії, яка вже формувалася на військовому полігоні "Neuhammer", поблизу міста "Breslau". Цікаво, що В. Верига, який був здібний і знав добре німецьку мову не був висланий на старшинський вишкіл а цей, що відписував його іспит – був.

Старшинська школа містилася в мурованому чотирокутнику, з площею вправ посередині. Містечко "Arolsen", було чисте, спокійне, без будь-яких слідів війни. Наш курс був розміщений на другому поверсі одного будинку. Було по 6 курсантів на кімнату. Роман знову був з братами Монцібовичами, Романом Стефанюком і Фільком Конецьким. У цій касарні також розміщувалися дві сотні німецьких кандидатів на старшин піхоти.

Наше навчання на старшинських курсах почалося в половині лютого 1944 року. Тут ми мали щотижня три дні теоретичних викладів і два дні різних теренових вправ. Частина нашого вишколу була також загальною, тобто, крім інструкцій в адміністрації батальйону чи полку, нас навчали військову тактику а також інші предмети, необхідні для комендантів чоти чи сотні. Наші викладачі майже всі були в ранзі сотника (капітана). Всі курси проводились німецькою мовою, якою ми вже, здебільшого володіли.

Після п'яти тижнів навчання ми складали частинні іспити,

і ті, хто успішно їх склав, були підвищені до ранги десятника-підхорунжого (junker). Двох курсантів, що не склали успішно іспитів, відіслали назад до Дивізії. В квітні 1944 року, на Великодні Свята, ми знову отримали 6-ти денну відпустку. На той час околиці Більча-Золотого вже були окуповані советськими військами, і Роман провів цю відпустку в кузина, Романа Паладійчука, в Перемишлі. Вуйко Романа, Степан Паладійчук і кузинка Оріся Вітушинська, з маленькою Оксанкою також були там.

В той час в Перемишлі було багато біженців з околиць Чорткова. Він приїхав до цього міста вже в ранзі десятника-підхорунжого з великою пістолем при боці. Йдучи одного дня головною вулицею, він запримітив, що напроти нього йшов, добре знайомий з Чортківського Союзу Кооператив, молодий жид у вишитій сорочці. Роман зрадів і привітав його, але відразу запримітив, що жид страшенно налякався. Він не міг вимовити й слова, так, ніби побачив свою смерть перед собою в образі людини у військовому уніформі, в якісь ранзі, з людським черепом на шапці й пістолем при боці. Жидові важко було повірити, що стільки змін могло пройти за півтора року.

Роман остаточно переконав його, хто він та, що ніякої шкоди йому не заподіє, запрошуючи перейти в бічну вулицю. Жид заспокоївся, розповів, що працює для міста, що жонатий з українкою, має малу донечку, навіть запропонував загостити до нього. Роман подякував за запрошення, сказав, що його приятель мав досить зворушень на один день і навіть не хотів брати його адреси та порекомендував, щоб той уникав головних вулиць міста, тому, що тепер є багато біженців з Чорткова і хтось може його пізнати і зголосити німцям. Прізвище його він забув, так, що більше про нього і не чув нічого, думаючи, що той схопився від німців. Це був самотній жид, якого Роман стрічав під час цілої його служби у війську.

Після трьох днів, проведених в Перемишлі, Роман повернувся в Арользен. Про родину в Більчу він не мав жодних вісток. Наука рухалася швидко, і в травні курсанти складали черговий іспит (не складало його знову лиш двох курсантів). Один з курсантів не повернувся з відпустки – казали, що він перейшов до УПА. Усі, що успішно склали іспит, були знову підвищені у

ранзі до ступня старшого десятника-підхорунжого (standarten junker).

В місяці липні старшинські курси добігали до кінця. Триденні останні іспити почалися 20 липня 1944 року. Після першого дня іспитів, по обіді, було проголошено воєнний стан, наказано відразу отримати всю зброю та остру амуніцію. Ми становили одну українську чоту. За годину ми всі були готові, знаходячись в повному лаштунку на площі вправ. Ми не знали, що сталося, оскільки нам нічого не казали. Єдине, що припускали – напевно, є якісь десантні відділи в наших околицях.

До вечора ми провели в чеканні наступних наказів. Аж біля 2-ої години вночі нас повідомили, що був замах на життя Гітлера, але що він не є ушкоджений. Нам наказали йти спати і бути готовими о восьмій годині слідуючого ранку до наступних іспитів. Ми навіть не мали часу, щоб до тих іспитів приготуватися. 22 липня ми склали всі іспити, і майже три тижні чекали на результати з Берліну.

В тому часі, наша школа приготувала для нас поїздку до військової харчової індустрії в Надренії. Ця поїздка стала для нас усіх чудовим відпочинком. Ми відвідали багато чудових місцевостей над рікою Рейн, провівши передостанній день поїздки в м. Wiesbaden, що колись було славним курортом німецьких королів (кайзерів).

Місто справило на нас неповторне вражіння, воно не мало жодних слідів бомбардування. Тут на протязі одного дня ми побачили більше німецьких генералів ніж за цілу війну. Ввечері нас перевезли у школу до малого містечка, біля 10 км від Wiesbaden, аби переночувати, бо у Wiesbaden, не було місця. Коли потемніло, сирени застерегли нас перед летунським бомбардуванням. Ми повиходили на вулицю і побачили багато рефлекторів над м. Wiesbaden, і почули вибухи бомб. Це було перше бомбардування того міста, що тривало більше трьох годин. Воно, за нашими припущеннями, було таке сильне, що могло знищити половину міста. Ми розуміли, що знаходячися там, більшість з нас була б згинула. Та нас охоронила якась вища сила. Ми всі повернулися в Арользен.

В міжчасі наша мала група (около 8 людей), разом з нашим

чотовим офіцером німцем, мала виїхати до Чехії, аби привезти всім нам офіцерський стрій. Це також мало бути і відпочинком. Але, за кілька днів повідомлено, що поїде лише 4 людей, але ніхто туди не виїхав. Вкінці нам сказали, що буде прощальний вечір для нашого курсу і там буде повідомлення, як ми склали іспити і підвищення до ранги офіцера.

Після вечері нас повідомили, що ті, що успішно закінчили курси, будуть підвищені лише до ранги бунчужного – офіцерського аспіранта (Oscha RFA – стара, майже, невживана ранга для абсолювентів німецької резерви). Ми всі були незадоволені. Наші вишкільники казали, що Берлін мав якусь причину, з нами, саме, так вчинити і що в Дивізії це направиться. Роман пригадує, що підчас старшинського вишколу на одній ранішній збірці командант нашого курсу SS Hauptsturmführer (капітан) звернув нам увагу, що дійшло до його відома, що ми стрічаємося з “ostarbeiters”, та, що не личить старшинським кандидатам стрічатися з такими людьми. Тоді один з курсантів Г. Дорожівський відповів за нас усіх – що ці “Ostarbeiters”, це наші земляки і що ми уважаємо, що наші стрічі з ними не понижують нашу гідність, як кандидатів на старшин. Капітан перепросив цілий наш курс і вже більше до тої спрви не повертався. Це вказує на те, що багато старшинських курсів для українців у Німеччині були мало поінформовані про Українську Дивізію і українців взагалі. (Вони все думали, що ми є якісь “Galizianers”). Досить швидко почали надходити чутки про те, що наша Дивізія була розбита десь в околицях Львова. Подробиць ми не знали і були досить занепокоєні.

Наприкінці місяця серпня 1944 року нас усіх перевезли до військового табору біля м. Нойгамеру, який служив збірним пунктом Дивізії. На старшинських курсах почало навчатися около 40 курсантів, а закінчило їх 32, поміж ними п'ять старших віком, бувших офіцерів. Роман був одним із тих, що закінчили успішно школу і був підвищений до ступення бунчужного старшинського аспіранта (Oscha RFA Reserve Führer Anverter).

На збірному пункті в Нойгамері ми застали хаос. Там розташувався запасний вишкільний полк біля 6,000 осіб. Сюди також почали з'їждитися ті (около 3,000 осіб), що залишилися

живими після битви під Бродами. Нам призначили старшинські квартири, по двох людей на кімнату. Біля двох тижнів ми нічого не робили, чекаючи на призначення. В середині вересня приїхало біля 200 молодих старшинських аспірантів (Standarten-oberjunker) з піхотних та інших вишколів. З команди Дивізії ніхто не привітав, навіть комендант, дивізійної інтендантури майор Зульцман, не знайомився з нами.

В середині вересня, командир Дивізії, генерал Фрайтаг приїхав з Берліну, і призначив збір усіх старшинських аспірантів та тих, що повернулися з битви під Бродами. На цьому зібранні він повідомив, що одержав від „фюрера” лицарський хрест заслуги (Ritter Kreutz), завдячуючи це німецьким і „українським” воякам та сказав, що дістав наказ формувати нову дивізію. Ніхто його не оплескував.

Досить швидко почалася організація нових полків, батальйонів і сотень. Також надійшли і наші призначення. Лише два, або три з нас отримали призначення заступника батальйонного інтенданта, всі решта були призначені на різні низькі пости. Пізніше ми довідалися, що поступило розпорядження з Берліну, що всі вищі адміністративні пости в Дивізії, знову мають бути зайняті, виключно, німцями. Також Гімлер зарядив, що „ніякі чужинецькі вояки на можуть себе називати SS, та, що цю почесну назву можуть уживати тільки німці нордійського походження”. Тому українці перед своїми рангами мали не SS, але Waffen – Зброя. Для прикладу: Waffen Grenadier, Waffen Unterscharführer, Waffen Obersturmführer, і т. п. Учасники старшинських шкіл, короткий час, аж поки не дістали наші „леви”, мусіли носити SS на ковнірах.

Роман, хоч був одним з наймолодших, був призначений заступником інтенданта 2-го батальйону 31-го полку піхоти. Нам всього бракувало. Сотні часто мали лише по 50 крісів та одному скорострілові (на 140 вояків). Пістолів взагалі не було. Був великий брак підстаршин. Все було в стадії організації. Інтенданта в Романовому батальйоні ще не було, тому він змушений був сам усім займатися. На скору руку при Дивізії було створено бойову групу в числі около 800 людей під проводом підполковника Wildner-а (словацький німець) і вислано у

східню Словаччину в околиці Банської Бистриці проти советських парашутистів.

СЛОВАЧЧИНА

Ще будучи в Нойгамері більшість з нас стратили зв'язки з своїми рідними. На початку жовтня 1944 року, ще не вповні зорганізована, вишколена та озброєна Дивізія була переведена з Нойгамеру в різні околиці Словаччини, біля головного міста Жіліна. Наступний вишкіл проходив там. У Словаччині тоді було повстання, але Дивізія жодних серйозних боїв з партизанами не мала в тих околицях.

Інтендантом 2-го батальйону було призначено середнього віку поручника, німця зі східньої Пруссії. Він стрінув Романа, випитав про його кваліфікації і сказав, аби він робив усе так, як його вчили, бо він сам нічого не знає про військову адміністрацію і нею не цікавиться. Якщо Роману будуть перешкоджати – то він усе залагодить. Поручник рідко коли приходив, більшість часу він проводив по корчмах, розважаючи словацькі молодіці. Майже всі словаки були приязні до наших дивізійників, а ми, в свою чергу до них. В січні того поручника замінено другим німцем з Вестфалії у ранзі хорунжого, який також не дуже вмішувався в адміністративну роботу батальйону. На Словаччині нові рекрути вже пройшли вишкіл і одержали потрібну зброю, навіть офіцери одержали пістолі, більшість чеського виробу.

Прикінці січня прийшов наказ, що Дивізія має переміститися до Югославії. Залізничного транспорту було тоді мало, тому все військо змушене було піхотно з обозами туди переходити. Нам було прикро, що ми були змушені рекувірувати багато коней у словаків, які трактували нас краще як своє військо. У той час всі частини вже були добре вишколені та озброєні. Двома колонами ми переходили через Братіславу, попри Відень, на південь.

Підчас того переходу в містечку Жабокрекі пара словацьких вчителів вмовляла Романа, аби він залишився на Словаччині. Вони обіцяли його адоптувати і вислати вчитися до Братіслави. Він вже тоді міг добре порозумітися словацькою мовою (словаки казали, що його акцент є від Прешова). Роман

не погодився, бо не хотів дезертирувати та покидати товаришів.

Минаючи Відень, у нього було бажання відвідати кузинку Орісю Вітушинську, яка в той час перебувала там з двома малими донечками, аби передати їй панчохи та іншу одягу, яку він купив для них у Словаччині. На жаль, Відень в той час, кожного дня бомбардували і вся комунікація була перервана. Після двотижневого маршу снігами, ми затрималися на один тиждень відпочинку поблизу міста Грац. Роман знову одержав дозвіл відвідати Орісю в Відні, але з Віднем не було жодних зв'язків. Головною причиною відпочинку стало те, аби дати відпочину коням, адже вояк витримає все.

Після відпочинку, при кінці місяця лютого 1945 року, ми виїхали далі через Австрію до північної Словенії. Батальйон Романа розмістився у містечку Дравоград (Unterdrauburg), поблизу міста Марібор (Marburg).

В околицях Марібору діяло багато різних партизанів – Словенська Самообрана, Четніки та Тітовці. Наші частини посуваючись вперед і досить часто зводили малі бої з тітовськими партизанами. Нас часто перекидали в різні місцевості. Всі переїзди проводилися вночі, оскільки авіанальоти часто перелітали, обстрілюючи військові колони і потяги.

Наприкінці березня надійшов наказ, аби наша частина склала зброю. Ми занепокоїлися і без відома німців поклали свою варту біля зброї з наказом стріляти в кожного, хто намагатиметься її забрати. Тоді також до нашого полку прилучили волинський батальйон самооборони – около 600 вояків і старшин. Наступного ранку нам повернули нашу зброю з наказом повертати назад до Австрії, щоб там затримати радянський прорив фронту.

Після півтораденного маршу вночі, ми прийшли до Австрії, в околиці міст Фельдбах, Гнас, Гляйхенберг. Там усі полки Дивізії без відпочинку були кинені на затримання радянського прориву. Були дуже важкі бої, але радянські війська відкинено назад. Багато наших вояків і старшин там загинуло. Один полк був, майже розбитий, тому решта вояків і старшин долучено до останніх двох полків. Фронт стабілізувався. В половині квітня до нас прилучилося около 100 слідуючих випусників стар-

шинських шкіл піхоти. Роман з усім обозом 2-го батальйону 31-го полку був приміщений около 5-6 км поза фронтом і доставляв усе потрібне тим, хто воював. Почало бракувати всього – треба було вбивати коней, щоб доповнювати потреби харчів. Нічні переїзди принесли лихо – між усім військом поширилася епідемія вошей. Не було ні мила, ні місця ані часу, щоб виварити і випрати білизну.

Повідомлення про мріяну зміну статусу Дивізії було єдиною радістю, що підносила воякам настроїв. До того часу Дивізія офіційно називалась “14 Waffen Grenadier Division der SS (Ukrainische №1)”. В цей час вона стала „1-ою дивізією Української Національної Армії”.

Командиром УНА став український генерал-поручник Павло Шандрук. Було вирішено, що на шапках ми носитимемо український тризуб, а не людський череп німецького SS. Делегації усіх полків зустріли генерала Шандрука, а він, в свою чергу, провів з ними присягу на вірність українському народові. Нарешті ми досягнули свою мету – ми стали загально українським військом присягнувши вірність тільки Україні і її народові.

Ми ніколи не воювали за Велику Німеччину ані за нацистську ідеологію. Відношення німецького військового персоналу до нас, ані нас до них ніколи не було приязним, тільки, якщо можна назвати – формальним. Майже ніхто з нас не був запрошений німцями на їхні перекуси чи обіди, а ми, в свою чергу, також не запрошували їх.

КІНЕЦЬ ВІЙНИ

Лінія Фронту мало змінилася в останніх тижнях війни. Підчас Романового побуту в Дивізії, він ніколи не чув, щоб якісь її частини брали участь при сторожі яких-небудь концентраційних таборів, та брали участь у вбивстві цивільного населення, або щоб вбивали яких небудь жінок чи дітей. У Варшаві ніяких частин Дивізії не було. Ворожа пропаганда по війні пробувала все подібне нам приписувати.

8-го травня 1945 року Німеччина капітулювала, і друга Світова війна в Європі уважалась завершеною. Дивізія була повідомлена генералом Шандруком, що вона повинна орга-

нізовано відступити з советського фронту і здатися військам західніх аліантів. Наші обози відходили першими, а фронтові частини мали вистріляти всю амуніцію в советські війська, висадити в повітря всю тяжку зброю, і вночі, з'єднавшись з обозами, відступити.

Наступного дня советські літаки продовжували атакувати наші відступаючі колони і обози. Перед переправою через ріку Мур ми зазнали значних втрат. Відступаючи, ми також довідались, що місто Judenburg, через яке ми мали переходити, було вже окуповане советськими танками. Тоді частини відступаючих військ пішли на південь, через альпійські гори. Дуже важко було людям і коням проходити вузькими гірськими стежинами аж до вершин гір, часто ще покритих снігами, і мусіли ночувати де хто міг.

Вранці, після переходу гір, ми стрінули перші англійські війська, яким ми здавали зброю, добровільно здаючись в полон. Англійці не забирали зброї від старшин, і призначили нам поля з конюшиною, щоб ми мали де розміститися. Підчас двох зустрічей з англійськими офіцерами наші старшини розповіли їм про наше становище яке склалося і вимагали щоб від нас забрали всіх німців. Наступного дня нам сказано дати німцям декілька возів з кіньми для їхнього транспорту і вони, зараз наступного ранку, під англійською вартою від'їхали від нас.

Таким чином ми залишилися без німців. Ця подія істотно піднесла наш настрій. Через два дні англійці видали інструкцію, що ми повинні переїхати до містечка Feldkirchen, біля 40 км на південь, де був збірний пункт для Української Дивізії. Нам повернули трохи нашої зброї (старшини мали свої пістолі), і сказали, що коли б тітовські партизани пробували нас затримувати – ми повинні використати зброю для оборони.

Вранці ми виїхали. Коні, відпочивши, досить швидко рухалися. В одному з містечок, через яке ми переїздили, тітовські партизани, побачивши офіцерів на конях, обступили нас, але, побачивши за нами колону зі зброєю, швидко позникали поза хатами. Ввечері ми всі приїхали на збірний пункт у Feldkirchen, і стрільці повернули зброю англійцям. Романові вдалося перевезти чотири польові кухні, також деякі запаси грошей, харчів і

напоїв. Він виплатив гроші воякам свого батальйону, видав їм харчі та напої, а три кухні передав тим, що не змогли своїх перевезти.

Відступ пролягав різними дорогами і головні збірні пункти тих що здавалися були Spitall і Feldkirchen. Багато вояків Дивізії піддалися американським військам, або, прямо змішалися з місцевим населенням чи утікачами різних національностей того району. Більшість вищих німецьких старшин Дивізії опинились в містечку Spitall (скоріше відступали) і не знали про збірний пункт Дивізії в Feldkirchen, де було зібрано около 4,500 війська без німецьких старшин. Телефонів та іншого зв'язку не було.

Зі збірного пункту в Feldkirchen, англійці перевозили нас потягом до італійського міста Удіне (Udine). По дорозі ми заночували в гірському містечку, де стрінули вояків палестинської бригади. Ми мали англійську охорону, але багато палестинців підходило до нас і говорили польською мовою, намагаючись з нами усім торгувати. У старшин пробували купувати пістолі, які вони ще носили. За одну пістолу давали 60 англійських папіросів (цигарок). Але ніхто зі старшин не продавав своєї зброї.

Нарешті ми прибули до Удіне. Усіх нас перешукували, забираючи все, включно з пістолями. Може 60 цигарок за пістолу не була така зла ціна?! Наступного дня нас усіх вантажними машинами перевезли вглиб Італії. По дорозі італійські комуністи, кричали, погрожуючи нам. Нас примістили в, скоро приладнаному таборі для полонених, біля містечка Беллярія, де ми провели около чотири місяці часу.

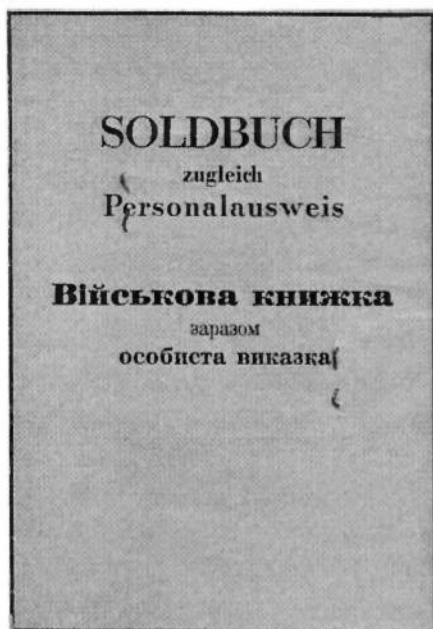
Молоді українські старшини майже всі в найнижчій старшинській ранзі хорунжого, були добре вишколені і добре говорили німецькою мовою. Усі покінчили школи після бою під Бродами. Майже всі були добрими старшинами і німці мусили їх респектувати. Вони вже не боялись німців, часто до них відносилися зухвало і німецькі підстаршини їх боялись. Це не було так зі старшими старшинами, які служили ще в 1-шій світовій війні. Тільки около 70 з них були на вищому рівні, покінчивши старшинський вишкіл після 1-шої світової війни в інших державах. Багато з них загинули під Бродами або перейшли в УПА. Знаємо, що Польща після 1930 року не дозволяла

старшинського вишколу українцям. Ці молоді старшини уживали німецьку мову як командну, але по службі говорили зі стрільцями по українськи і кликали себе по імені а не по ранзі.

Пригадується один випадок підчас служби в 31-му полку піхоти у Словаччині. Командиром полку був німець, полковник Панір. Він був строгий, кілька разів ранений на східному фронті і носив Лицарський Хрест (найвище німецьке бойове відзначення). Командантом одної сотні був хор. Липкалюк, родом з Гуцульщини. Коли на одній старшинській конференції, в місті Турчанський Св. Мартін, Словаччина, полк. Панір скомандував щоб хор. Липкалюк прийшов до нього і хор. Липкалюк військовим кроком почав іти – Панір скомандував щоб він ішов бігом (*marsch – marsch!*) – хор. Липкалюк далі ішов, як перед тим. Панір почав кричати а ми всі задеревіли. Коли він зголосився полковникові, той зі злістю сказав що він, хор. Липкалюк, не субординується. Хор. Липкалюк стоячи на струнко відповів по-німецьки: „Standartenführer, Ich bin in der Führerschule erzogen, dass ein Führer läuft nur in Gefecht” („Мене в старшинській школі вчили, що старшина біжить тільки в бою”). Полковник почервонів, довго дивився на хор. і відповів: „Abtreten, bitte!” („Відійдіть на своє місце, „прошу”!) Роман не чув щоб полковник на ньому пізніше мстився.

Перед Бородами було мало українських підстаршин. Більшість, які там були – загинули або перейшли до УПА. Частина, німцями вишколених українців, покінчила свої курси і була переведена до Дивізії перед Бородами. Тому після Бродів був ще більший брак українських підстаршин. Ті, які брали курси по Бородах могли одержати як найвищу рангу десятника (Waffen Unterscharführer). Не було часу їх підвищувати в рангах.

Треба зазначити, що існування Дивізії, як бойової одиниці до трагедії під Бородами, було тільки 1 рік, після Бродів около 9 місяців, а в полоні 3½ року. В Дивізії кожний вояк знав тільки тих зі своєї частини. Щойно в полоні ми пізнали інших. Одним словом, побут в Ріміні з’єднав нас усіх як першу Дивізію УНА. Це була остання офіційна назва нашої бойової частини перед закінченням війни.

Військова книжка – Soldbuch в “Heidelager” на рекрутському вишколі. 1943 р.

На рекрутському вишколі в “Heidelager”. 1943 р.

Відпочинок по вправах в "Heidelager". 1943 р.

Богослуження на площі в "Heidelager". 1943 р.

Стріча з поручником Іваном Вітушинським перед виїздом з "Heidelager". Осінь 1943 р.

Різдвяна відпустка з "Dachau"-Станіславів. Зліва: Роман, Стадник і В. Буртняк. З заду вежі місцевої божниці. 1944 р.

Група учасників підстаршинської школи в "Dachau". 1944 р.

Старшинський господарський вишкіл в "Arolsen". Зліва 1-ий ряд: В. Заброцький, А. Горошко, Т. Горинь, Ustuf. Meyer-чотовий (німець), Hastuf. Enders- командант вишколу (німець), К. Мельник, Р. Мартинюк, Ю. Гарасимів, Я. Ярмович. 2-ий ряд: З. Костельник, Шмігельський, С. Слабик, Процик, Михайлишин, Б. Чайківський, І. Салагор, Я. Кулицький, Климків, Т. Конецький, С. Гарасимюк, С. Редька, Р. Чолкан. 3-ий ряд: М. Збудовський, Р. Романко, О. Третяк, Комарницький, А. Монцібович, М. Матичак, Р. Кочержук. 4-ий ряд: Г. Дорожівський, Б. Любачівський, Р. Тицький, Я. Шевців, Б. Скаськів, Р. Стефанюк, К. Монцібович, Ю. Федик, Войцех, Я. Петрів, Бойчук. Знімка роблена прикінці червня 1944 р., тоді ми дістали вже левики на ковнір. Тільки німці носили SS на ковнірах. Левики на рукаві ми носили цілий час.

Відзнаки на уніформах Дивізії перед кінцем війни (шапка, ковнір і рукав). Квітень 1945 р.

Великодня відпустка з "Arolsen" – Перемишль. Зліва: знайома Орисі, вуйко Степан і Роман Паладійчук, Орися Вітушинська, Євгенія Паладійчук і Роман. Стоїть: Оксанка Вітушинська, у візочку: Борис Паладійчук. 1944 р.

Остаточна ранга Романа бунчужний (Підхорунжий – Oscha RFA). Вересень 1944 р.

Роман у Словаччині перед своїм бюро з помічниками Паславським і Проциком. Зима 1944.

Переїзд у Словенію. Зима 1945 р.

Переїзд через австрійське містечко в Словенію. Зима 1945 р.

Кінець війни, відступ через Альпи до англійського полону. Травень 1945 р.

У ПОЛОНІ В ІТАЛІЇ

ТИМЧАСОВИЙ ТАБІР КОЛО БЕЛЛЯРІЇ

У ТАБОРІ ВІЛЯ Беллярії, який був огорожений кружками колючого дроту, ми усі зорганізувалися у військовому порядку у полки, курені та сотні, які були очолювані нашими старшинами. Німців уже не було. Нас було около 12,000 і ми вперше були разом, маючи нагоду познайомитися один з одним.

Першою функцією англійців було відвошивлення нас усіх. Нас роздягнули до гола і почали обсипувати нас і наші речі якимсь брунатним порошком. Після цього заходу в нас вже не було вошей. Це був початок літа і в Італії вже було досить тепло. Ми були розміщені на полях, деякі з них були покриті дозріваючим збіжжям. Дали нам лише декілька більших старих шатер. Усі решта спали на тому, що хто мав – деякі під вояцькими складеними малими шатрами а більшість під голим небом. На щастя, було мало дощів. Одежі нам не дали, тому кожен одягав, що мав, більшість – старі і подерті німецькі уніформи.

Команда табору приміщувалася в одній фермерській хаті, яка залишилася в таборі. Комендантом табору був полковник, а потім генерал М. Крат, буший старшина Української Армії у 1918-20 роках. Харчі розділялися щоденно. Сніданок складався з кілька сухарів, консерв і кави. На обід, ми мали малий кусок хліба і зупу, котру готували наші дивізійні кухарі в польових кухнях. Для молодих людей цього було замало.

Роман був призначений інтендантом 3-го полку і займався адміністрацією та харчуванням. Інтендантом табору став його приятель – хор. Р. Стефанюк, харчовим магазином завідував хор. Ю. Федик, а одежею, якої було мало, завідував пор. К. Мельник. Усіх цих людей Роман знав ще з вишколу у місті Арользен.

Потрохи життя в таборі почало впорядковуватися.

Рутиною дня було:

- 1) Ранішній „похід” до лятрин, що були викопані в іншому місці при кінці табору;
- 2) Ранішня збірка, де англійці усіх нас перераховували.
- 3) Дозвілля (більшість людей направляли свою одержу).
- 4) Вечірнє видавання харчів. Усі стояли і дивилися, щоб хтось не дістав більше, як йому належалося.

Цікавим було те, що для розподілу хліба вояки поробили собі ваги, щоб усім було однаково. Потім один вояк повертався задом до розділювачів, і сотенний харчовий, тримаючи кусок хліба, питав, кому він належить, а той, не бачучи нічого, називав прізвище. Справедливість! Майже не було надуживань хоч усі були голодні.

РЕПАТРІАЦІЯ

Цей спокій і рутину порушив приїзд советської репатріаційної комісії. Першого дня нас усіх зібрали по полках і під охороною англійців прийшли советські офіцери чоловічого і жіночого роду вмовляти нас повертатися на „Родіну”. Вони дуже емоційно говорили про те, що наші матері і дівчата чекають на нас і що „Батьківщина нас потребує і все нам пробачає”. Того ж дня біля 600 до 700 вояків дали згоду на повернення і їх вивезено з табору. Майже всі з тих, що зголосилися, були примітивним і малосвідомим елементом, і ми позбулися їх усіх в одному дні. Польський Другий Корпус, що перебував тоді в Італії, також пробував рекрутувати наших вояків до польського війська, мотивуючи це тим, що ми майже всі – бувші польські громадяни. Ця акція мала дуже малий успіх і до них перейшло лише 100 або 160 наших вояків. Декілька днів після перших заходів репатріації Совети привезли вантажником 6 або 7 тих, що зголосились бути репатрійованими в нових англійських уніформах які курили англійські цигарки. Таборяни їх обступили і 3 з них вискочили з вантажника і зміщалися в гурті. Советська машина тоді скоро виїхала з табору.

Советська репатріаційна комісія, помітивши наше вороже ставлення до неї почала уживати інші способи. Вони вже до табору не приходили, а, примістившись в англійських шатрах

коло табору, пробували викликати менші групи до своїх шатер. У поодиноких людей запитували імена, прізвища та місця їхнього походження. Усі подавали неправдиві дані та не зголошувалися на їхні вмовлювання повертати. Деякі навіть пробували рекрутувати советських офіцерів до нашого табору. Коли вони побачили, що усі дані їм інформації є брехнею, тоді Советська комісія неправдиво інформувала англійців про те, що наші старшини тероризують вояків щоби ті не зголошувалися. У результаті цього, англійці перенесли більшість вищих старшин до іншого табору.

Побачивши таке, вояки створили вояцький комітет, без старшин, а старшини, що залишилися в таборі, поскидали свої старшинські відзнаки. Коли наступного разу приїхав советський генерал Голіков, що командував усією репатріяцією, і хотів зі своїм почотом увійти до табору, наші вояки його не впустили. Генерал повернувся назад і повідомив англійцям, що в таборі бунт. За короткий час ми побачили що до табору приїхав англійський генерал. Він вислав майора англійської розвідки, який розмовляв польською мовою, аби той перевірів настрій табору. Ми йому сказали, що ми не бунтуємося проти англійців. Майор тоді повідомив генералові, що в таборі спокійно.

Після того ми побачили, як усі англійські військові танкетки почали від'їздити а англійський генерал сам, без зброї, разом з майором-перекладачем йде в бік табору. Їм відчинили браму, і вони спокійно зайшли на територію табору. Всі розступилися – генерал поставив воякам декілька запитань і задоволений вийшов з табору. Він повернувся до шатра, де знаходилися советські офіцери, і за декілька хвилин усі советські репатріанти від'їхали.

Ніколи не забуду тієї сцени, коли около 11,000 напівголих людей обступило браму і дротяну огорожу з великим шумом і криком не пропускаючи советських офіцерів. Нас пізніше повідомили, що англійський генерал сказав советському генералові, що він особисто, без охорони, був у таборі і там усе спокійно та що, на його думку, таборяни, „просто не люблять Советів“. Так завершилася советська репатріяція Дивізії, про яку ми вже більше нічого не чули. Але підчас цього процесу у багатьох

дивізійників не витримували нерви. Що-кілька днів забирали з табору до шпиталю розумово-хворих.

Підчас перебування в Беллярії ми не мали ніяких зв'язків зі світом з-поза табору, і не знали, що діялося в світі. Ходили поміж нами різні чутки, т. зв. „паролі”, які змінювалися кожного дня. Після від'їзду репатріяційної комісії люди в таборі заспокоїлися і старшини, які були вилучені з табору, повернулися назад. Нас повідомили, що всі старшинські аспіранти були підвищені, генералом Шандруком, до ступення хорунжого (найнижчий старшинський ступінь). Роман також одержав ступінь хорунжого. Крім около 30-ти старшин, що служили в інших арміях, маючи вижчий ступінь, усі молоді старшини мали лише ступінь хорунжого (молодший лейтенант). З табору нас часто водили купатися в Адріатичному морі.

Наприкінці літа 1945 року нас повідомили, що цілий табір буде перенесено на нове місце, поблизу міста Ріміні, около 8 км на південь від Беллярії. Ми стали “SEP (Surrendered Enemy Personnel) Camp Rimini”.

РІМІНІ – РОЗВИНЕННЯ МІКРО-СУСПІЛЬСТВА

За декілька тижнів ми всі були перенесені до нового табору, який знаходився на бувшому військовому аеродромі, поблизу м. Ріміні, з видом на гору Сан-Маріно. Там уже були споряджені великі шатра (на 12 людей кожне), з різними адміністративними приміщеннями. Цей табір уже мав високі загороди та вартівні вежі.

Всі почали влаштовуватися. Ліжок не було, тому вояки сушили будь-який бурян, аби лишень не спати на землі. Нам видали коци, щоб ми мали чим накритися. Тим, хто не мав, почали видавати вбрання – вживані військові мундири та взуття, що залишилося від демобілізованих англійських військ. Ми отримали також додаткові харчі.

Тут ми вперше відчули зв'язок зі світом. Першими відали нас українські католицькі священики з Риму, о. д-р М. Ваврик і о. Іван Біланич, яким англійці дозволили ввійти до табору. Пізніше приїздило їх більше, між ними також був брат Романового товариша зі старшинської школи о. д-р Мирослав

Любачівський, сьогоднішній кардинал і голова Української Католицької Церкви. В Ріміні ми мали чотирьох католицьких капелянів і одного православного. Католицькі: о.пор. Кордуба, о. хор. Маркевич, о. Бабій і о. Ратушинський, та православний – хор. ієромонах Йов Скакальський, який прибув до Дивізії з Волинським Легіоном Самооборони.

Досить скоро ми впорядкували табір і почали життя нормальної громади. Крім англійської полевой пошти, наша католицька колегія в Римі зорганізувала для нас пошту, і ми вже мали можливість розшукувати наших рідних у вільному світі, а вони, через Рим, могли писати до нас листи. Оскільки поміж нами було багато спеціалістів із різних ділянок, почалася організація різних курсів.

Зимою, великим святом для табору був приїзд нашого католицького архієпископа Івана Бучка з Риму (в грудні 1945 р.). В Ріміні ми довідалися, що в недалекому містечку Річціоне знаходився табір наших медсестер і жінок. Їх було біля 60. Деяким таборянам, що мали там рідних або наречених, дозволялося їх відвідувати. Скоро в таборі були створені хори, оркестри і навіть, театр. Був також і таборовий шпиталик. Після 6-ти місяців проживання, англійська команда показувала наш табір, як найкращий зразок для відвідувачів.

В лютому 1946 року прибула до нас англійська парламентарна комісія, щоби перевірити нас хто ми такі. Два тижні вони розмовляли з командою та різними групами а також з окремими вояками, постановивши наприкінці, що між нами не має жодної особи „зараженої” нацистською ідеологією. Вони установили, що ми є українським легіоном, який боровся за українську вільну державу. Також не було виявлено жодного кримінального елемента. Ще весною була створена гімназія для тих, що не встигли її закінчити вдома, було, навіть, декілька університетських курсів. Наші бувші сапери збудували великий будинок для театру, дві церкви, католицьку і православну. В таборі не було занотовано жодних релігійних чи політичних антагонізмів.

Навесні 1946 року англійці створили український відділ при великому німецькому шпиталі в Чезенатіко, над Адріатич-

ним морем, для медичної перевірки таборовиків та хворих на сухоти. Комендантом цього відділу було призначено хор. В. Галушку, його заступником – хор. В. Співака а інтендантом – Романа. У цей же час було до цього відділу призначено з табору також трьох лікарів: хор. д-ра Б. Роздільського, хор. д-ра Р. Цурковського, хор. д-ра В. Кривуляка (усі тепер в Канаді) і шість медсестер, що перебували в Річціоне. Поміж ними була і Любов Кочергін, як старша сестра і рентгенолог. Там Роман з нею вперше познайомився і пізніше одружився в Канаді 1954 року.

У цьому шпиталі англійці дозволяли всім старшинам, лікарям, та медсестрам виходити на прохід поза шпиталь (у межах 5 км) із заборобою стрічатися з населенням. Але ми дуже скоро зустріли багато українців, що служили в польському війську в одному батальйоні, що приміщувався в м. Чезенатіко. Ми з ними досить часто зустрічалися на виноградних полях. Усі ці українці були дуже приязними до нас, завжди приносили нам те, чого ми не мали.

Ці відносини привели до того, що вони запросили нас до Чезенатіко на польську забаву з танцями. Дівчата одягнули цивільну одержу, а ми англійські уніформи з українськими відзнаками. Дивним було те, що польські вояки віддавали нам почесьт, не знаючи, хто ми, побачивши зірки на наших раменах, і не звертаючи уваги на тризуби, які були на наших шапках.

Ми привозили харчі своїм вантажником із нашого табору в Ріміні, а у вільний час загоряли на пляжі та купалися в морі. Це, напевно, був найкращий час нашого полону. Тоді ми вже не боялися, що нас можуть видати советам.

Вечером ми часто влаштовували у великій кімнаті без вікон вечірки з музикою і танцями. Один з наших вояків співав і мав свою гітару а Романова дерев'яна валіза служила бубном. На українське Різдво 1947 року ми приготували Свят-Вечір для всіх наших вояків при шпиталі і святкували разом з ними. Нас часто відвідували капеляни з табору в Ріміні – український католицький хор. о. М. Ратушинський та православний хор. о. Й. Скакальський. Також частими відвідувачами були гості з-поза табору, зокрема о. д-р В. Кушнір гол. Комітету Українців Канади.

Осіню 1946 та навесні 1947 років, Чезенатіко стало майже

переходовим табором (розуміється нелегальним), для тих, що утікали з табору через Альпи в Австрію чи Німеччину до своїх родин або наречених. Ми навіть мали саморобні карти, за якими можна було легко перейти кордон. Мали також листи людей (переважно австрійці), що допомагали здійснювати такий перехід.

Наші медсестри підчас прогулянок досить часто розповідали Романові свої романтичні пригоди. Це відбувалося можливо тому, що він їх терпеливо вислухував, не поширюючи злісних спліток. Поміж нами був також бувший студент медицини підхор. Л. Мартюк зі Скали-Подільської, (біля Борщова), який потішав нас своїм знанням українського фольклору (зокрема коломийок) та смішними сеансами гіпнози.

Як всьому доброму колись приходить кінець, так прийшов кінець і нашим „канікулам” над Адріатичним морем. Навесні 1947 року прийшов наказ, що відділ закривається та що ми всі повинні повернутися до наших таборів. Ми попрощалися з нашим чудовим Чезенатіко. Підчас Романового побуту в Чезенатіко таборова команда замінила двох старшин новими – це були хор. Р. Стефанюк і хор. Ст. Юхнович. Роман був там до кінця інтендантом. Р. Стефанюк не повернувся до Ріміні – він, підчас переїзду, втік до своєї родини, що жила в Німеччині.

У таборі в Ріміні також зайшло багато змін. Командування перейняли спочатку підполковник Р. Долинський, а пізніше майор С. Яськевич. Адьютантом весь час був популярний, ввічливий та доступний хор. С. Максимюк – бувший старшина румунської армії з міста Чернівці. Зв’язковим старшиною був хор. Б. Лисяк, який чарував медсестер в містечку Річоне і уживав для таборових справ мотоцикл.

Табір також змінився. Була створена таборова поліція, яка дивилася за порядком у таборі і замикала тих, хто той порядок порушував. Її комендантом був пор. М. Бігус, його заступником – підхор. В. Бибик. Всі частини, полки, курені були розділені вулицями з українськими назвами. Були навіть дороговкази.

Про ранні зібрання на молитву повідомляв сурмач з високої бочки. Його називали „когутиком”. Щовечора „Боже вислухай благання” неслоя долинами з поверх 9,000 грудей

аж до підніжжя гори Сан Маріно.

Усі в таборі отримали літні уніформи англійської армії. Наші сапери та мистці збудували з бляшаних бараків українську католицьку та православну церкви покривши їх традиційними українськими банями, критими „золотою” бляхою з консервних пушок, та хрестами. Відкрилися різьбарські варстати, де виробляли різні речі – подарунки для відвідувачів і родин таборян. Виник ринок, де торгували усім. Контакт між табором та італійцями стабілізувався вперше через так звану „санітарну сотню”, обов’язком якої було вивозити з табору різне сміття, в тому числі і бочки з лятрин.

Наші „винахідники” в недовгому часі зробили в бочках подвійне дно, що дало можливість перевозити з табору і в табір все – навіть людей. Отже торговельна дорога була утворена. Виникла також варстатова сотня, яка розбирала старі танки, автомашини, або їх направляла. Допомогали також дві транспортні сотні (хор. Б. Маців і хор. Гаврилів), яких англійці використовували для власних потреб. Табір мав багато спортивних команд, які досить часто перемагали у змаганнях з найближчими німецькими командами.

Саме завдяки транспортним командам Роман мав змогу навесні 1947 року нелегально відвідати місто Рим з документом („soggiorno”), виробленим таборовими мистцями. Він їхав італійським потягом, який уповільнював швидкість, переїжджаючи через тимчасові мости, що тряслися під вагою потягу, так, що було аж страшно їх переїздити. Побут у Римі був дуже цікавим. Микола Матичак, товариш Романа, що почав студіювати в Римі, показав йому найважливіші частини міста.

Одним з основних продуктів табору стало так зване „українське золото”, яке створили наші „алхіміки”. Італійці, котрі торгували золотом, носили зі собою малу фляшечку сірчаної кислоти для перевірки правдивого золота. Якщо метал чорнів, коли його посмарувати тою кислотою – це означало, що це не є золото. Наші „алхіміки” відкрили таке: якщо кольоровий метал довго лежить у сірчаній кислоті, а потім його відчистити, він через кілька тижнів на цю кислоту не реагує. Назбиралося чимало спеціалістів, котрі з цього металу виробляли обручки

та іншу біжутерію, навіть витискаючи на даних об'єктах кількість каратів – залежно від кольору. Італійські спекулянти купували таке „золото” без застережень, а табір почав збільшувати свою „валюту“.

Роман пригадує, що коли Італія вже мала досить того „українського золота”, всі італійські газети почали вміщувати на головних сторінках повідомлення „Стережіться “Ого ukraїno!” В обмін за таборову валюту ми отримували вино, цигарки, пацьорки для різьбарів, дешевий коньяк, котрий називали „смерть селепка”, та інші делікатеси.

Табір став майже автономною республікою. Всюди був взірцевий порядок, і за цілий час перебування тут ніхто не був серйозно побитий чи ушкоджений. Було лише один чи два випадки, коли англійська чи польська варта застрілила двох людей, які пробували перейти через дротяну огорожу.

Таборова пошта через Рим (також пізніше англійська полева пошта) вже добре функціонувала і зв'язок зі світом був стабілізований. Більшість вояків почала переписуватися зі своїми рідними в Німеччині та за океаном. До таборовиків почали часто приходити пакунки так звані “Care Packages”. Роман почав переписуватися зі своїми тітками в Канаді і від них пробував довідатися про свою родину. Його повідомили, що з його родиною в Україні ще не мають зв'язку, але що вуйко, Степан Паладійчук, його син Роман і дочка Орися з дітьми живуть в Німеччині. До табору з Німеччини приїхав (нелегально) проф. В. Ревуцький і не захотів повертатися назад. Казали, що він став „останнім добровольцем” Дивізії. Він, пізніше, став професором університету в Бритійській Колумбії в Канаді.

Таборові мистецькі ансамблі мали свої українські строї, вишивані сорочки, шаравари, чоботи. Все це було виготовлене власними руками в таборі з полотна шатер. Оскільки матеріал шатер мав три верстви різних кольорів (згори був брунатно-сірий, посередині – білий а здолини – темно-синій), то з білого виготовляли і вишивали сорочки, з синього – шили шаравари а з брунатного матеріалу виготовляли чоботи і пояси. З дерев'яних пачок від харчів робили бандури. Більшість речей в таборі було локальним продуктом. Підхорунжий інж. Іль-

ницький (тому, що був дуже сухий його називали „козяча смерть”), займався фотографією.

Цікавим випадком і розвагою для табору стала подія, коли один таборянин помістив в італійській газеті в Римі оголошення, що він – „американець українського походження, який відвідує Італію і хоче познайомитися з молодого італійкою, яка стала би йому товаришкою в поїзді. Подружжя не виключене”. До табору щоденно почали приходити тисячі листів із життєписами, фотографіями в різних позах дівчат, які пропонували свої послуги. Цілий табір читав ці листи і було багато потіхи, поки команда табору не заборонила через Рим приймати такі листи. Їх було забагато і таборова пошта не могла собі дати ради з нормальними листами. Скоро повстав таборовий суржик слів: „селепко”, „шафа грає”, „смерть селепка”, „пароля” „киза”, „ферфлега” і т. п.

Навесні 1947 року до табору приїхав гість – сотник Канадійського Летунства – Богдан Панчук з дружиною. Обоє народилися в Канаді і були дуже симпатичними, доступними людьми. Вони, перебуваючи в таборі кілька днів, захопилися усім, що там бачили. Сотник Панчук заявив, що якби він був народився в Україні – то й сам „добровільно був би зголосився до Дивізії”. Тут в таборі Роман особисто познайомився з сот. Б. Панчуком.

Навесні у таборі закінчувалися гімназійні курси. На останній іспит прибули отці з Риму. Усі ті, хто успішно склав іспити, отримали матуральні дипломи з Ватикану. Досить швидко після цього Рим подбав про стипендії для студій теології в Римі для тих курсантів, які отримали ці дипломи. Різні католицькі організації Еспанії погодилися зарахувати найкращих до тамошніх університетів на різні факультети. Англійці дали згоду, і в той же час всі обранці відїхали від нас. Як відомо Романові, більшість з них успішно закінчили навчання, отримавши дипломи лікарів, інженерів, педагогів та інші. Сьогодні є багато українських католицьких священиків, навіть і єпископів із бувших дивізійників, які займають поважні пости в різних країнах світу.

У травні 1947 року англійці повідомили нас, що скоро увесь табір буде перевезений до Англії. У місяці червні табір був лік-

відований, і всі таборяни виїздили потягами до міста Венеції, звідки вже вони мали кораблями відплисти до Англії.

Роман ніколи не забуде тієї сцени, коли знімалися всі шатра, а таборяни з усіма своїми персональними речами ставали в ряди до виїзду. Всі ті здобутки, яких хлопці не могли забрати з собою скидалося до купи і палилося.

Відплив військовими кораблями був добре організований і ми відплили на південь Адріатичним морем трохи занепокоєні тим, куди англійці нас везуть. Ми не все їм довіряли. Щойно, як тільки кораблі повернули в Середземному морі на захід – а не на схід до СССР, ми всі заспокоїлися, і наш настрій покращав.

Середземне море було спокійним, і ніхто не хворів. Кораблі затримувалися в Гібральтарі, де багато еспанців підпливали човнами, аби продати свої овочі, зокрема апельсини. Там Роман спостерігав за останньою торгівлею „українським золотом”, бо пізніше, в Англії, він ніколи про таку торгівлю нічого не чув. Коли кораблі виплили на Атлантичний океан, погода відразу змінилася – великі хвилі почали кидати кораблем. За один день, майже половина людей захворіла морською хворою. Всі хворі лежали на своїх „гамаках” стогнали і не хотіли нічого їсти. Романові пощастило не хворіти і він більшість часу проводив на палубі корабля.

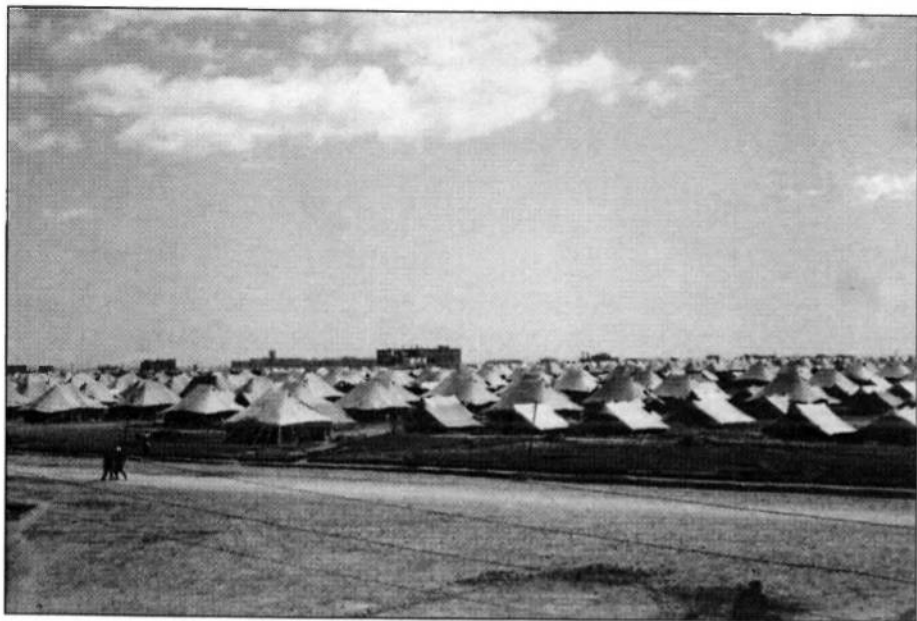
За два дні ми побачили Британські Острови. Остаточо наш корабель причалив у шкотському порті Гласгов (Glasgow), де всі ми розвантажилися. На цьому завершилося наше дворічне перебування в Італії, наш „рімінський період”.

Група старшин коло шатра в Беллярії. Сидять зліва: Роман, Ю. Чорній, Стрільчук, Б. Ваврик, О. Угрин, Н. Романик, Н. Н. Стоять зліва: М. Маркевич, Н. Н. 1945 р.

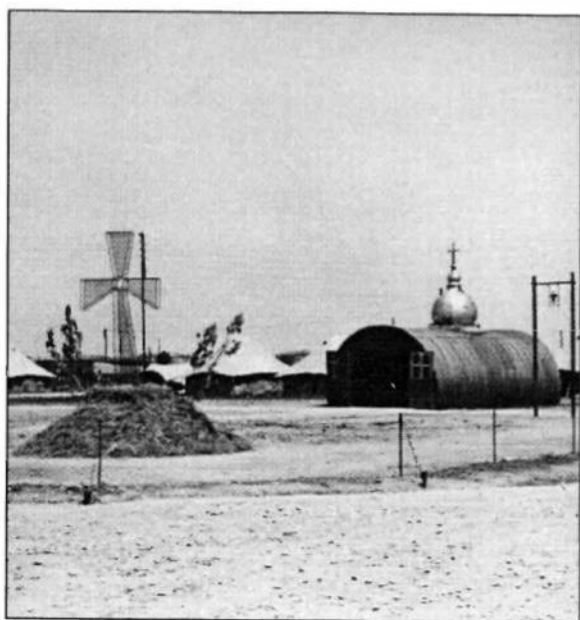
Вид на табір Ріміні в зимі 1946 р.

Вид на табір Ріміні в літі 1946 р.

Дороговкази в таборі Ріміні. 1946 р.

Українська Греко-Католицька церква в таборі Ріміні. 1946 р.

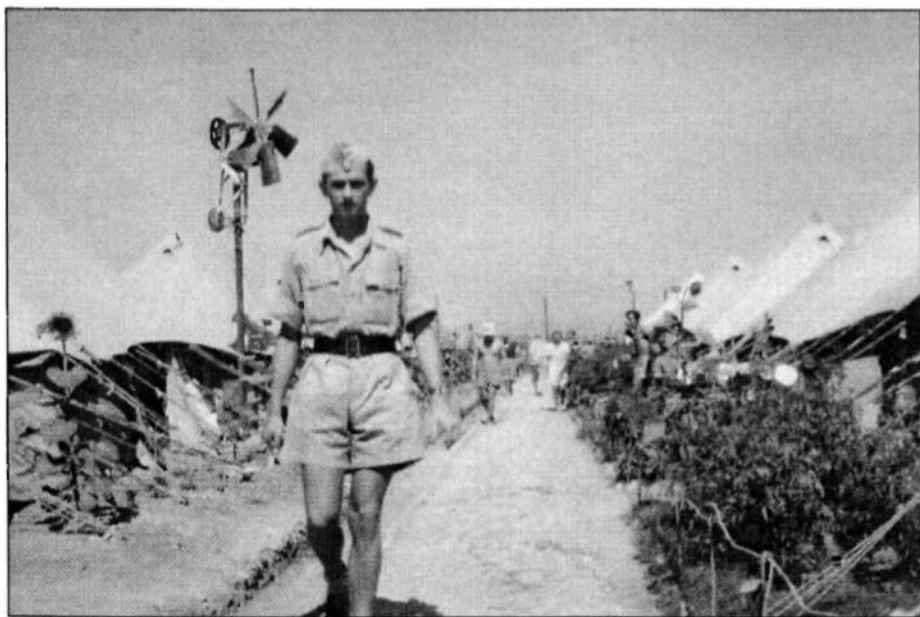
Приїзд Архієпископа І. Бучка і вітання його комендантом табору майором Яськевичем. За ним стоїть хор. Б. Лисяк. Зима 1945 р.

Церковна відправа в таборі, катехити Дивізії і отцями з Риму (в середині: о. д-р Любачівський, пізніше кардинал і голова Укр. Кат. Церкви). 1946 р.

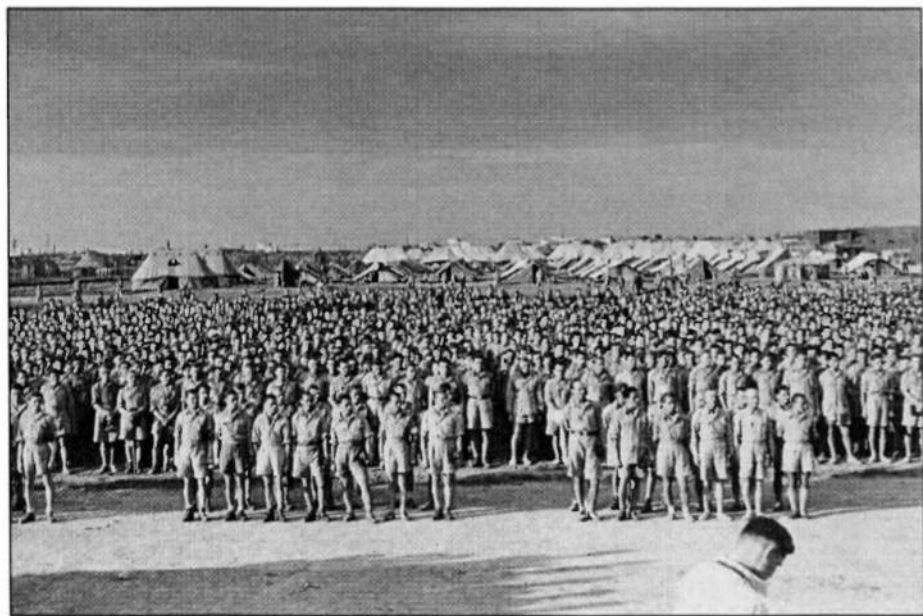
Таборовий театр збудований дивізійниками. 1946 р.

Одна з вулиць табору в соняшниках. Позаду вітряк, який доставляв електрику до шатра (усе власного виробу). 1946 р.

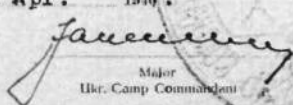
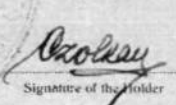
Посвячення прапору Дивізії і присяга вірності йому. (Усі укр. кат. капеляни дивізії і православний капелян о. Йов Скакальський присутні). 1946 р.

Дивізійники табору в англійських літніх уніформах на посвяченні прапору. 1946 р.

Група старшин 3-того полку в Ріміні перед шатрами. Перший ряд зліва: Є. Стахів, Н. Романик, Р. Чолкан, М. Макар, Ю. Чорній, Б. Ваврик, М. Маркевич, пор. Горошко, Н. Н., В. Микула, С. Слабик, Угрин, Л. Угрин, Гуль, Яр. Куницький. 1946 р.

No. 1. SEP CAGE RIMINI - AIRFIELD		
IDENTITY CARD		
C z o l k a n Roman		
Rank	2-nd Lieutenant	
SEP No.	T-3615	
Born on	29.5.1923.	
is member of No. 1. SEP Cage, Rimini-Airfield.		
Date:	12th Apr. 1947.	
 Major Ukr. Camp Commandant		 Signature of the Holder

Ідентифікація (Identity Card) Романа в Ріміні. 1947 р.

Сотник Панчук з дружиною під час відвідин українського табору SEP в Ріміні. 1947 р.

Табір в Ріміні горить – перед виїздом до Англії дивізійники палять усе, що не можуть забрати зі собою. Червень 1947 р.

Вид на військовий шпиталь в Чезенатіко і Адріатицьке море. 1946 р.

Відвідини комендантів Рімінського табору в шпиталі в Чезенатіко. Клячуть зліва: хор. В. Галушка і хор. Співак. За ними стоять: пполк. Р. Долінський, (в чорному уніформі) і май. С. Яськевич (в чоботах). 1946 р.

Зелені Свята. Група медсестер, дивізійників і українців з польського корпусу на українському відділі цвинтаря коло м. Червія. 1946 р.

Відвідини ген.-хор. М. Крата в Чезенатіко. Зліва: май. Навроцький, Оленка, ген. Крат, Люба Кочергін, Роман, Валя Фабіян, Б. Дацківський. 1946 р.

Виїзд по харчі до
Ріміні – для шпита-
лю в Чезенатіко. Злі-
ва: Р. Чолкан, Бара-
ник, о. М. Ратушин-
ський, Н. Н., Н. Н.,
1946 р.

Команда українсько-
го відділу військово-
го шпиталю в Чезе-
натіко. Зліва: Р. Чол-
кан, Б. Дацківський,
Р. Стефанюк, Степан
Юхнович. 1946 р.

Спільний Свят-Вечір
в Чезенатіко, Різдво
1947 р.

АНГЛІЯ

ПОЛОН

У Англії запанували інші порядки із SEP ми стали нормальними полоненими Р. О. W. (prisoners of war) і тому англійці змушені були трактувати нас, як полонених згідно з Женевською конвенцією про полонених.

Найперше, що зробили англійці, – відділили всіх старшин від решти вояцтва і перевезли їх до бувшого табору німецьких полонених біля міста Шеффілд (Sheffield). Там розмістили нас у старих бараках і почали всім старшинам платити таборовими грошми, за які, можна було купити мило, зубний порошок, приладдя для голення та інше в таборовій кантині.

Роман також був у цьому таборі. Нам дозволяли виходити на прохід, де ми вперше зустріли англійських дівчат. Це було дуже цікаво, оскільки ніхто з нас не володів англійською мовою, а дівчата також не володіли іншою мовою окрім англійської. Розмови проводилися за допомогою рук або деяких німецьких слів, здебільшого ми усміхалися одне до одного.

Почалося інтенсивне вивчення англійської мови з книжок, так званих самоуків, які дехто з нас мав. Ми пробували пояснити дівчатам, що в нас, на Україні, до дівчини хлопець звертається здрібніло-пестливими словами „рибонько, голубонько” і т. д. Англійки ніяк не могли зрозуміти, як можна дівчину кликати “little fish” або “little pigeon”. Отже, ми поміж собою не дуже розумілися, викликаючи сміх одне з одного.

У таборі німецькі полонені залишили багато тренованих котів, які, коли хто наставляв руку, її перескакували. Роман пригадує, як один із молодших старшин, родом з Гуцульщини, прийшов до бараку і заявив, що тут багато „інтелігентних котів”. Коли його запитали, як він це зрозумів, той відповів, що бачив

одного кота, „який випорпав ямку, випорожнився і заборпав усе назад”. Ми всі зареготали і з того часу почали називати його „Семко, інтелігентні коти”.

В таборі не було багато роботи. Роман, купивши в таборі в Ріміні, саморобні інструменти для різьби в дереві, почав різьбити. Його робота була чистою і акуратною, тому решта приятелів чекала на його різьбу, аби вислати її як дарунок, своїм рідним за океан. Роман різьбив до того часу, аж поки табір не було знову перенесено. Остався йому тільки один недокінчений вершок від альбому.

Наприкінці літа 1947 року англійці запропонували нам працювати на полях. Ми повинні були дати згоду добровільно, оскільки женевська конвенція забороняла силувати полонених старшин працювати. Велися довгі дискусії на цю тему, і наприкінці яких ми зрозуміли, що ми повинні погодитися на працю, якщо хочемо і надалі залишатися в Англії. Всі з наших полонених, які не були старшинами, вже давно працювали, і ми хотіли бути разом з ними.

Як пригадує Роман, першою нашою працею було микання льону, а пізніше – збирання картоплі і буряків. Збирання буряків було нелегкою працею, але дуже „бойовою”. Ми отримали довгі ножі для того, аби відтинати буряковиння від буряків. На якийсь час нас перевели до місцевості, поблизу Кінгс Линн (King's Lynn), над морським каналом, де ми ловили рибу, переважно утрів і вудили їх для себе.

При кінці 1947 року усіх старшин перевезли до табору в містечку Шербурн (Sherburn) поблизу міста Йорк (York). Там ми працювали на різноманітних польових роботах: молочення збіжжя, дренавання полів і т. п. Ми вже мали гарний малий табір, де жили без охорони з правом виходу з табору у вихідні дні, т. зв. „вікенди”. Лише кожного вечора нас перераховували.

Тут нам частково платили англійськими фунтами і ми вже мали нагоду насолоджватися різноманітними англійськими присмаками. „Чіпси” (fish and chips), які нам подавали загорненими в газетному папері, і ми смакували їх у дуже чистих і гарних парках, яких в Англії було чимало.

До нас почали приїжджати наші дівчата, які прибули до

Англії з Німеччини і працювали на фабриках у містах, що знаходилися поблизу. Ми також довідалися, що більшість наших медсестер і деякі лікарі працюють в англійському шпиталі містечка Нейбурн (Naburn), поблизу м. Йорк (York). Роман одного дня відвідав цей шпиталь, де зустрів чимало знайомих медсестер і між ними Любу Кочергін.

Наші англійські уніформи були перефарбованими на темно-брунатний колір з чорним квадратом на плечах (не всі ці квадрати носили), для того, щоби ми відрізнялися від англійського війська. На пільних роботах ми зустрічали і англійських дівчат, які були одягнененими в дивні уніформи, т зв. „жіночої армії землі” (Women’s Land Army). Вони працювали разом з нами, і ми їх називали „лейдіс оф потейтос” (ladies of potatoes).

Близько півтора року від часу приїзду до Англії ми ще були полоненими, всі старшини були відокремлені, а решта Дивізії приміщувалася в багатьох таборах Великої Британії. З ними ми мали мало зв’язку. Восені 1948 року почали нас звільняти з полону, переводячи в цивільне життя з правом перебування у Великій Британії. При звільненні виплачували нам також заощадження, які від нас забирали ще в Італії для переховання, старими німецькими марками, які вже не були в обігу.

Лише тоді ми зрозуміли, чому нас називали SEP а не POW. В дійсності це було для нас вигідне, бо ми були усі разом в одному місці майже 2 роки. Роман пригадує факт, коли будучи полоненими в Англії наші представники були допущені на збори в Лондоні тільки як обсерватори, без права голосу, організації СУБ (Союзу Українців Британії). Один з цивільних делегатів почав говорити про „наших полонених”. Тоді наш делегат проф. А. Монцібович взяв слово у формальній справі і запитав того цивільного делегата: „Мені цікаво, пане, коли ж то ви нас у полон взяли?” Той делегат вже більше не виступав. Так завершилася історія нашої Дивізії в полоні. Восені 1948 року ми всі вже офіційно були звільнені з полону.

ЖИТТЯ В АНГЛІЇ ЯК СВОБІДНОГО ЧОЛОВІКА

Більшість наших старшин (в тому числі і Романа) було переведено до цивільного табору поблизу міста Лафборо (Lou-

ghborough), де ми працювали на фермах, як цивільні чужинецькі робітники, яким оплачували працю.

Ми всі уже могли носити цивільну одіж і купувати її за зароблені гроші, платити за харчі, які нам готували в таборі, оскільки в той час ще всі продукти були лише на харчові картки. Ми, маючи картки, мали право купувати один фунт солодоців на місяць. Коли карток вже не було, і можна було купувати солодоців, хто скільки бажав, Роман купував їх не більше як три фунти на рік.

Життя почало нормалізуватися, хоч ми, все таки, ще жили в таборі, як цивільні люди, без охорони. Досить швидко ми налагодили зв'язки з українськими громадянами сусідніх міст Нотінггем і Лестер (Nottingham and Leicester). До нашого табору прислали також кількадесять бувших ДП (displaced persons), які приїхали з Німеччини. Ми проводили разом мистецькі вечори, забави з танцями. У вище згаданих містах було чимало українських родин, а з-поміж них і українських дівчат, більшість з них зі східної України, з якими багато дивізіонників пізніше одружилися. Ми часто жартували кажучи, що ознакою соборності було супружжя „баняка з каструлькою”.

Через пів року Роман разом з бувшим майором Дивізії Осипом Винницьким, переїхали до м. Лестер, де працювали на плантаціях троянд: підрізували їх, щепили, пакували корчі для того, аби вислати їх за кордон. Ми також налагодили зв'язок з нашими людьми, які працювали на фабриках. Для того, щоб змінити рільничу роботу на працю в фабриці, необхідно було мати там рідню чи наречених. Знайомі О. Винницького з міста Галіфакс (Halifax), панство Хотинецькі, зорганізували для нього листа від однієї дівчини, яка нібито викликала його туди, як свого нареченого. Досить швидко він виїхав і Роман залишився в Лестері самим. За кілька тижнів О. Винницький прислав Романові подібного листа, і він виїхав також до Галіфаксу (Halifax). Вдвох, вони винаймали кімнату в однієї англійки, де також жили панство Хотинецькі, які нам у всьому допомагали. Ще два хлопці, що жили разом з нами, працювали на фабриці бавовняних ниток, помогли нам влаштуватися там на працю аж до виїзду в Канаду.

Галіфакська українська громада була досить чисельною, і наше життя було живим, тимбільше, що біля Галіфаксу знаходилися ще два великі індустріальні міста –Брадфорд (Bradford) і Лідз (Leeds), де також були великі скупчення укрїнців. У Братфорді були наші церкви: Католицька і Православна. У католицькій церкві парохом служив наш бувший капелян Дивізії о. М. Ратушинський.

Перебуваючи в Ріміні, Роман нічого не чув про те, аби там були активними якінебудь українські партії, ані, щоб вони рекрутували нових членів. У Англії дві націоналістичні організації почали бути досить активними поміж нашим бувшим вояцтвом, спеціально рекрутуючи людей. Вони навіть пробували активізувати Романа, який перед військом був членом „бандерівської” організації. Коли йому сказали, що для того, аби доказати вірність організації, він повинен стежити за одним із своїх друзів (який, казали, мав бути мельниківцем), Роман обурився і відмовився бути членом організації. Він уважав, що всі націоналісти є українськими патріотами і переслідувати їх не треба.

Роман пригадує, як одної неділі в місті Брадфорд, було організоване віче на якому мав промовляти Тарас Боровець (Бульба). Бандерівські групи зорганізували в місті Манчестер (Manchester) свій з'їзд на той самий день. У Брадфорд вони також вислали своїх людей і зробили велику бучу з криками і бійкою, не допустивши нікого до слова і цим самим зірвали віче. Місцеві англійські газети писали про цей випадок дуже негативно. Роман настільки обурився, що пообіцяв собі що більше ніколи не братиме активної участі в жодній українській політичній організації. До сьогодні він дотримав дану тоді собі обіцянку.

У той же час обидві тети з Канади доклали чимало зусиль, аби одержати для Романа дозвіл на виїзд у Канаду як імігранта. Вони висилали Романові так звані ”афідавіти”, які часто не були правдою, але адвокати Канади казали, що „так треба писати”. У той час членів бувшої Дивізії не допускали в Канаду, оскільки українські комуністичні та жидівські організації інформували канадський уряд про те що між дивізійниками є чимало воєнних злочинців. Але два роки ніхто з них не представив жодних

доказів на свої оскарження і канадський уряд згодився допускати дивізійників як імігрантів.

Романа не пускали в Канаду, кажучи, що в нього високий тиск крові, а також якась пляма на легенях. Усе це дуже хвилювало його, оскільки він хотів бути з родиною і вважав, що саме в Канаді він зможе стати рівноправним громадянином.

Навесні 1951 року дивізійники одержали офіційний дозвіл емігрувати до Канади. Осип Винницький, з яким Роман жив у одній кімнаті, не збирався виїздити з Англії, але коли одержав від своєї тети з Монтреалю (Montreal) листа, то відразу передумав, одержав візу і в червні виїхав.

Роман почувався ще гірше і звернувся до сотн. Б. Панчука в Лондоні, котрий запросив його до себе. У Лондоні сотн. Панчук досить прихильно прийняв Романа, повідомивши його, що він також рекрутує людей до праці в лісах. Роман погодився їхати в Форт Вільям – тепер (Thunder Bay, formerly Fort William and Port Arthur) і працювати там у лісі. Наступного ранку він пішов до канадського консульства Лондону, де зустрів багато хлопців, що отримували візи.

Його чомусь ніхто не кликав, і остаточно йому сказали йти і чекати на іншому поверсі. На коридорі не було нікого, окрім декількох крісел. За якийсь час біля нього сіла молода дівчина, котра повідомила, що вона – чешка, яка кілька місяців тому втекла з Чехословаччини і тепер хоче дістати візу до Канади. Романові стало легше – виходило, що тут також дають візи. Дівчину покликали і за двадцять хвилин вона повернулася з візою в руках. Нарешті покликали і його. Роман вже трохи говорив англійською мовою. Консул запитав, чому Роман погодився працювати в лісі, якщо має родину в Канаді і ті зобов'язуються ним опікуватися. Роман помітив перед консулом повну пачку паперів і сказав, що їде до праці в ліс для того, аби позбутися всіх тих паперів, в яких було багато неправди, та що він дав обіцянку сотникові Панчукові їхати на працю в ліси. Консул подивився на нього з усмішкою і запитав, що він отримає коли дасть йому візу до рідні. Роман розгубився, вважаючи, що все це схоже на провокацію, але швидко відповів, що якщо його справи в Канаді підуть успішно, то він обіцяє запросити консула

на добрий обід. Консул посміхнувся сказавши “that’s a deal”! (договорилися!).

Тому, що Роман міг порозумітися англійською мовою, консул, чоловік може 35 років, почав розпитувати Романа про Дивізію, сказавши, що він чув, що ніби всі SS мали спеціальне „татту” (tattoo) під раменем. Коли Роман запитав, чи консул бачив або хоче побачити те „татту”, той захоплено захотів. Побачивши знак, консул розгубився, і запитав, що то має значити. Роман пояснив, що там є „А” і „Б,” його група крові, і що наприкінці війни німці навіть робітникам, які копали окопи, робили це, аби прискіпити транфузію крові без лабораторії. Консул встав з крісла, відзначивши, що це була добра ідея, оскільки всі люди повинні мати такий знак. Він поставив печатку на Романовий “Travel Dokument” (документ переїзду), підписав візу і попрощався. На коридорі, Роман, ще близько 10 хвилин приглядався, чи це дійсно є віза.

Вийшовши з консульства, Роман відразу зайнявся пошуками транспорту. Це не було легко, оскільки того року в Англії був так званий “Festival of Britain” (Фестиваль Британії), і тому всі кораблі були заповнені. Все ж таки йому вдалося знайти якийсь старий грецький корабель, який мав прибути у Канаду за два дні перед закінченням візи. Роман зателефонував сотникові Панчукові та повідомив що отримав візу.

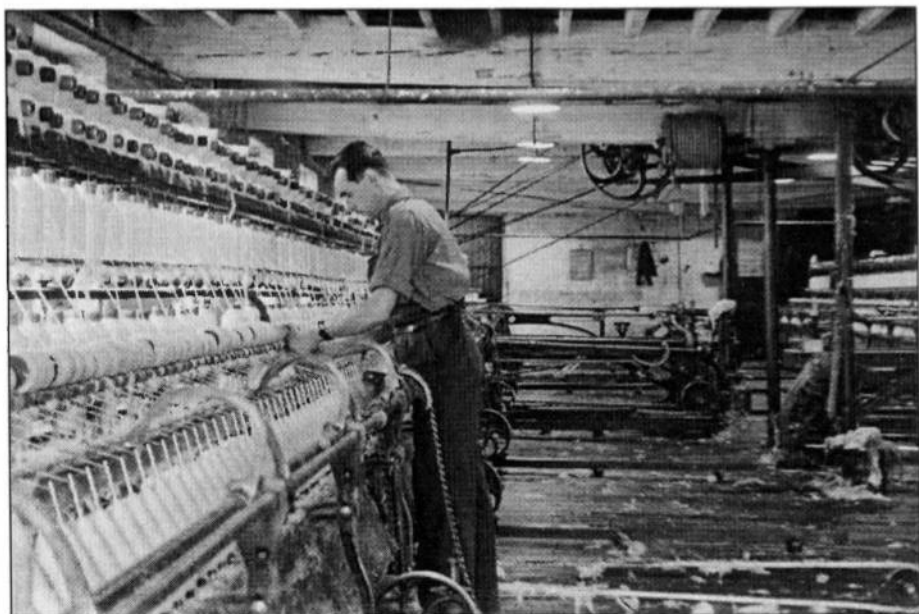
Той трохи насварив Романа, сказавши, що він це знає та що він вже дві години пробує з ним сконтактуватися, оскільки має для нього замовлений літак до Монтреалу із зниженою ціною. Сотник полагодив усі справи, за що Роман був йому дійсно дуже вдячним. Це було в четвер пополудні, і вночі він виїхав потягом назад до Галіфаксу. У п’ятницю вранці Роман вже був у Галіфаксі, встигнувши полагодити всі справи, пов’язані з роботою, податками і т. п. Він ніколи не забуде швидкого вирішення усіх проблем англійською бюрократією. В суботу він спакувавши всі свої речі в одну валізу, ще встиг попрощатися з усіма знайомими в Галіфаксі. Ніччю Роман виїхав назад до Лондону, де в неділю о 7 годині вечора відлітав його літак до Канади.

Роман пригадує, як він в неділю ранком, залишивши свою

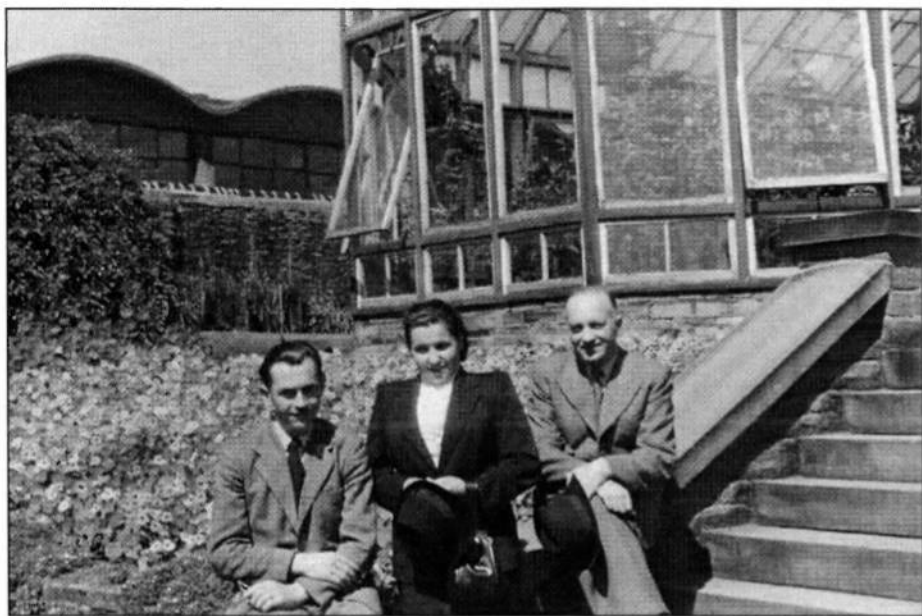
валізу на станції в Лондоні, пішов до української церкви на богослуження. Там він зустрів свого доброго знайомого, щойно одруженого Ілярія Кушніренка з дружиною Катею, які запросили його на обід. Підчас обіду, Роман пробував переконати молоде подружжя, аби ті також емігрували до Канади. Біля 4-тої години пополудню панство Кушніренки допомогли Романові забрати свою валізу і виїхати на летовище.

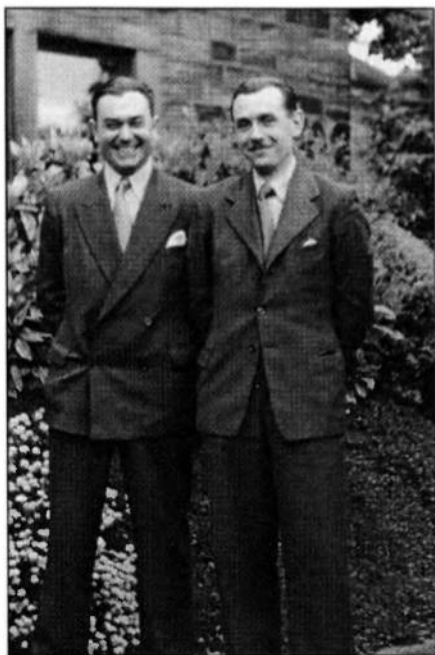
Група дивізійників у Великій Британії коло "Kings Lynn". 1949 р.

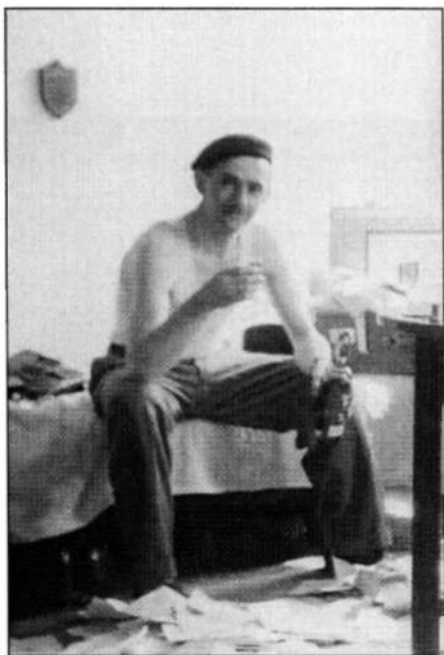
Роман на праці в текстильній фабриці коло м. Halifax, Англія. 1950 р.

Панство Олександр і Галя Хотинецькі з Романом у парку м. Halifax, Англія. 1950 р.

Роман зі своїм співмешканцем майором Дивізії Осипом Винницьким у м. Halifax, Англія. 1951 р.

Пакування перед виїздом у Канаду. Серпень 1951 р.

КАНАДА – ОСТАТОЧНЕ МІСЦЕ ПОСЕЛЕННЯ

ПОЧАТКИ

ОКОЛО СЬОМОЇ ГОД. ПОПОЛУДНІ, в неділю, 4 серпня 1951 року Роман відлетів літаком “North Star” до Монтреалу. Вночі літак приземлився в Ісландії, аби добрати бензину, і біля 1 год. 30 хв. пізніше відлетів до Канади. До Монтреалу літак прибув 5 серпня 1951 року ранком.

Роман полагодив на аеродромі всі справи і його повідомили, що тепер він може взяти таксі і їхати, куди хоче. Він дуже розгубився і був зворушеним, коли водій таксі почав говорити до нього українською мовою. Він попросив, щоб той завіз його на адресу знайомого О. Винницького, який в той час жив у Монтреалі у своєї тети.

Перед виїздом з Англії, Роман не мав змоги повідомити свою родину про свій приїзд. Не знав цього і Осип Винницький. Усе сталося так швидко, що він прибув до Канади скоріше за будь-який лист. З Монтреалу, він телефонував до тети Вероні (Чолкан) Паладійчук в Торонті, повідомивши, що він уже в Канаді. Вона спочатку не вірила, але пізніше сказала, що всі чекатимуть на нього о 8 год. рано на залізничній станції міста Торонта. У понеділок 5 серпня Роман був уже в Канаді – там, де сподівався прожити решту свого життя. Близько 11-ої год. вечора того самого дня він виїхав потягом з Монтреалу до Торонта. На місце він прибув о 7-8 години ранку 6 серпня 1951 р.

На станції на Романа вже чекали обидві тети – Вероня з Торонта, Вікця Гуляновська разом із чоловіком з Гамільтону і також кузинка Оріся Вігушинська. Ми всі виїхали автом вуйка Гуляновського до мешкання тети Вероні. Тета приготувала обід і положила Романові на таріль великого „біф-стейка”. Роман подивився на нього і сказав, що він такого великого куска м’яса

не може з'їсти і, підсміхаючись, запитав: „Можливо, тета думає, що він голодував у Англії? Тета відповіла, що для Канади – це є нормальний кусок м'яса, і він швидко переконався, що це правда. В дійсності, в Англії ми не голодували, але такого „стейка” не бачили, оскільки нам давали тонкі пластинки „ростбіфу” (roast beef) із замороженої воловини з Нової Зеландії.

У пивниці тетиного будинку при вул. Донландз (Donlands Ave.), ч. 218, була одна кімната, де замешкав Роман. Уся родина в Канаді була дуже гостинною і помічною. Романа познайомили з людьми, які вже довго жили в Канаді, а походили з наших околиць в Україні. Вуйко Гуляновський дозволяв Романові їхати його автомашиною, пояснюючи йому правила їзди в Канаді. Роман навчився їздити, ще будучи в Ріміні (Італія), але міськими вулицями він ніколи ще не їздив. Невдовзі Роман пішов на іспити і одержав право їзди особовим автом у Канаді.

Деякі днів по приїзді до Торонта обидві тети разом із вуйком Гуляновським повезли Романа подивитися на Ніагарський водопад. Відразу почалася наука мови в Канаді: „Ніагара” вже була „Наєгра”, содова вода – „Canada Dry”, ковбаски в булочці називалися „Hot Dog”, „(гарячі песики)”, „гара” – авто, „муфуватися” – переноситися і т. п.

Деякі односельчани також показували Романові місто Торонто, пояснюючи, що таке „side walk” (тротуар), „street car” (трамвай), кажучи, що майже всі люди мають „radio” і т. п. Роман не дивувався, пригадуючи, що коли ці люди виїздили до Канади з рідного села, то воно не було таким, як місто, і сільськими дорогами не їздили „street cars” а „radio” було новиною.

Один односельчанин, добре знайомий тети Вероні пан Боднар з Шупарки в одному з міських парків розповідав Романові про життя українців Канади. У розмові він остерігав його перед якимись „свистунами”. Коли Роман запитав, що це за люди, чоловік віповів, що це „зрадники”, що перейшли з католиків на православних і що „їх треба гнати від себе так, як Христос гнав лихварів зі святині”. Романа це дуже вразило і він зауважив своєму співбесідникові, що той мусить бути „ревним католиком” коли говорить такі речі. Роман запитав, чи можна бути католиком, не будучи християнином. Це запитання дуже здивувало

співбесідника, тоді Роман підкреслив, що основою християнства є любов ближнього, толерантність, прощення і т. д., а не ненависть і покарання тих, що інакше думають. Чоловік збен-тежився, але погодився, сказавши, що „такого йому ще ніхто не говорив”.

Роман почав сам знайомитися з містом і відвідувати українські церкви. Невдовзі він зустрів багато своїх товаришів з дому, зі школи, з війська, навіть довідався про існування ветеранської організації. До ніяких політичних організацій він не вступав, пам'ятаючи поведінку нашої громади в Англії. Досить швидко він побачив у Канаді набагато більше релігійної і політичної толеранції і почав змінювати свій погляд на нашу громаду.

Після тижня побуту Роман почав шукати роботу. У той час їй було достатньо, тому він відразу почав працювати на фабриці паперових пакунків. Опитування пройшов досить успішно, від-повідаючи на запитання, скільки буде 4+5 або 21:7 і т. п. Після тижневої праці він отримав відповіднішу роботу. Підчас перекуски Роман випитував одного старшого робітника зі Словаччини, що він робить, чому витинає певні ріжки в твердому папері і т. п. Той відповідаючи, що так має бути, але не знаючи чому, і почав нарікати на несправедливість фабрики, підкресливши, що він там працює вже сім років, а Романові за тиждень чи два дали легшу, краще оплачувану роботу. Роман чогось навчився, а головне, що працедавці більше оцінюють якість. Майже два місяці він пропрацював на цій роботі.

Тета Вероня познайомила Романа зі старшим чоловіком – паном Олійником, котрий сказав, що йде на пенсію і Роман може працювати на його місці. Його працею було продавання з гуртівні по малих крамницях солодоців і тютюнових виробів. Він познайомив Романа з власником гуртівні, котрий відразу запропонував йому роботу. Роман сказав, що не має автома-шини, аби роз'їздити, куди треба. Тоді власник гуртівні Knowles Bailey підвів його до вікна, показав йому досить гарне сіре авто на площі до паркування сказавши, що він може його мати, та передав йому ключі до автомашини. Роман був здивованим і зворушеним настільки, що не посмів своєму працедавцеві сказати, що він ще не їхав сам автомашиною у місті Торонто.

Він вийшов із бюро пана Bailey і попрямував до машини.

З трепетом серця він відкрив її і почав розглядати інструменти (не у всіх авт вони однакові). Роман увесь час думав, що на нього дивляться з вікна і намагався зрозуміти як це авто заводиться. Нарешті воно загуло, але одразу ж виникла інша проблема – як виїхати на дорогу, уникнувши паркової площі, яку видно з вікна. Зрештою і ця проблема була вирішена – Роман виїхав на дорогу і недалеко затримався, завжживши, що вся його білизна мокра.

Лише після детального огляду авта зсередини він наважився їхати далі. Їхав дуже повільно, тому позаду трубили інші авта. Нарешті, благополучно добравшись до тети на Donlands Ave., він показав їй авто, а та, в свою чергу, була дуже здивована всім побаченим і почутим. Наприкінці зауважила, що авто досить гарне, і тета рішила допомогти Романові позичити 500 доларів в українській кредитовій спілці Торонта, аби він міг його купити. Так через тиждень часу Роман став власником автомашини.

Пан Олійник, маючи список людей і крамниць яким доставляв товар, поїхав із Романом, аби познайомити його з клієнтами а тих – із своїм наступником. Роман почав сам їздити і збирати замовлення. Більшість клієнтів (переважно українці), були дуже ввічливими, а деякі навіть дуже помічними. Ніколи не забудеться ввічливість братів Мазуренків, які були власниками малого готелю на York Street.

Деякі новоприбулі вели себе нетактовно, вважаючи, що коли вони добилися бути власниками харчової крамниці, то значить, вони є великими людьми, що можуть ображати інших. Доклавши чимало молодечих сил та енергії, Роман на протязі двох місяців досить суттєво збільшив кількість клієнтів, а також суму продажі, і власник був дуже задоволений його працею.

Наприкінці листопада 1951 року Роман відвідав своїх кузинів Романа Паладійчука та Орися Вітушинську, які тоді рентували мешкання на Bathurst Street. Саме там він зустрів їхнього близького приятеля, бувшого адвоката Ярослава Спольського, який розповідав, наскільки він зайнятий в українській фірмі R. Tesla Real Estate, як агент у продажі реальностей (нерухомостей),

та що дана фірма відкриває на вулиці Queen St. W. нову філію. Саме нею він буде керувати. Поступово, Я. Спольський переконав Романа, що на тій роботі є кращий заробіток і більше можливостей на майбутнє.

Досить швидко Роман закінчив провінційні курси, здав іспит і став продавцем реальностей у тій фірмі, яка знаходилася над українською крамницею „Арка” при вулиці Queen St. W. Там працювало сім чи вісім продавців, а між ними дуже симпатичний і ввічливий пан Р. Коченаш. Я. Спольський, здебільшого зайнятий, був гарною і в українській громаді шанованою людиною. Р. Коченаш, також був адвокатом в Україні, мав більше часу і зацікавився особою Романа. Саме йому Роман завдячує все, чого він навчився на початку своєї кар’єри.

Нова праця зацікавила Романа і він почав наполегливо навчатися, аби краще її пізнати, увесь час порівнюючи його нинішню функцію до колишньої кар’єри – учительства, основою якого є знання психології. Роман розумів, що він не має бути експертом від каменю, цегли, стін, дахів і т. п., – але тим, що задовільняє людські потреби, смаки та бажання – усе те, що підносить життєвий рівень. Він почав розуміти, що люди хочуть чогось, але бояться невідомого та нового. Купуючий не знає вартості хати, котру купує. Він хоче за неї як найменше заплатити та хоче щоб чиясь рука туди його запровадила. То повинна бути рука, що добре знає дорогу. Продаючий, в більшості є заінтересований у вартості свого маєтку, в хаті. Він не хоче, аби його вартість зменшувалася. Одним словом, праця Романа зводилася до усунення усіх цих сумнівів чи підозрінь та творення згоди поміж людьми.

Перш за все необхідним було побороти страх, який є в кожної людини перед незнаною будучністю – змінами. Продаючі та купуючі завжди пробують керувати агентом, щоби він працював більше на їх користь. Більшість людей не знаючи дороги до мети, потребують провідника, якому здебільшого або мало вірять, або не вірять взагалі, але тримаються його руки, думаючи, що він, поза будь-якими сумнівами, повинен краще знати дорогу. Романова практика засвідчила, що він, будучи провідником, мусить бути впевненим у собі і мати готові поради про

те, що його клієнти мають робити. Запитуючи їх, чого вони хочуть, як правило, почуєш у відповідь в'язку нездійснених мрій.

Клієнти, як правило, хоч й підсвідомо, готові платити за ваші послуги, сподіючись, що ви розв'яжете їхні проблеми, і не питатимете, що вам для них робити. Люди не люблять, аби їм давали запитання, оскільки даний процес пов'язаний з відповідальністю, думанням і працею. Люди люблять, аби хтось працював для них, і звичайно раді, коли можуть аналізувати і критикувати ваші поради. Часом лунає похвала, але це відбувається дуже рідко і, як правило, пізніше.

Роман почав працювати зі своїм добрим приятелем Василем Бибиком, рівно ділячись своїми заробітками. Минув рік спільної праці, і вони вирішили працювати окремо. Знаючи задовільно англійську мову і беручи вечорами додаткові курси мови, Роман почав самостійно укладати та диктувати секретарці так звані „оферти” (угоди купна і продажі) та інші легальні документи. Інші агенти часто зверталися до нього, аби їм допомогти написати ті „оферти” та в неогоціціях.

Одного разу підчас неогоціцій, коли один агент критикував хату власників, а ті в свою чергу, перехвалювали її, Роман звернувся до того агента, сказавши, що власники краще знають недоліки їхньої хати, та що наш обов'язок полягає в тому, щоб не критикувати, а дістати для них найкращу ціну від купуючого. Власники відразу погодилися з Романом. Коли він разом із цим агентом вийшли з хати, то той чувся ображений. Вони сіли до автомашини і поїхали на футбольні змагання, що відбувалися при вулиці Broadview. Після змагань, вони поїхали до ресторану на вечерю. Другий агент дивувався, чому вони тратають час.

Близько 10:30 веч. вони поїхали до купуючого, і він за короткий час підвищив ціну на 500 доларів. Коли приїхали назад до продаючих, близько 11:30 веч., ті вже збиралися спати і дуже здивувалися чому ми приїхали знову. Роман відразу подав їм оферту з підвищенням, сказавши, що це все, що вони могли дістати. Власники подивилися одне на одного, і жінка сказала: „Я думаю, що вони довго і важко працювали, тому ми приймаємо нову пропозицію”. Трансакція була завершена, і продавець пізніше сказав Романові, що він навчився, як неогоціювати

оферти без критики та суперечок.

Роман, бувши успішним у своїй новій професії досить швидко почав продавати комерційні об'єкти. Власник фірми Р. Тесля, побачивши, що продаж бізнесів приносить чималий дохід, повідомив, що думає відкрити відділ продажі комерційних об'єктів. Роман просив, аби його включити до запланованого відділу. Власник фірми, який працював з головного бюро на вулиці Bloor St. W. відкривши новий відділ, не сказав про це Романові і не включив його туди. Роман разом з Я. Спольським були цим дуже незадоволені.

Декілька місяців пізніше Роман продав своїм знайомим ресторан. Купуючі просили, аби він не реєстрував в цій продажі їхніх прізвищ, поки не буде завершена трансакція. Він повідомив секретарці, що якщо будуть якісь запити в даній справі, аби зверталися до нього. Я. Спольський знав про це і був згідним. Наступного ранку, увійшовши до бюро, Роман побачив, що секретарка плаче. Запитавши, що сталося, почув відповідь, що власник звільнив її з роботи. Вона сказала, що той, прийшовши до бюро, запитав, хто тут головує – він чи Роман, та що вона мала повідомити ім'я купуючих до його головного бюро на вул. Bloor St. West.

Роман переповів усе Спольському – його управителеві, а той будучи злим на Теслю, відразу зателефонував до нього. Там секретарка повідомила, що пан Тесля зайнятий і скоро зателефонує. Минула година – відповіді не було. Тоді Роман поїхав до головного бюро, аби стрінути власника. Йому сказали чекати, оскільки той зайнятий. Роман чекав більше, ніж півтора години, тоді секретарка повідомила, що пан Тесля вийшов з бюро заднім виходом. Роман повернувся до свого бюро, повідомивши Я. Спольського, що сталося, та що він залишає фірму. Той розізлившись, назвав Р. Теслю „дурним фермером”, сказав, що на місці Романа він зробив би те саме і побажав йому успіхів. Так завершилася кар'єра Романа в R. Tesla Real Estate.

Поїхавши до В. Пасемка, якого Роман добре знав, і який мав бюро Pasemko Real Estate на вулиці Roncesvalles, він розповів йому, що сталося, та що він готовий перейти до іншої фірми або організувати окреме бюро на власний кошт. Пасемко сказав,

що він радий і готовий в усьому допомогти Романові та бажав щоби той долучився до його фірми. Вони досить швидко дійшли до згоди.

Роман під фірмою Пасемка виорендував на розі вулиць Dundas St. W. і Bathurst St. дві старі крамниці, відновив, умеблював їх і став управителем цього бюро. Першими продавцями бюро стали Семен Біда та В. Ціхацький. За місяць часу Роман уже мав сім продавців, і усі вони були досить успішними у продажі нерухомостей, що занепокоїло його конкурентів. Досить швидко продавці від R. Tesla Real Estate, почали переходити до Романа і до року часу бюро вже мало біля 15 продавців. Співпраця Романа з Пасемком була доброю та дружньою.

Напочатку 1955 року, Пасемко повідомив Романа, що він разом з одним приятелем купили готель в місті Сейнт Катеринс (St. Catharines, Ontario) та що він буде ліквідувати своє бюро в Торонті. Я. Спольський, з яким Роман мав сталий зв'язок, повідомив, що він не бажає працювати у Р. Теслі, і переходить до фірми J. J. Ellis (Ілащук) Real Estate, та пропонував Романові також прилучитися до тої фірми. Роман не був тим дуже задоволений, оскільки J. J. Ellis не мав доброї репутації в Торонті, але Я. Спольський, маючи добру репутацію, казав, що буде там головним управителем.

Роман погодився на переговори з J. J. Ellis, повідомивши водночас своїх продавців про ситуацію, що склалася. Більшість продавців були незадоволені злукою з J. J. Ellis Real Estate. Роман разом з Я. Спольським, котрий вже перейшов до J. J. Ellis, стрінувшись з власником фірми, домовилися, що ціле бюро Романа прилучиться до J. J. Ellis Real Estate і буде працювати, як окрема одиниця з того самого місця на Dundas St. W. на тих самих умовах, що й дотепер. Роман не хотів жодної винагороди, тільки певний процент від доходу його бюро. Він переговорив про це зі своїми продавцями, і вони, хоч і неохоче, погодилися на цю зміну.

Ввечері, перед зміною, J. J. Ellis запросив Я. Спольського і Романа до себе у бюро. Обом, особливо Романові, він показував свої приміщення при Bloor St. W. і чомусь говорив Романові, де він і його продавці будуть приміщені, що дуже здивувало їх

обидвох. J. J. Ellis ще дуже багато говорив, але Роман сказав, що він не розуміє про що той говорить, оскільки вони домовилися, що бюро Романа працюватиме у своєму приміщенні, а не з бюро на Bloor St. W. Тоді J. J. Ellis пообіцяв Романові 10,000 доларів за умови, що той перейде зі своїми працівниками до його бюро. Для Романа це було великим ударом, оскільки лише декілька годин перед тим він сказав своїм продавцям, те що було домовлене, а тепер він виглядатиме брехуном. Він, почервонівши, сказав Еллісу, що той не дотримує слова та що Роман ніколи не працюватиме з брехунами і вийшов із бюро. Я. Сполський також вийшов, але вже не міг тоді залишити фірму.

Роман відразу поїхав до Пасемка і повідомив, що сталося. Два або три місяці часу треба було Роману для того, щоби здати іспити брокера (broker), власника-управителя такої фірми, і стати повноправним членом Toronto Real Estate Board. Пасемко, який наступного дня мав віддати свій "licence" (права), погодився його затримати, доки Роман не полагодить свої справи.

Роман, поїхавши до свого бюро, де зібралися усі продавці, повідомив їх, що сталося та, що Пасемко погодився затримати ліквідацію фірми до того часу, поки Роман не залагодить справи іспитів і членства в T. R. E. B., та не почне оперувати власну фірму під назвою R. Cholkan Real Estate. Роман перепросив усіх своїх працівників за його наївність, звільнивши їх від будь-яких зобов'язань, які вони мали б супроти нього. Усі заплескали, демонструючи свою згоду з новою пропозицією. Наступного дня Роман вже сам репрезентував фірму Pasemko Real Estate, відчинивши "Trust Account" і "General Account" (рахунки) в своєму власному банку. Всі були задоволені.

Наступні два місяці бюро Романа мало більше продажів, ніж ціла J. J. Ellis Real Estate. У травні 1955 року, Роман відкрив своє власне бюро R. Cholkan Real Estate у тому самому місці на вулиці Dundas St. W. з тим самим персоналом а Пасемко віддав свій "licence" і зрезигнував з членства в Toronto Real Estate Board.

ОДРУЖЕННЯ І НОВА РОДИНА

Люба Кочергін, стара приятелька Романа, яка перебувала разом із Романом в Чезенатіко переїхала з Англії до Торонта в

Канаді 19 грудня 1953 року. В Італії вона працювала старшою медсестрою в українському відділі шпиталю (лікарні) для полонених української Дивізії. В Дивізії вона була дуже популярною хоч віком була молодшою від інших медсестер. Ми були добрими приятелями, але між нами не було ніяких романсів.

Переїхавши разом з Дивізією до Англії, вона працювала в шпиталі для полонених в “Naburn”, поблизу міста York. За фахом вона була техніком-рентгенологом. В Англії Роман зустрів її один раз, а їхня кореспонденція зводилася лише до вислання одне одному святкових привітань. Роман допоміг Любі знайти помешкання в Торонті і вона дуже швидко влаштувалася на посаді рентгеністки в одному зі шпиталів Торонта. Вони почали часто зустрічатися.

Взимку Любі запропонували переїхати на два місяці до малого шпиталю в Онтарійському містечку Bracebridge, де бракувало рентгеністки. Роман часом заїздив туди. Навесні, Люба повернулася назад до Торонта. Вони досить швидко потоваришували, разом відвідували українські імпрези, їздили з товаришами на прогулянки за місто. У червні 1954 року Роман запросив Любу на вечерю до “Old Mill” ресторану і там освідчився. Вона подивилася на Романа сказавши, що мусить про це подумати, але за хвилину додала, що це він може прийняти за її згоду. Роман тоді подарував їй обручку, що засвідчила їхні заручини. Після заручин, Люба була представлена теті Вероні як наречена. Теті дівчина відразу сподобалася. Пізніше Люба познайомилася з усією родиною Романа. Всім вона сподобалася.

Любов Кочергін народилася 2 квітня 1924 р. в місті Києві в родині залізничного урядовця. Родина жила тоді на передмісті Києва на так званих Короваєвих Дачах. Хата була одноповерховою старою дачею. Батько Люби, Євген Кочергін, був залізничним інспектором і передчасно помер в 30-их роках, коли діти були ще малими. Підчас 1-шої світової війни, її мама Александра, була медсестрою російської царської армії. Вона осталась молодою вдовою і сама виховувала 3 малих дітей. Це було в час голоду на Україні, і не було легко. Всі діти навчалися в українських школах Києва.

Перед 2-гою світовою війною, Люба навчалась в Київському

рентгенологічному інституті, який закінчила в 1942 році. Німці, які тоді окупували Київ, забрали її працювати в німецькому військовому шпиталі. Коли фронт знова зближався до Києва, її перевезли разом зі шпиталем до міста Холм, на захід коло українсько-польської границі. Її молодшу сестру, Надю, німці вивезли насильно на роботу в Німеччині.

У Холмі було декілька українських медсестер і коли вони довідалися, в 1943 році, про творення Галицької Дивізії, вимагали щоб їх туди перенести між своїх людей. Німці, хоч неохочо, остаточно задовільнили їхню вимогу і в 1944 році літом їх перевезли на перевишкіл медсестер, який був у м. Криниця в Карпатах. Пізною осінню вони всі, між ними і Любця, переїхали до українського дивізійного шпиталю, в місто Жіліну в Словаччині, де тоді перебувала Дивізія.

Всі українські медсестри працювали при дивізійному шпиталі аж до кінця війни і пізніше ділили долю і недолю разом з Дивізією в Італії, а потім у Великобританії.

Любця мала здібність до мов і досить скоро засвоїла німецьку і англійську мови. Після звільнення, вона стала працювати як рентгенічний технік в англійському цивільному шпиталі в місті Іпсвіч (Ipswich) в південній Англії. Працюючи там вона брала різні курси, також отримала громадянство Великобританії.

В 1953 році вона вирішила переїхати до Канади на сталий побут, і прибула до Торонта 19 грудня того ж року. Коли вона приїхала до Канади, вона нічого не знала про свою родину в Україні. Вона знала, що німці взяли її молодшу сестру, Надю, насильно працювати в Німеччині але про неї нічого більше не чула і нічого не знала про її долю. Щойно по смерті Любці, в 1973 році, Роман почув від її молодшого брата Володі, що тільки в тому році він довідався від одної жінки, яка працювала разом Надею в якійсь воєнній фабриці коло Берліна в Німеччині, що Надя там захворіла на сухоти і померла. Обі дочки і їхня мама не мали жодних зв'язків із собою і не знали, де хто перебував або чи остався живим після війни.

Наймоłodшого в родині брата, Володимира, більшовики забрали 16 річним хлопцем до пограничних військ. По звільнені

з війська, він працював довгий час при будові Київського „метро” і пізніше сказав Романові, що там будувались також воєнні сховища. Перед тим цього не казав бо боявся.

Володя був жонатий і мав двох синів – Миколу і Валентина (Коля і Валя). Підчас перших відвідин Романа в Україні, вони обидва служили в советській армії і їх він пізнав пізніше, вже у 1989 році. Дружина Володі Марія, померла також приблизно в той самий час як і Любця а мама Любці – декілька років передтим.

Старший син Володі, Коля трагічно випав з човна на річці коло міста Житомира, де він тоді жив і стратив життя в 1995 році. Залишив жінку і 2-літню донечку.

У 1999 році, Володя був уже дуже хворим і сліпим. Він помер в листопаді того ж року. Остався тільки молодший син Валентин з дружиною Галею і маленькою донечкою Світланою. Це є коротка історія родини Кочернігів з Києва, родини Любці.

Весілля було приготоване на 25 серпня 1954 року. Вранці, в день шлюбу, Люба одягалася в тети Вероні, де була також тета Вікця. Роман рано працював у бюрі, обидві тети дуже стрівожилися, думаючи, що все може статися так, як із Романовим батьком, котрий змінив думку за день до одруження, а за тиждень одружився з іншою, яку щойно пізнав у селі Більчу-Золотому (цебто з Романовою Мамою). Цього разу, так не сталося. Роман приїхав біля 1-ої години пополудні, і вони пізніше взяли шлюб в українській католицькій церкві при Белвудс вулиці.

У неділю по шлюбі, Роман і Люба виїхали на двотижневий так званий “Honeymoon”, села Gravenhurst у готелі “Muskoka Sands Inn”. Це була погідна осінь, молодята гарно проводили час на проходах і за ловлею риби. На третій день їхнього “Honeymoon”-ну Люба сказала що у неї дуже болить зуб, і вони разом поїхали до дентиста. Люба вийшла з кабінету, а дентист повідомив, що двоє її зубів були дуже знищені, і він змушений був їх усунути. Люба виглядала хворою зі спухлим лицем. Вони поїхали назад до готелю а вранці Люба вже почувалася добре. Пізніше вона не любила, коли Роман жартував, кажучи, що вона витримувала зубний біль до шлюбу, аби він не казав, що взяв

„беззубу жінку”.

Перед шлюбом Роман придбав хату при вулиці 839 Manning на розі вул. Olive і трохи відновив її. Тета Вероня подарувала їм, як шлюбний подарунок, меблі до спальні. Роман купив холодильник, кухонний стіл і чотири крісла. Кухонки вони ще не мали, тому варили їжу на малому “range” з двома пальниками.

Жити у своєму домі, хоч і без меблів, було великим щастям. Майже рік після одруження Роман і Люба працювали далі: вона в шпиталі, а він управителем бюро продажу нерухомостей.

Заощаджуючи гроші, вони невдовзі купили кухонку, деякі меблі та телевізор. Їх спільна знайома Алла Калінін, приїхавши також з Англії, жила разом з ними, працювала в шпиталі, а через півтора року перебралася в провінцію Alberta отримавши там роботу медсестри в копальні поблизу містечка Hinton. Там вона і вийшла заміж.

29 листопада 1955 року в родині Чолканів народився первісток – син Євген. Люба за декілька місяців до народження дитини перестала працювати і вже не працювала більше, доглядаючи дім та дитину. Роман від літа 1955 року провадив уже своє власне підприємство на вул. Dundas St. W. знане, як R. Cholkan Real Estate, заробляючи досить, аби утримувати родину.

Влітку 1956 року вони всі, вже разом із синочком, виїхали на два тижні відпочинку над озером. Люба з Євгеном вигрівалися та купалися в озері, а Роман ловив рибу. Життя текло нормальним руслом, Люба з Романом були щасливими та задоволеними.

Бюро Романа розросталося, і він почав шукати більшого та кращого приміщення. Восени 1956 року Роман разом із п. С. Бідою, купили великий занедбаний будинок, що знаходився на 527 Bloor St. West, який перед купівлею був уживаний, як крамниця залізних товарів (hardware) і майстерня будови возів. За допомогою українського молодого архітектора, який на той час був без праці, вони зробили ґрунтовний ремонт, позичивши грошей на його завершення. Після ремонту цей будинок став наймодернішим на Bloor St. West, а викінчене бюро – одним з наймодерніших у Торонті. Всі, хто оглядав це бюро, говорили, що Роман досить швидко збанкротує, – а після шести місяців

успішних операцій усі казали: „Я з самого початку знав, що ця справа буде успішною”.

Підчас перебудови бюро Роман довідався, що Я. Спольський лежав у шпиталі з хворобою серця. Підчас Романових відвідин він зазначив, що власник бюро J. J. Ellis, де він працював, не виплачував своєчасно платні, і йому важко утримувати родину – троє дітей. Він також повідомив пізніше, що J. J. Ellis навіть відмовився що-небудь заплатити з його зароблених грошей (біля 10,000 доларів), які був йому винен. Через деякий час, коли Спольський почував себе краще, Роман запропонував йому спілку в уже новому, модерному бюро. Я. Спольський, погодившись, перебрався до Романа. Досить швидко чимало працівників J. J. Ellis Real Estate перейшло до Романа та Спольського. Бюро мало 24 бюрка для продавців і досить швидко всі вони були зайняті.

R. Cholkan Real Estate Ltd. було успішним, маючи добру опінію як у професії, так і в Торонті. Успіх зауважив наш бувший працедавець R. Tesla, який запропонував, аби ми злучилися з його бюро, яке тоді мало додаткову успішну філію в місті Гамільтон. Роман відмовився від цієї пропозиції. Його родина от-от мала побільшати.

25 липня 1958 року у Люби і Романа народилася донечка, яку назвали Анна Надія. Обоє дітей росли здоровими та були активними. Аня була дуже непосидющою дівчинкою. Люба тепер мала дуже багато роботи, особливо, коли Роман проводив багато часу в підприємстві, до 10-11 години вечора кожного дня на протязі шести днів тижня, маючи мало часу для родини. Люба це розуміла і давала собі раду з домом і дітьми. Роман часто думав над тим, що зробив добре рішення при виборі дружини. Вона була для активного чоловіка дуже доброю дружиною і партнером у житті. Вчасною осінню 1968 р. Я. Спольський помер на урок серця і Роман став самий провадити бюро.

У 1962 році Роман купив у Торонті парцелю при “45 Burnside Drive” недалеко від його бюро і там побудував хату для своєї родини. Будова тривала від осені 1962 до квітня 1963 року. Ця хата мала три спальні, вітальну кімнату, їдальню, кухню, та “den” або бібліотеку, також ясну кімнату для розваг для дітей у висо-

кому підвалі, дві лазнички та зовнішню терасу. Хата знаходилася на горбку – з неї було видно все центральне Торонто та озеро Онтаріо. Підчас будови сталася пригода. Нашими сусідами була приязна литовська родина. Одного дня сусідка сказала Романові, що у її хаті є якісь духи, що кожної ночі дряпають і видають якісь дивні звуки. На другий день, коли Роман говорив з будівничим, той йому вказав на двох ракунів (єнотів), що сиділи на комині сусіда. Ракуни помітивши нас повтікали в комин. Сусід поклав на комин залізну сітку, і проблема духів була усунена.

Ми вже тоді мали багато знайомих в Торонті, спеціально бувших членів Української Дивізії. Один із близьких знайомих, майже член нашої родини в той час, Микола Ференц, досить часто перебував у нас. Було також чимало односельчан, а син одного з них Богдан Дніпро, місцевий адвокат, а пізніше суддя, став хресним батьком Євгена. У нашому селі Більче-Золоте його родина носила прізвище Бурдей – батько його змінив прізвище, щоб його самотній син не „занглічився” (були і такі).

Роман Паладійчук, кузин Романа, відкрив крамницю зі взуттям та іншою одежею при вул. Queen St. W. а пізніше побільшив її у новому приміщенні на вулиці Блур, напроти бюро Романа. Він імпортував різні товари з Німеччини, а пізніше – з Китаю. Роман також відвідав зі своїм кузином Китай, пробувши там два тижні, – це було рік після порушення приязні Китаю з СРСР.

У 1968 році тета Вероня почала хворіти. У тому ж році, ранньою весною, мама Романа несподівано одержала візу і приїхала відвідати Канаду. Вона багато часу проводила з тетою Веронею. Вони пригадували старі часи їхньої молодості в Україні після 1-шої світової війни. Мама також зустрічалася з односельчанами. Вона дуже хотіла працювати на кухні, але боялася її чіпати, оскільки та мала „багато гудзиків”.

Одного дня Роман зауважив, що мама чимось дуже непокоїться і запитав, що сталося. Вона спочатку не хотіла говорити, але пізніше запитала Романа чи в Канаді люди мають воші (lice). Романа це дуже здивувало і він запитав, де вона таке чула. Тоді мати сказала, що одна односельчанка їй розповідала, що вона має якусь „вош-машину”. Роман тоді пояснив матері, що розмова йшла про пральну машину (washing machine) і всі

добре посміялися.

Тета Вероніка і тета Вікторія, сестри батька Романа, виїхали з України до Канади в 1926 та 1928 роках. Тета Вероня, вже в Канаді, вийшла заміж за Василя Паладійчука. У них не було дітей, і в 1949 році вони розійшлися. Тета Вікця перед виїздом до Канади вже була заміжньою за Зюбровським і мала дочку Дарусю (ровесницю Романа). У Канаді, чоловік тети Вікці залишив її саму з малою Дарусею. Вона пізніше вийшла заміж за Гуляновського, з яким мала дочку Орісю. Гуляновський був працюютою людиною і добрим батьком для обох дочок тети Вікці. У 1967 році тета Вікця померла а декілька років пізніше – її муж Гуляновський.

Її дочка Даруся вийшла заміж за православного священика о. д-ра Василя Олійника. Він мав парафію в місті Oshawa, а пізніше був перенесений до США, де мав останню парафію в місті Youngstown, Ohio, аж до часу його передчасної смерті. Вони мали трьох синів Романа, Зенона та Івася. Роман закінчив університет і нагло помер на інсульт у Каліфорнії США, вже будучи жонатим. О. д-р Василь Олійник, будучи освіченою людиною, додатково працював викладачем в “Youngstown University”. На весні 1983 року він також помер. Даруся залишившись вдовою, закінчила студії в університеті і працювала вчителькою в американській школі. Її сини Зенон і Івась тепер живуть в Канаді.

Молодша дочка тети Вікці – Оріся вийшла заміж за Гриця Бойчука. Вони спочатку жили в місті Hamilton а потім мали гарну крамницю в місті Waterloo, Онтаріо. Вони мали одного сина Ричарда, який тепер є директором одної середньої школи в Онтаріо.

Оріся, друга кузинка Романа, була заміжньою з Іваном Вітушинським, котрий був поручником Української Дивізії і пропав в бою під Бродами. Декілька років пізніше ми дізналися, що він був важко ранений, взятий в полон, а пізніше помер в сибірському таборі десь біля 1953 року. Вони мали дві дочки – Оксану та Іванку, остання народилася вже в Австрії під час війни.

Оріся, перебуваючи в таборах утікачів у Німеччині, познайомилася, а потім у Канаді вийшла заміж за Василя Криви-

нюка, сина Олени – молодшої сестри Лесі Українки-Косач. Василь був розумною і тактовною людиною, добрим чоловіком і батьком для дочок Орісі. Василь також помер нагло на інсульт (мозковий удар) у 1973 році, в часі, коли Роман з дітьми повернувся з подорожі по Україні.

НЕДУГА І СМЕРТЬ ДРУЖИНИ І МАМИ

У 1967 році лікар виявив у Любці рак (пістряк) на одній з її грудей. Вона змушена була пройти операцію, після якої втратила одну з грудей. Виглядало, що все буде добре. Мати Романа, котра перебувала у Канаді в 1968 році, дуже вподобала собі Любцю, але вона нічого не знала про її хворобу. Вночі, перед виїздом мами в Україну, тету Вероню забрали до шпиталю, де вона і померла 29 травня 1968 року. Відкласти виїзд Мама було неможливо. Роман сконтактувався з похоронною установою, а сам змушений був їхати з мамою автом до Монтреалю, звідки вона вилітала літаком в Україну. Через два дні ми похоронили тету. Восені 1968 року виявилося, що хвороба пістряка в Любці поширилася, і лікарі робили все, аби цій хворобі запобігти. Взимку 1969-1970 року наша ціла родина виїхала на двотижневий відпочинок до Флориди. Виглядало, що Любця почувається краще, Євгенові тоді було 14 років, а Ані 12 з половиною. У 1971 році здоров'я Любці погіршилося. Усі лікарі говорили, що тепер цю хворобу не можна цілком вилічити. Євген з Анею цього не знали, думаючи, що у матері тимчасова хвороба, хоч вона дуже часто вже перебувала в шпиталі. Любця і Роман підтримували цю думку у дітей. Любця, будучи відважною жінкою, не хотіла, щоб хто-небудь інший, окрім Романа і лікарів, знав про її хворобу.

Працюючи довгі роки медсестрою, вона знала і відчувала, що кінець її життя є дуже близьким. У квітні 1972 року її забрали до шпиталю останній раз. Любця зрозуміла, що надходить кінець, але навіть з Романом вона про це не говорила. На початку травня того ж року Роман з дітьми відвідали Любцю у шпиталі. Вона була дуже ослабленою, але посміхалася до дітей, кажучи, що швидко повернеться до дому. Роман сам кожного дня відвідував дружину. Лікарка-спеціалістка повідомила, що

Любці залишилося прожити лише декілька днів і ніякого виходу не має. Він почав готуватися до неминучого.

Декілька днів перед смертю Роман відвідав дружину, і вона говорила вже дуже повільно. Вона попросила, щоб Роман її поцілував, сказавши тільки: „Я знаю, що ти будеш доглядати дітей”. Це були її останні слова. У наступні дні відвідин вона вже не говорила. У день Матері 13 травня 1972 року Роман прийшов відвідати дружину, приніс їй квіти, але медсестра сказала, що пів години тому назад Любця померла. Він віддав квіти медсестрам, поцілував тіло дружини і від’їхав до дому. Він не пам’ятає вже, як заїхав до дому і сказав дітям, що вони вже є сиротами та що їхня мама вже не живе. Всі троє сиділи і плакали. Діти, не сподіваючись такого і не були готовими до такої вістки.

На похороні було дуже багато людей. Служили о. д-р Василь Олійник з Ohio, православний священник з м. Ошави, бувший член Дивізії і добрий знайомий Любці, та греко-католицький священник. Поминок не справляли, бо Роман, Євген і Аня були пригнічені смертю Любці. Увесь клас середньої школи, де навчався Євген, брав участь у похоронах, Любця була похована на цвинтарі “Prospect” в Торонті. (Пізніше тіло тети Вероні також було перенесене туди).

ПІСЛЯ ВТРАТИ ДРУЖИНИ І МАМИ

Залишилася наша скалічена і осиротіла родина з трьох. Роман працював у своєму бюро, Євген вчився в середній школі. Він мав 16 років, а Аня около 14. Влітку Євген закінчив середню школу “St. Michael’s College School”, а Аня – перший клас середньої школи. В Євгена оцінки назагал були добрі, хоча декотрі були дуже добрі. В Ані всі оцінки були дуже добрі. Роман платив одній старенькій жінці, яка нам готувала їсти і прибирала хату. Влітку діти проводили час у пластових таборах.

Восені Євген почав студії в університеті McMaster в місті Hamilton, а Аню Роман вписав до другого класу середньої школи, провадженої українськими монахинями в містечку “Ancaster”. Обое з дітей жили в гуртожитках і до дому приїздили лише на „вікенди”. Підприємство Романа розрослося до 22 відділів в південному Онтаріо.

Наступного року Аня перейшла до англійської приватної середньої школи (Bishop Strachan) в Торонті, оскільки вона вважала попередню школу не на досить високому рівні. Цю останню школу вона закінчила з дуже добрим успіхом. Євген закінчив свої студії в McMaster University в 1976 році. Роман був гордий за дітей – вони добре вчилися і гарно поводитися.

Варто згадати, що наприкінці 1971 року родина і бюро Романа пережили чимало прикростей. Група жидівських фанатиків почали протиукраїнську кампанію. У грудні того ж року Toronto Real Estate Board висунув Романа як кандидата на одного з директорів цього Board-у. Вранці в день виборів, декілька знайомих Романа повідомили його, що вони одержали листа, який оскаржував Романа як воєнного злочинця. Роман спочатку думав, що це – поганий жарт, але коли один приятель приніс йому цього листа, це вже не виглядало на жарт. Роман був оскаржуваний малим жидівським брокером (E. Lawrence) у тому, що він мордував жидівських дітей. Це було злобне, фальшиве оскарження. Роман того ж ранку передав справу своєму адвокату, який відразу зареєстрував реакцію проти цього оскарження. T. R. E. Board повідомив Романа, що вони також дістали цього листа і вважають його безвідповідальним, злобним наклепом.

Ввечері E. Lawrence з'явився на річних зборах Board-у, вискочив на крісло, і почав викрикувати, що всі німці та українці мордували невинних жидів. Поліція його арештувала, випровадивши зі залу. Романа було обрано директором Board-у.

Хоча голова жидівського конгресу заявив публично, що всі ті звинувачення – безпідставний наклеп однієї людини, не всі жиди вірили в це, старанно оминаючи бюро Романа.

Любця, будучи вже хворою, вислухувала ночами телефонні дзвінки анонімних людей, які погрожували, що поб'ють її дітей, підкладуть бомбу під хату і т. п. Ці погрози, можливо, загострили її небезпечну хворобу, прискоривши її смерть. Онтарійський суд у 1972 році присудив E. Lawrence-ві 20,000 доларів кари і так званий "injunction", що якщо він ще раз повторить свої наклепи, піде до тюрми. Цей "injunction" був самотнім, що мав вартість. Грошей він не мав, тому, що знаходився під Банкротством.

Канадська держава поліція також досліджувала цей наклеп і тих, що його розповсюджували.

Влітку 1973 року Роман з дітьми отримали візи на відвідини родини в Україні. Мусіли їхати через Москву і два дні її звідували. Потім полетіли літаком у Київ щоб мати можливість зустріти родину Любці. В Києві ми жили в готелі „Дніпро”, на Хрещатику. Брат Любці Володя пригощав нас і показував нам місто. Роман розповів йому про Любцю, що вона робила і як приїхала в Канаду. Володимир розповідав, як він працював, будучи наймолодшим братом у родині. Його середня сестра Надя, була насильно взята на роботу до Німеччини і там пропала без вісти. Володя розказав, що його дружина померла також майже в той час що і Любця.

Після кількаденного побуту в Києві, ми відїхали поїздом до міста Чернівців. Там нас відвідала мати Романа. До села тоді не впускали, але одного дня Мирослав привіз із собою двох товаришів Романа з села і повіз нелегально Євгена та Аню, аби показати їм, де народився і виростав їх батько. Передбачуючи всякі можливості, перед початком подорожжі Роман подбав, щоб Євген підстриг своє довге волосся, яке тоді було в моді, і діти вбрали скромну одержу, щоб там їх не пізнали що вони іноземці. Це придалося, коли міліція стримала авто, як Славко з дітьми поверталися до Чернівців зі села.

Підчас цих відвідин в 1973 році, Мирослав розповів Романові, що в квітні 1944 року, більшовики окружили село і забрали 800 чоловіків від 16 до 60 років життя до війська. Мирослава тоді також забрали. Він закінчивши гімназію, повинен був бути висланий на офіцерський вишкіл. Але він відмовився, тому, бо вірив, що молодих офіцерів висилають в небезпечні місця. Він не хотів ризикувати життям за більшовицький режим. Він пробув у війську до кінця війни. Його часто уживали як перекладача тому, що він знав польську і трохи німецької мови. Після короткого вишколу, його вислали на фронт десь у Польщі.

В один час коли німці окружили їхній батальйон, Славко перебраний за польського селянина, вийшов з окруження і зголосив це вищій команді. Більшовики прорвали це окруження

і звільнили увесь батальйон. За це він одержав орден червоної зірки, високе фронтове відзначення. Перед кінцем війни, його частина була вже в Берліні, коло схоронища Гітлера. Славко з одним приятелем, були присипані грузами під сходами будинку. Вони думали, що там загинуть. Перед вечером артилерійський обстріл розсунув грузи будинку і вони врятувалися. Після цього випадку, Славко захворів на урок серця і по війні був звільнений з армії та повернув до дому.

З Німеччини, Славко привіз добрі штани і шкіряні німецькі чоботи. За декілька днів по його повероті, одної ночі якісь члени української партизанки (УПА) зайшли до хати і забрали його чоботи говорячи, що їм вони більше потрібні чим Мирославу. Ні його ні родичів не чіпали.

Вкоротці, Славко одержав від армії другий Орден Червоної Зірки. Він довго журився, що він одержав другу зірку помилково і пішов у районний воєнкомат її віддати. Там на нього насварили, запитали яким правом він може критикувати вищі власті, і сказали: „Дали – значить належить”. Вийшовши з будинку він чувся досить глупо.

Мирослав ніколи не хотів належати ані до комсомолу, ані до комуністичної партії, подаючи різні викрути. Він був учителем математики і фізики, і влада почала перекидати його від одної до другої місцевості. Підчас 10-ліття т. зв. „Вітчизняної війни”, сказали всім ветеранам прибути з усіма військовими відзначеннями до Борщова і з'явитися в районі. Коли він там прибув з своїми орденами і відзнаками, районний секретар компартії побачивши його ордени сказав: „Мирослав Степанович, я цього з вас не сподівався”. Після цього випадку, його перенесли назад до Більча-Золотого і більше вже не турбували. З 800 чоловіків забраних до армії 10 місяців перед закінченням війни, тільки 300 повернули до села живими. Майже 65% згинули на фронті.

Після усіх цих пригод, Мирослав одружився з Мартою Батринчук зі сусіднього містечка Озеряни, яка була фельдшером (щось між лікарем а медсестрою), в околиці Більча-Золотого. Вони жили дружно з родичами Мирослава і мали двох синів Всеволода і Ореста. Обидва хлопці сьогодні є інженерами по

фаху і офіцерами української армії в запасі. Колись вони працювали інженерами у типічно масовому радянському заводі електроніки, а тепер спільно ведуть власне виробниче підприємство, яке виробляє комп'ютерні частини на експорт до фірми Романа Винницького „Лаві Комп'ютер” (Lava Computer) в Торонті. Вони познайомились з Винницьким через Євгена, сина Романа. Марта, дружина Мирослава, померла також в 1995 році на невилічиму хворобу пістр'яка.

Після проголошення незалежності України, Мирослав часто дописував до різних газет. В одній статті, він писав, що незалежність в будучині виключить можливість для нашого молодшого покоління йти „брат на брата” за чужі імперіялістичні інтереси наших ворогів, як це було в його випадку. Роман з Мирославом, хоч служили у ворожих арміях – все були таких самих поглядів відносно свободної української держави і в тому самому дусі виховували своїх дітей.

Пізніше, за один тиждень побуту в Чернівцях Роман з дітьми виїхали до Львова, де стрів нас Романів кузин Роман Кіфер з дружиною. Оглянувши місто і погостювавши в кузинів, за кілька днів вечером ми виїхали зі Львова потягом через границю бувшого Радянського Союзу і через Словаччину до міста Відня в Австрії. Відень – дуже цікаве місто, ми його оглянули і воно дуже сподобалося Євгенові і Ані.

Звідти ми вирушили рентованим автомобілем до південної Австрії, де велися останні бої Української Дивізії, а потім переїхали до Словенії і провели кілька днів у вакаційному містечку Kraljevica, що знаходиться над Адріатичним морем. Опісля, переїхавши через Трієст до Італії, ми оглянули околиці міста Ріміні і Чезенатіко, де Любця з Романом були інтернованими після закінчення 2-ої світової війни. Вирушивши далі на південь, ми переїхали гори Апеніни і в'їхали до „вічного міста” – Риму. Там ми провели кілька днів, оглянувши Ватикан, катедру св. Петра, замок Ангела та багато цікавих музеїв. Ми також відвідали Українську Колегію св. Йосафата, Собор св. Софії та інші інституції. Микола Матичак, приятель Романа ще з Дивізії, будучи в той час у Римі, був нашим провідником і розповідав історію міста. Без його помочі ми багато б втратили.

З Риму ми вирушили далі на північ. Переночували ми в місті Bolzano в Тиролю та переїхавши малу частину Австрії, в'їхали до міста Мюнхен, в Баварії. Оглянувши це місто ми далі поїхали автомобілем до Дахав, де Роман вчився в підстаршинській школі. Знайшли казарми нагорі над містом, де була школа, а далі – злославний концентраційний табір, що знаходився на відстані біля 6-7 км від нашої школи, на рівнині, біля лісу, в протилежному напрямку від міста, куди ми часто їздили взимку.

Звідти ми поїхали вздовж ріки Рен на захід, відвідали місто Кельн (Köln) і переїхали через Люксембург до Франції. У Парижі ми були два дні. Колишній капелян Дивізії, о. Левенець показав нам місто, а також гарний ресторан, де ми разом з'їли вечерю. Ми також відвідали українську церкву. З Парижу ми виїхали на північ, до міста Calais над морем, повернули орендовану автомашину і поїхали “hovercraft”-ом до міста Dover, в Англії, а звідти – до Лондону.

У Лондоні, взявши в оренду автомашину, ми поїхали на північ до міста Halifax, де Роман жив перед виїздом до Канади. Ми в'їхали в Halifax, біля 5 години пополудні, і Роман досить швидко помітив, що Англія не дуже змінилася. Перш за все, мало хто з Романових знайомих мав телефон. Знайшовши номер телефону Богдана Шкандрія (Богдан Бора), Роман почав розмову з публічного телефону, котрий швидко виключився. Необхідно було мати більше дрібних монет, щоби мати змогу говорити далі. Тому, що всі крамниці були зачинені – не було змоги поміняти фунти. Роман хотів ще поїхати у Bradford, і Manchester але це забрало б декілька днів, а ми повинні були відлетіти з Лондону до Канади за три дні. Він вирішив вертатися до Лондону.

Біля однієї корчми в Галіфаксі стояло кілька людей, і Роман сказав Євгенові, щоб запитав їх, як виїхати до автостради (motorway). Повернувшись назад до машини, Євген не міг нічого сказати. Аня почала сміятися з Євгена, як це він не розумів аглійської мови коли ми все домовлялися різними мовами, проїхавши пів Європи. Роман тоді згадав, що тут звичайні робітники говорять йоркшірським діалектом, і тому Євген не зрозумів, що вони сказали.

Знайшовши автостраду, ми вирушили на південь. Заночували біля м. Лестер і там Роман знайшов телефон до знайомого хор. Харамбури. Він сказав йому місце знаходження готелю, і через деякий час Харамбура приїхав туди з декількома знайомими. Євген і Аня залишилися в готелю а Роман разом зі знайомими поїхали до українського клубу в Лестері. Це була маленька корчма, де багато наших хлопців досить жваво розповідали один одному про свої „фантастичні” пригоди з війни. Ми провели там дві години, випивши трохи пива та обмінявшись новинами. Опівночі Роман повернувся до готелю і вранці все сімейство поїхало далі – до Лондону.

Тут варта зазначити, що в Англії ще їхали лівою стороною і Роман майже два рази щасливо обминув автомобілі. Проблемою був не лівосторонній рух, але те, що руль знаходився з правого боку автомашини. Нам залишилося перебути в Лондоні ще два дні. Зутрівши там чимало знайомих, один із них хор. Яр. Гаврих показав нам місто Лондон. Наступного дня, майже ввечері, ми відлетіли до Канади. Ця подорож була останньою, яку ми провели разом, як одна родина, хоч вже і „скалічена”. Євген і Аня підростали і мали вже своє товариство, Роман почувався тоді дуже самотнім.

Життя в Торонті почало нормалізуватися. Євген з Анею жили в гуртожитках: Євген в McMaster University в Гамілтоні, а Аня – в Bishop Strachan High School в Торонті. Вони до хати приїздили лише на кінець тижня, проводячи час здебільшого зі своїми знайомими. Роман повертався до дому в суботу ввечері, не знаючи що робити далі: чи відвідувати старих знайомих, чи бути вдома, якщо хтось з дітей нікуди не піде. Бюро Романа розросталося і він був змушений працювати досить довго кожного дня. Майже два рази на тиждень він виїздив відвідувати свої бюро, що знаходилися поза містом, – часом виїздив о 6 годині зранку, а повертався – в 11-12 годині ночі. Ще більше часу забирали різні професійні функції – він був одного року директором Toronto Real Estate Board і також, майже щорічно, брав участь у різних професійних комітетах. Його бюро не лише розрослося до 22 відділів, але й стало престижною фірмою в південному Онтаріо.

Роман ініціював багато змін у своїй ділянці. Навіть назви: Ontario Association of Real Estate Boards і Canadian Association of Real Estate Boards стали Ontario & Canadian Real Estate Associations.

Час минав швидко, Євген закінчив університетські курси в 1976 році з дипломом В. А. в економіці, вирішив поїхати до Монтреалю на один або два роки, щоб краще пізнати квебекські умови та краще оволодіти французьку мову, Там він пробув лише один рік, переконавшись, що французи не є ним дуже зацікавлені, а англійських фірм є більше в Торонті як у Монтреалі. У 1977 році Євген остаточно повернувся у Торонто, обравши кар'єру в аудиторстві. Він почав працювати в фірмі середнього розміру, де один із партнерів був українець Р. Климаш.

Через три роки, Євген брав додаткові курси в різних університетах вечорами, які були потрібні, щоб допустити його до кінцевих іспитів професійного аудитора – “Chartered Accountant”. Ще пів року забрало, щоб перейти курс науки і кінцеві іспити професійного інституту. Він успішно закінчив іспити в 1981 році. В слідуючому році, Євген відкрив свою власну фірму в партнерстві зі своїм знайомим Ю. Кальбою.

Повернувшись з Монтреалю, Євген познайомився, а пізніше одружився в 1979 р. з Олею Коробайло, яка щойно закінчила університет у Waterloo з дипломом Honours B. Sc. У той час була економічна ресесія і у Олі виникла проблема отримати працю по її фаху. Пізніше вона знайшла роботу, але, не була нею задоволена. Роман порадив їй повернутися в університет та отримати диплом вищого ступня в іншій спеціальності.

Оля вписалася до Торонтонського університету, де після двох років навчання, вона отримала диплом М.В.А. (Master of Business Administration). Після того вона досить швидко отримала працю по своєму фаху в одній американській фірмі і була нею задоволена, успішно пропрацювавши там більше року. Живучи у квартирі на Scarlett Rd. і сподіваючись збільшення родини, вони почали шукати окремої хати. Подружжя придбало власну хату на 388 Prince Edward Drive у Торонті.

18 березня 1987 року у них народилася донечка, яку назвали Христинкою. Оля перестала працювати, піклуючись дитиною.

Через півтора року 2 грудня 1988 року народилася друга дитина – син Григорій. Оля доглядала малих дітей, а Євген працював на своєму підприємстві, сам утримуючи всю свою родину. Роман трохи допомагав їм фінансово. Він недавно передтим продав свою фірму і в 1984 році після 33 років праці відійшов на добровільну пенсію.

Аня, закінчивши з добрим успіхом середню школу Bishop Strachan High Scghool в Торонті в 1976, вписалася на спеціальні бізнесові курси при університеті Ватерлю (Waterloo Lutheran University), які після двох років студій давали можливість 4-місячної праці підчас вакацій в апробованих університетом фірмах з вибраного фаху. Вона також вибрала аудиторство. Студії їй ішли легко. Після чотирьох років в 1981 році вона одержала диплом Honours B. B. A. з дворічною практикою по її фаху. Один рік пізніше вона ще мусіла писати додаткові іспити щоби отримати диплом “Chartered Accountant”, як і Євген.

Усе їй йшло досить легко і вона вважала, що ці іспити не будуть для неї проблемою. Сталося так, що Аня не пройшла іспитів у тому самому році. Це її дуже пригнобило, але вона продовжувала працювати. Через рік, послухавши батька, вона взяла одномісячний курс підговтки до іспитів. Опісля пройшла всі іспити з дуже добрим успіхом і одержала диплом СА (Chartered Accountant).

Після іспитів, Аня працювала у фірмі Arthur Anderson, одна з найбільших аудиторських фірм Північної Америки. Фірма оголосила, що їм потрібен молодий працівник з дипломом СА для бюро в Нью-Йорку. Аня дала згоду поїхати до Нью-Йорку. Там її праця була успішною і дуже цікавою. Через рік її призначили керівником групи і підвищили платню. В Нью-Йорку Аня провела біля трьох років їздила по різних містах США і мала можливість доброї кар’єри, але вирішила повернути до Торонта, оскільки в Нью-Йорку життя дуже дороге і там вона не мала досить товариства.

В Торонті вона швидко отримала роботу, як керівник групи аудиторів великого канадського банку. Ця група перевіряла філії того банку у різних країнах світу. Вона дуже часто виїжджала зі своєю групою на кілька тижнів часу. Так вона відвідала Париж,

Сінгапур, Токіо та інші міста світу. Аня була задоволена працею, оскільки мала можливість познайомитися з життям в різних країнах. Вона розуміла, що її позиція була досить пристигевою на її вік.

Ще перед виїздом до Нью-Йорку, Аня перенеслася з родинної хати до своєї квартири у 4-квартирному будинку, який Роман купив на інвестицію кілька років перед тим. Вона перебрала відповідальність за утримання цілого будинку і влаштувала собі власне, добре умебльоване помешкання, яке, підчас її побуту в Нью-Йорку, винаймала.

Через кілька років, Аня познайомилася з Murray Borth – аудитором по фаху та успішним бізнесменом. Він займався, і далі займається фінансами, живучи переважно на французькій Рів'єрі, на своєму яхті, поблизу міста Nice. Вони почали вести спільне життя, Аня тепер щасливо живе від травня до вересня у Рів'єрі, декілька місяців – в Торонті, а взимку – здебільшого на Карібійських Островах.

На початку 1990 років Оля з Євгеном жили спокійно, задоволені своєю родиною. Христинка і Грицько були чемними і здібними дітьми. Оля була доброю мамою, доглядала дітей і хату. Євген працював, розбудовував свою професійну практику, але водночас був уважним і добрим батьком для дітей. Його партнер у професії відійшов на іншу роботу. Кілька років пізніше, Євген прийняв другого партнера, з яким до сьогодні гармонійно співпрацюють під назвою “Cholkan & Stepczuk CA's”. Аня перебуваючи час від часу в Торонті, допомагала братові. У 1991 році, Оля одержала працю в політехнічному інституті (коледжі) Seneca College в Торонті, як професор на бізнесовому факультеті. Ця праця дозволяла їй викладати лекції декілька годин денно в інституті а вечером, вже коли діти лягли спати, оцінювати задачі студентів. Також виходило 3 місяці вільного часу літом, хоча це вже трохи зменшили. Оля мала можливість доглядати дітей і допомагати їм в науці.

Діти, крім науки в школі, в суботу ранком ідуть на курси українознавства а пізніше до українського Пласту (Scouting) а вечорами на лекції музики, українського народнього танцю, спорт і т. п. Оля, будучи дуже наполегливою у своїй професії,

видала два підручники для науки компютерства через велику видавничу фірму, за які отримала фінансову нагороду. Оля з Євгеном вдома більшість часу розмовляють українською мовою, тому їхні діти добре володіють нею як у слові, так і в письмі. Оля і Євген також цікавилися музикою і видали пластинки українською мовою.

У 1998 році Оля з Євгеном продали свою хату на 388 Prince Edward Dr. і купили більшу в гарній ділянці на 6 Courtsfield Crescent недалеко від квартири Романа. Їм це коштувало багато і забрало 6 місяців часу на владнання всього відповідно до їхнього смаку та потреб. Тепер обоє стараються умеблювати цю хату. Як відомо Романові з власної практики, це часом забирає більше часу і коштів чим збудувати нову хату.

САМІТНЕ ЖИТТЯ НА ПЕНСІЇ

Після смерти Люби, Роман жив сам в хаті, яку збудував на 45 Burnside Dr. в Торонті. Він працював, так як і раніше, довгі години кожного дня, харчувався де прийдеться. Роман утримував хату лише для Євгена та Ані, коли ті приїздили зі своїх шкіл на „вікенди”. Так продовжувалося до того часу, поки кожне з дітей не почали жити самостійно. Хата була досить зручною для Романової родини. Роман йшов працювати, здебільшою о 8 годині ранку, часом скоріше, а повертався пізно вечером – не раніше 10-11 години. У своїй хаті він лише їв снідання, яке собі сам приготував.

Осіnnю 1983 року, приятель Романа з Вінніпегу д-р В. Кривуляк, зателефонував, повідомивши, що вони мають приятелів з України та що д-р Шензон переїздить до Торонта, а його дружина, інженер за фахом, залишається на деякий час у Вінніпегу. Просили Романа аби знайшов для нього приміщення. Роман відповів, що його мешкання є порожнє, і він може надати йому житло на певний час у себе. За декілька днів д-р Шензон приїхав і жив з Романом майже цілий рік не оплачуючи житло. Будучи жидом з Києва і цілком пристійно розмовляючи українською мовою, д-р Шензон був гарною, приязною і культурною людиною. Роман з ним потоваришував. Він, шукаючи роботи, зранку до вечора вивчав англійську мову.

За короткий час він отримав роботу нічного сторожа в якомусь комерційному центрі, і далі наполегливо вивчав англійську мову. Д-р Шензон часто нарікав, що місцеві жиди нічим не хочуть йому допомогти, а в українця він знайшов допомогу. Він був лікарем. А пізніше почав вивчати дентистику і став дентистом (бо так легше було жити в Україні). Через кілька місяців приїхала його дружина (українка) з сином і вони замешкали у квартирі поблизу Bathurst і Finch. Він намагався нострифікувати свій диплом, але все це видалося безуспішним. Через 6 місяців д-р Шензон, уже знаючи англійську мову, став працювати продавцем у бюро Романа. Коли він довідався від одного зі своїх приятелів, що в Німеччині можна практикувати дентистику без нострифікації, д-р Шензон поїхав до Німеччини, зустрів якогось старшого дентиста з малого містечка, і той запропонував йому партнерство. Ціла родина переїхала до Німеччини де і влаштувалася. Д-р Шензон писав до Романа декілька разів, повідомляючи в останньому листі, що його старший партнер пішов на пенсію і що він перебрав усю його практику. Роман мав мало часу на кореспонденцію, тому зв'язок між ними обірвався.

Після д-ра Шензона, коли польський кардинал К. Войтило був вибраний Папою Павлом-Іваном II, багато молодих українців Польщі одержали дозвіл відвідати Папу в Римі. Але, майже всі українці, доїхавши до Відня, відмовилися далі їхати. Більшість з них переїхало до Канади. І коли українські організації в Торонті звернулися до громадян, аби дати їм приміщення – Роман зголосився і йому прислали двох молодих українців. Один жив у Романа короткий час, а другий, молодий інженер Андрій Терещенко – більше трьох років. Андрій, будучи приятним і працьовитим, досить швидко знайшов роботу на будівництві. Увесь вільний час він присвячував вивченню англійської мови та англійської професійної термінології. Через два роки він отримав інженерську працю на фабриці автомобільних частин. У вільний час Андрій їздив оглядати Канаду. Роман з ним не почувався вже таким самотнім.

За три роки часу Андрій перебрав від одного зі своїх приятелів квартиру і влаштувався там. Через два роки, отримавши

канадське громадянство, запросив до себе у відвідини свого батька з Польщі. Відвідуючи Романа, він представив його своєму батькові, як „канадського батька”. Наступного року Андрій поїхав відвідати свою родину в Польщі. Побував він також і в Німеччині, де знайшов високоплачену інженерську роботу. Переїхавши до Німеччини, він затримував канадське громадянство, часто приїздив до Канади і завжди відвідував Романа. Тут в Торонті, живе його брат Іван з родиною, також інженер-механік. Недавно Роман отримав запрошення на шлюб Андрія з україankoю, який мав відбутися в Польщі. Роман не міг поїхати на цей шлюб тільки вислав побажання із заувагою, що „Андрій посліднім віком став чоловіком”. Йому тепер близько 41 років. Він подякував за побажання, пообіцявши, що якщо буде з молодю дружиною в Канаді, то обов’язково, відвідає Романа. Д-р Шензон та Андрій Терефенко були добрими людьми, не забули про те, що хтось колись допоміг їм безкоштовно.

Підчас Романової професійної практики він закінчив професійні студії в Торонтонському університеті, одержавши професійне звання FRI, а пізніше одержав звання оцінювача реальностей та агента загальної асекурації (страхування). Підчас його практики він був дійсним членом Toronto Real Estate Board і один рік його директором. Він був членом Real Estate Інституту, Канадської та Інтернаціональної Асоціації і відвідував професійні конвенції у всіх більших містах Канади, і конвенції світової організації в Каліфорнії та в Іспанії.

МАРГАРИТА – ДРУГЕ ОДРУЖЕННЯ

Перед відходом на пенсію, 1984 році, Роман познайомився краще з Маргарітою – молодю жінкою, що працювала в одному з його бюр, в західньому Торонті. Вона була ірландсько-французького походження, розведена, з двома дорослими синами, будучи молодшою від Романа на 16 років, була розумною і пристійною жінкою. Роман думав, чи не одружитися з нею, але думка відразу спрямовувала його на дітей. Євгену, Олі та Ані вона сподобалася. Після довгих роздумів Роман вирішив, що зустрічатися підчас „вікендів” не є надто чесним. До того ж жінка йому подобалася. Обсервуючи поведінку Євгена та Ані,

він побачив, що вони часто журяться, що тато такий самотній. Отже Роман вирішив одружитися – діти були цим задоволені.

Відношення Маргаріти до Євгена Олі і Ані, а також до Христинки та Гриця було дуже приятним. Внуки називали її „наною”, і вона була горда цим. Роман одружився з нею 13 червня 1985 року. Ніхто про це не знав, окрім її старшого сина з невісткою, Олі, Євгена, Ані і також товариша Романа (дружби) Влодка Левицького, та товаришки Маргаріти (дружки) Роми Мурашук.

Вінчання відбулося в православній церкві св. Димитрія на Lakeshore Blvd. W. Друзі довідавшись про це пізніше і були дуже здивованими. Роман продав свою хату на 45 Burnside Dr. і купив квартиру на 61 Richview Road в Торонті, як подружнє мешкання.

Життя почало плисти нормальним руслом. Маргаріта була доброю дружиною – господарною, ощадною. Вона гарно утримувала помешкання. Мала одну проблему – її молодший син часто сидів у тюрмі за дрібні проступки. Це її дуже засмучувало, оскільки вона була вихована працювати і жити чесно. Роман це розумів і допомагав, чим міг. Це, можливо, і прихилило її до дітей і внуків Романа, яких вона трактувала як своїх. Роман і Маргаріта, яка вже не працювала, купили у Флориді квартиру і почали жити там взимку кожного року.

Після виходу на пенсію, Роман з Маргарітою відвідали центральну, північну і західну Канаду, і також багато стейтів Америки. В 1988 році, вони також відвідали Україну – Київ, Чернівці, Львів. Родина в Україні їх гарно прийняла. Після цього, майже кожного літа вони виїздили в різні країни такі як: Англія, Ірландія, Бельгія, Голяндія, Німеччина, Австрія, Італія, Франція, також відвідали Грецію і багато її островів і місто Істанбул в Туреччині. Крім того робили поїздки до західного і східного Мексика. Роман цікавився історією і Маргаріта почала також тим цікавитися хоч на початку нарікала, що все що їй показують є „старе каміння”. Більшість наших поїздок були добре організовані туристичними компаніями.

Маргаріта усім була дуже захоплена, оскільки перед шлюбом ніколи не виїздила поза межі Канади. Усе було добре і вони не мали жодних непорозумінь. У 1997 році вона часто була дуже

сумною – її турбувала поведінка молодшого сина, а також невістки – дружини старшого сина, яка давно вже вживала наркотики, часто залишаючи свої три малі донечки самими в хаті, без догляду.

Після проголошення незалежності України, в 1991 році, Роман запропонував усім своїм родичам відвідати Канаду його коштом. Маргаріта сама внесла таку пропозицію після поїздки в Україну і знайомства з Романовою ріднею в Україні.

Першим, хто отримав дозвіл, були брат Романа Славко з дружиною Мартою. У наступні роки Канаду відвідали син і невістка брата Любці Володимира – Валентин і його дружина Галя, син Славка Всеволод із дружиною Валею, також молодший брат Всеволода, Орест, спочатку сам, а пізніше – з дружиною Олесею. Валентин і Галя були першими, які приїхали до Канади влітку 1992 року, пробувши тут більше місяця. Маргаріті ці гості сподобалися і вона дуже гарно їх приймала. Роман був для усіх перекладачем, оскільки ніхто з них не говорив по-англійськи а Маргаріта не володіла українською мовою. Вона усім була дуже рада.

В 1994 році Оксана – дочка Романової кузинки Люсі, по довгих перешкодах, які вона мала в Москві, де працювала викладачем права в московському університеті, приїхала до Канади в травні, ставши Маргаріті доброю приятелькою. Вони могли самі, без Романових послуг, порозуміватися між собою, бо Оксана вже вміла розмовляти по-англійськи. Вона наполягала, аби Роман з Маргарітою приїхали, як її гості до Москви.

Маргаріта знова наполягала, аби брат Романа, Славко відвідав їх у Флориді. Роман, не будучи ентузіастом цієї поїздки, погодився з дружиною, і Славко відвідав їх взимку у 1996-1997 роках. Там Славко, оглядаючи природу Флориди, захоплювався літньою погодою взимку, тільки журився, що може захворіти, коли поверне в „холодну” Україну. Усі родичі Романа, котрі відвідали Канаду, вели себе надзвичайно культурно і скромно. Маргаріта захоплювалася їхньою поведінкою, кажучи, що всі вони набагато краще поводитись як канадці. Внучки Маргаріти також часто перебували в нас.

Коли Роман поїхав в Україну в 1996 році відвідати рідних,

він уже знав про те, що старший син Володі Коля (Микола), який жив у Житомирі, втопився в ріці. Володя, важко переживаючи втрату сина також втратив зір. Роман разом із Орестом, що приїхав до Києва автомашиною, оглянули північну і східну частини України і заїхали також на Волинь, до села Великі Межирічі, поблизу Рівного, відвідати д-ра Івана Прокіпчука і його дружину – родичів Олесі, дружини Ореста.

Це були культурні та дуже гостинні люди. Батько Олесі був лікарем-хірургом. Ми разом оглянули частину Волині, місто Рівне, Остріг із замком князів Острозьких та славною Острозькою академією. Провівши ще декілька днів у Більчу-Золотому, Роман вирушив до Чернівців, де жили два сини Мирослава. У Чернівцях Роман зустрівся з кузинкою Ореста і Всеволода Надею, яка працювала програмістом на кондиторській фабриці, та їхнім кузином Борисом Батринчуком – майором української армії. Роман був у Чернівцях один день, і вечером родичі Всеволодової дружини Валі запросили нас відвідати їх. Після гостини ми вирушили до Більча-Золотого.

Кузинка Ореста, Надя казала, що вона розведена і частинно володіє англійською мовою і питала, чи 6-місячний побут в Канаді допоміг би їй краще вивчити цю мову. Роман погоджувався з нею але жодного запрошення не обіцяв.

Після повернення до Канади Роман про все розповів Маргариті. Та порадила запросити Надю до Канади. Написавши короткого листа до Славка, він вислав у ньому запрошення для Наді. Досить швидко Надя зателефонувала, повідомивши, що отримала візу і в жовтні приїде до Канади. Роман це повідомив Маргариті, а та, в свою чергу сказала, що Надя зможе жити у їхній квартирі в Торонті, оскільки вони і так у листопаді від'їжджають у Флориду. Надя сама заплатила за літак у Канаду і назад.

Все було гарно, аж до того часу, поки не стався наступний випадок. За два тижні до виїзду на Флориду, Роман запропонував дружині піти в неділю до церкви, але вона відмовилась, сказавши, що дуже зайнята. Вона порадила Романові запросити Надю. Коли за годину вони повернулися з церкви св. Димитрія на La Rose Ave. і Надя пішла до своєї кімнати, Маргарита криво посміхнулася, сказавши, що вислухала кілька телефонних дзвін-

ків-застережень. Їй говорили, що бачили Романа з молодою жінкою в церкві, застерігши, що особи жіночої статі з України приїжджають до Канади для того, аби відбивати жонатих чоловіків у їхніх дружин. Романові стало смішно і він їй сказав, аби вона не видумувала дурниць. Більше розмови на цю тему не було.

За кілька днів до від'їзду Маргаріти і Романа на Флориду Аня запросила їх разом із Надею на вечерю. Усе було гарно, поки не сіли за стіл. Роман з Муггау сиділи в одному кінці стола, а жінки – в іншому. Маючи слабкий слух, Роман не чув, про що розмовляли жінки. Раптом Маргаріта встала і пішла до шафи з одягом. Роман подумав, що вона щось забула в плащі, але побачив, що вона одягається. Роман встав і запитав куди вона хоче йти. Та, зі злістю відповіла, що Аня сказала їй “shut up”, тріснула дверима і вийшла геть. Усі сиділи тихо за столом, а Роман чувся дуже незручно і не знав, що сталося. За хвилю, Аня сказала, що відвезе Романа з Надею після вечері до дому. Увійшовши до помешкання вони помітили, що Маргаріти там не було. Роман запитав Надю що сталося. Та сказала, що їй здавалося, що за столом Маргаріта щось говорила Ані проти батька а донька не витримала і відповіла їй: “Why don't you shut up?” Через п'ять хвилин Маргаріта увійшла до хати, ніби нічого не сталося, сказавши, що вона відвідувала старшого сина. Роман тієї справи більше не згадував.

Перед нашим виїздом до Флориди Маргаріта говорила з Надею про те, що потрібно робити в квартирі, домовившись одночасно з нашою приятелькою Наталкою Левицькою, що та допоможе Наді, коли буде треба. Роман запропонував Маргаріті відвідати її маму, котру вона не бачитиме аж до квітня. Вона згодилася, що це є добра ідея. Ми виїхали до Флориди, відвідавши по дорозі її маму у Brockville. Усе було в порядку. Ми заїхали на місце без перешкод. Усе було добре – ми ходили на проходи, купалися в басейні. Увечері Маргаріта дивилася на свої програми на телевізорі а Роман читав книжки.

Десь 17 чи 18 грудня після вечері, Маргаріта почала говорити, і згадала, що Надя – Романова коханка. Роман відповів, що у неї якісь злі уяви, і він ще не чув такого, щоби хтось, завівши

собі коханку, виїхав з дружиною у Флориду на п'ять місяців. Вона сказала, що хоче приватності, на що Роман відповів, що коли повернуться назад до Торонта, хата буде пуста. Маргаріта вимагала негайного звільнення квартири Надею. Роман не дав відповіді, і поїхав на закупи. Повернувшись назад, він не застав вечері, лише жінку, що уже спала. Пізніше він зауважив листа на нічному столику. Цей лист був для нього. Маргаріта у листі вимагала негайного розводу. Наступного ранку не було сніданку. Роман сказав що читав листа і просив не створювати проблем перед Різдвом. Вона сказала, що хоче щоб він замовив літак до Торонта і вибратись із квартири якомога швидше.

Наступного ранку знову не було сніданку. Маргаріта не піддавалася на жодні розмови. Роман почав збирати свої речі. До полудня він все склав, а дружина сиділа і лише підсміхалася. Коли Роман почав зносити свої речі до автомашини, вона запитала, чому він забирає своє авто. Роман відповів, що перед Різдвом білетів не можна дістати і тому він забирає своє авто. Він зібрав книги, щоби повернути їх до бібліотеки, сів у автомашину і поїхав. Маргаріта його не затримувала і більше з ним не розмовляла. Перед виїздом Роман зателефонував до Євгена, що післязавтра він буде в Торонті. Євген був розгублений, але батько сказав, що про все розповість на місці.

Коли Роман у неділю вечором приїхав до Євгена, той йому сказав, що Маргаріта телефонувала і оскаржувала Романа у всяких дурницях. Євген не хотів того всього слухати і відложив слухавку. На слідуючий день Роман поїхав до свого мешкання і не застав там ані Наді ні її речей. Наталка Левицька сказала Романові, що Маргаріта також телефонувала до неї і говорила їй та іншим людям ті самі дурниці. Панство Левицькі забрали Надю до себе переночувати. Вони мали за декілька днів переноситися на інше мешкання і в старому мешканні все було пороскидане і частинно спаковане.

Роман з Наталкою телефонували до всяких приятелів, щоби ті примістили Надю на деякий час. Усі казали, що мають якісь перешкоди. Роман був безрадний і обурений на таких приятелів (англійці кажуть: "a friend in need is a friend indeed"). Аж один день перед латинським Різдвом він зателефонував до довго-

літнього знайомого п. Семена Біди, і запитав чи він має знайомих які мали б вільну кімнату. Пан С. Біда, маючи велику хату, сказав щоб привезти Надю до нього. Наступного дня Роман зателефонував знову до п. Семена, і той повідомив, що Надя – скромна жінка, і що його господиня Анна, українка з Бразилії, хоче нею зайнятися. Дружина п. С. Біди була хронічно хвора на Alzheimers хворобу. Надя жила в п. С. Біди 9 місяців, аж до виїзду назад в Україну.

Роман змушений був переживати різні інтриги, йому радили адвоката, оскільки він не знав ані законів про розводи, ані того, що йому чинити далі. Роман пробував зв'язатися з Маргарітою, щоби знати, що вона хоче, але не мав відповіді на його телефон.

Адвокат, представившись спеціалістом у даному питанні, сказав, що напише листа та що він перебирає усі справи Романа. За п'ять місяців, зараховуючи собі \$350.00 за годину, він тільки створив ще більше проблем. Навіть Євген погодився з тим, щоби Роман переніс свою справу до спеціалістки великої адвокатської фірми. Ця жінка повідомила, що Романова пропозиція є кращою за те, що може визнати суд. Роман зв'язався з Маргарітою, яка вже була в Торонті, і вони зустрілися наступного дня, дійшовши за дві години до розв'язки. Ціла справа була залагоджена за два дні, усі проблеми були узгоднені і документи сепарації підписані на початку липня 1998 р.

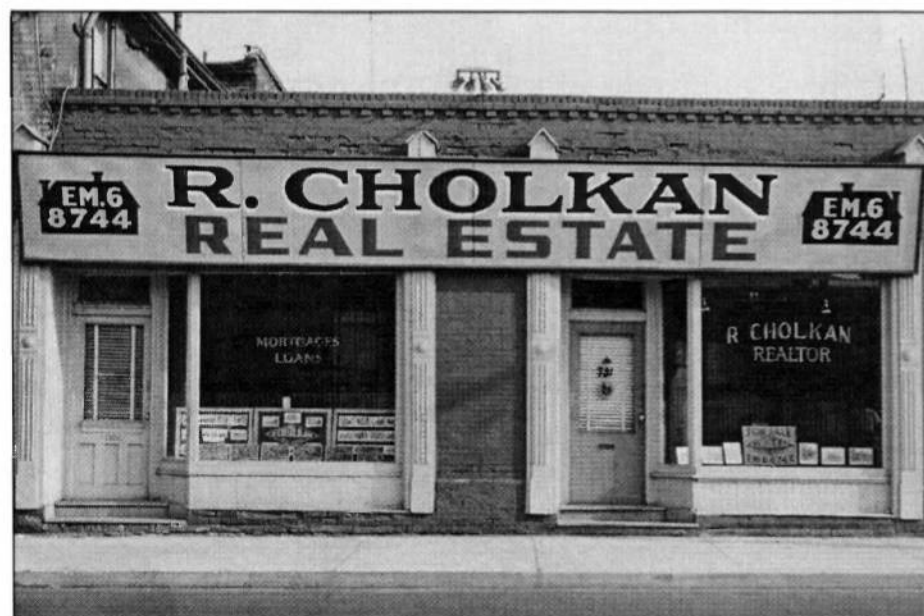
Тепер Маргаріта часто телефонує до Романа, кажучи, що він був добрим мужем та що вона його дальше любить, і буде допомагати, чим зможе. Роман тепер живе у своєму помешканні і сам доглядає за собою. Що буде дальше – побачимо. Старість – не радість!

Дім і крамниця тети Вероніки на 218 Donlands Ave. Зліва: Даруся Олійник і тета Вероніка. 1949 р.

Перед хатою тети Вікці в м. Гамільтон. Весна 1954 р.

Перше бюро Романа на Dundas St. W. коло Bathurst St., перероблене з двох крамниць. Весна 1954 р.

Шлюб Любці з Романом, 28 серпня 1954 р. перед церквою св. о. Миколая в Торонті.

Батько і мати Любці – Євген і Александра Кочергіни. Около 1915 р.

Молодша сестра Любці Надя (в центрі) з товаришками на праці в Німеччині. 1944р.

Молодший брат Любці Володи-мир (зправа) з Романом і полк. Романом Костюком. 1991 р.

Стріча з частиною бувших медсестер в Торонті весною 1958 р. Зліва: О. Турко, 3-ий справа: д-р Р. Цурковський.

Канадська родина Романа, Любця і Роман з дітьми перед хатою тети Вікці в Гамілтоні. 1951 р.

УСПІХИ УКРАЇНСЬКОГО ПРОФЕСІОНАЛІСТА

Нам дуже приємно поділитися доброю вісткою з нашими читачами, що 4-го жовтня цр., відомий торон-

тонський підприємець в ділянці купна і продажу реальностей, Роман Чолкан, отримав диплом такого змісту:

"З авторизації Ради Губернаторів — закінчивши успішно трирічний вищий курс, ведений для Канадського Інституту Реалторів — визнаний Університетом, і склавши з успіхом змагані іспити, —

РОМАН ЧОЛКАН

в цьому дні прийнятий у члени Інституту як звичайний член.

Всіх цим повідомляється, що він може вживати титулу з буквами F.R.I. (Феллов оф Реалторс Інститут).

Для 4 грудня 1963,
місто Вінніпег. Підписи".

Подаючи цю радісну вістку про успіх члена-уділовця Видавничої спілки "Вільне Слово", п. Романа Чолкана, хочемо додати ще такі інформації:

Градуація Романа Чолкана відбулася на річному З'їзді Канадійської Асоціації Ріалторів і річному З'їзді Ради Губернаторів Інституту Канадійських Ріалторів, в днях 6-8 жовтня 1963 р. у Вінніпезі. Канадійська Асоціація Ріалторів охоплює всі організовані "Ріел Естейт Борди" цілої Канади і начислює коло 14 тисяч членів.

Канадійський Інститут Ріалторів це науково - виховне рам'я Канадської Асоціації Ріалторів. Інститут заснований в 1955 р. для вищої освіти в ділянці всіх галузей — торгівлі, адміністрації й оцінки реальностей. А ціллю Інституту є випускати професійних людей у цій ділянці. На цей час коло 500 людей у Канаді досягнуло дипломи і коло 1.000 людей студіює тепер в різних провінціях на Канадійських університетах, які проводять цей курс з рамени Інституту Ріалторів, щоб отримати дипломи. Дальшим завданням Інституту є довести до того, щоб кожна людина в ділянці Ріел естейтів мала вищу професійну освіту і щоб ця професія давала кращі і більш професійні услуги для загального добра публіки.

В цьому році президентом Ради Губернаторів Інституту був вибраний відомий у Торонті реалтор Гаррі МекАртур. З українських активних реалторів Торонта єдиним новим членом Інституту є Роман Чолкан. Щиро вітаємо, gratулюємо і бажаємо дальших успіхів!

Стаття про Романа і його диплом (FRI) в українській газеті „Вільне Слово” в Торонті. 1963 р.

Стріча сотника Панчука з бувшими дивізійниками в Торонті 1966 р.

Управа Торонтонської Станиці бувших дивізійників в 1958 р.

Родина Любці і Романа Чолканів в Торонті. 1968 р.

Євген і Аня перед хатою на 45 Burnside Dr. в Торонті, яку Роман збудував для своєї родини. 1962 р.

Остання знімка Любці з нашою близькою родиною в Торонті . Згори від ліва: В Кривинюк, С. Біда, Оріся Кривинюк, о. Йосиф Денишук, вуйко С. Паладійчук, В. Берегулька і Роман. В долині зліва: Любця, Аня Чолкан, Р. Паладійчук, Є. Паладійчук і Євген Чолкан. 1971 р.

Пам'ятник Любці на цвинтарі "Prospect" в Торонті. 1973 р.

Перші відвідини України – мама з внуками і сином Романом перед готелем „Буковина” в Чернівцях. Літо 1973 р.

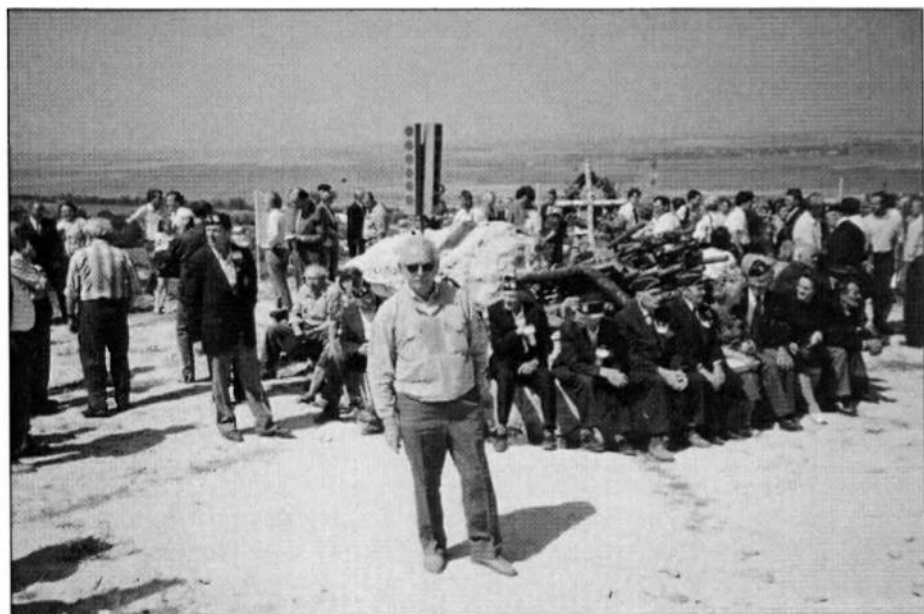
Шлюб сина Євгена з Олею. Зліва: родичі Олі – Анна і Петро Коробайли, Євген, Оля та Роман. 1979 р.

Аня і Муррей на їхньому яхті "Агора" на французькій Рів'єрі. 1996 р.

Полк. Р. Костюк коло Бродів. *Справа:* Роман, Ференцевич (з США), Н. Н., д-р В. Верига, Полк. Костюк, Гронська і брат Мирослав. 1994 р.

Знищений пам'ятник в с. Ясеніві під Бродами. 1994 р.

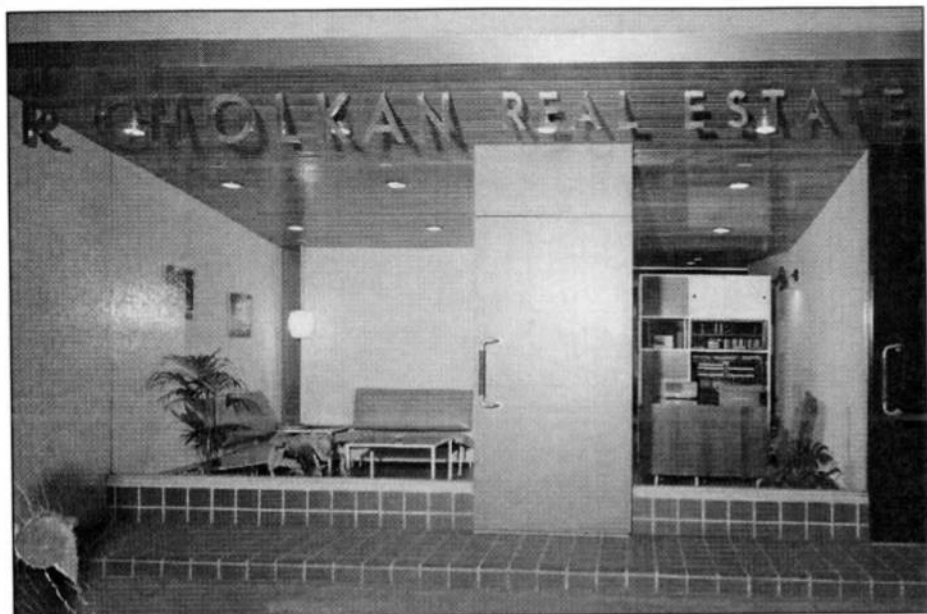
Брат Мирослав (з протипанцерним п'ястуком) в армії ССРСР коло ріки Одри в Німеччині. 1945 р.

Брат Мирослав з дружиною Мартою коло пам'ятника Лесі Українки Гай Парку в Торонті. 1992 р.

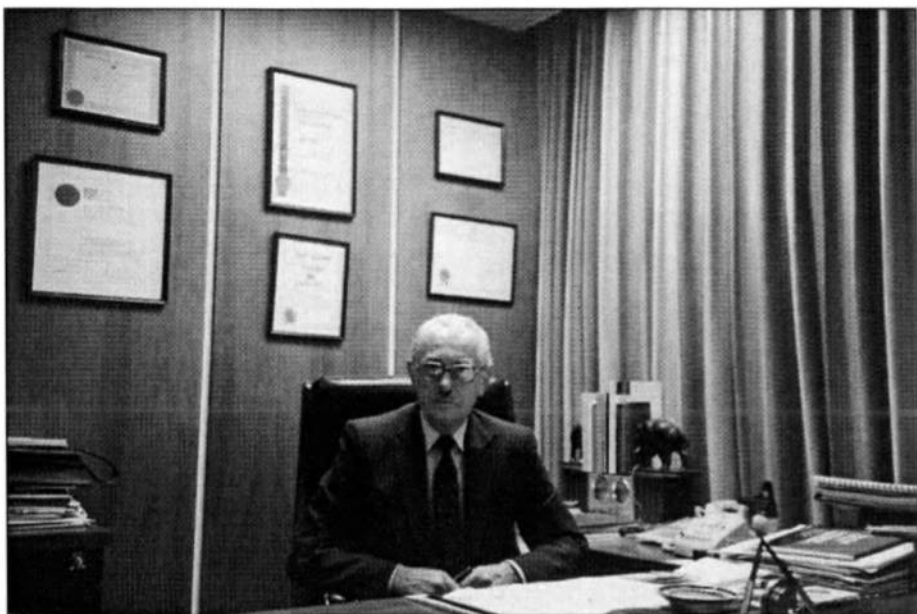
Свячення пасок – Маргарита (в білому), Євген і Оля з дітьми в церкві св. Йосафата. 1995 р.

Нове бюро на 527 Bloor St. W. Toronto, 1957 р. Стало головним бюрою компанії.

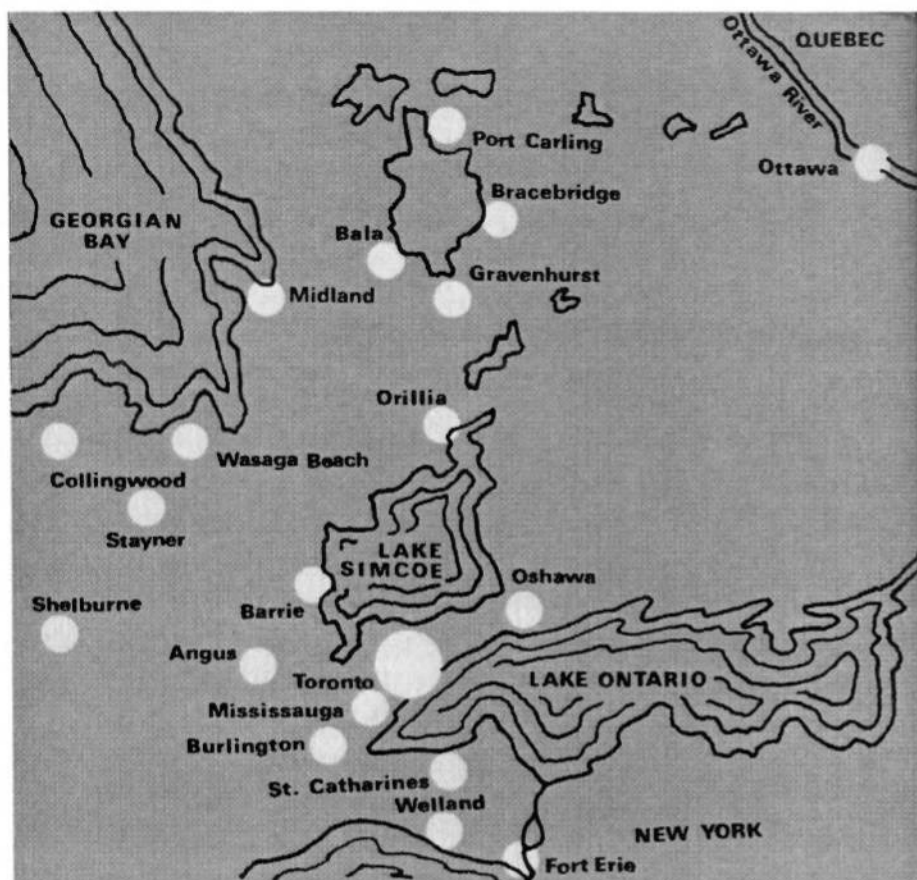
Ярослав Спольський і Роман в головному бюро. 1957 р.

Роман у своєму бюро (дипломи на стіні) на 527 Bloor St. W. 1980 р.

З'їзд управителів бюр Романа в Онтаріо (около 21) перед бюрою Західнього Торонта около 1975 р.

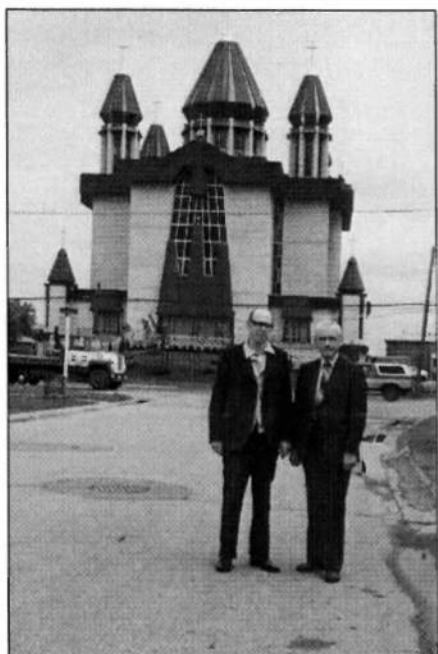
CHOLKAN

R. CHOLKAN & CO. Limited

527 BLOOR STREET WEST
TORONTO, ONTARIO, M5S 1Y5
PHONE 532-4404

TORONTO: 527 Bloor Street West	(416) 532-4404
TORONTO: 2336 Bloor Street West	(416) 763-5555
TORONTO: 860 Wilson Avenue, Downsview	(416) 636-1501
ANGUS: Angus Plaza	(705) 424-5681
BALA: Main Street	(705) 762-5401
BARRIE: 10 Collier Street	(705) 728-4401
Toronto Direct Line	364-6625
BRACEBRIDGE: 204 Manitoba Street	(705) 645-4455
BURLINGTON: 1426 Ontario Street	(416) 632-8890
COLLINGWOOD: 139 Hurontario Street	(705) 445-3030
FORT ERIE: 313 Ridge Road, Ridgeway	(416) 894-1261
GRAVENHURST: 390 Muskoka Road South	(705) 687-2261
MIDLAND: 341 King Street	(705) 526-8443
MISSISSAUGA: 3 Benson Avenue	(416) 270-0373
ORILLIA: 130 Mississauga Street East	(705) 325-6193
OSHAWA: 303 Hillside Avenue	(416) 725-1133
Toronto Direct Line	368-4290
OTTAWA: 1316 Carling Avenue, Suite A	(613) 722-8384
PORT CARLING: Maple Street	(705) 765-3134
ST. CATHARINES: 217 King Street	(416) 682-6628
SHELburne: 177 Main Street	(519) 925-3440
STAYNER: 248 Main Street	(705) 428-3244
WASAGA BEACH: Mosley & 20th Streets	(705) 429-3640
WELLAND: 318 King Street	(416) 735-0361

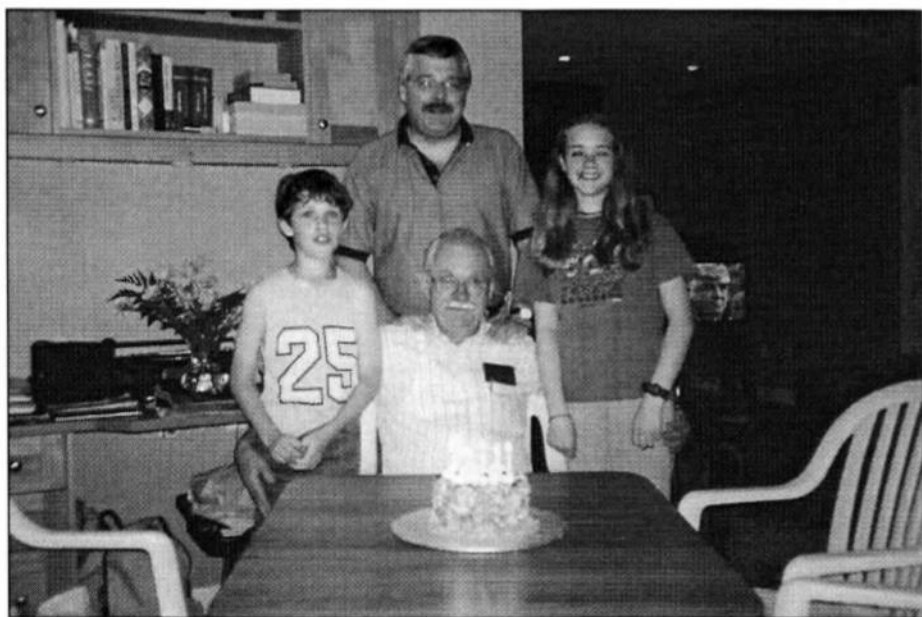
Сторінка з Романового журналу з розміщенням і адресами його бюр в провінції Онтаріо. 1975 р.

Відвідини проф. А. Монцібовича з Англії перед церквою в Mississauga. 1987 р.

Будинок в якому Роман мав мешкання на 61 Richview Rd. Торонто. 1993 р.

Роман з сином Євгеном і внуками Христинкою і Грицем, які приготували торт на Романове 75-ліття. 1998 р.

ОСТАННЯ ПОЇЗДКА В УКРАЇНУ

Крім вище згаданих поїздок, Роман відвідав Україну ще три рази: в 1991 році перед проголошенням незалежності України, в 1993 році, він відвідав м. Львів і також околиці Бродів де була трагічно розбита 1-ша Дивізія. Там тоді святкували 50-ліття від створення Дивізії і з'їхалося около 1000 бувших дивізійників з цілого світа. Пам'ятник, який збудували українські студенти в 1992 році в пам'ять погиблих, підчас нашого побуту був знищений якимись комуністами, хоч у вільній українській державі. До цього часу не знайшли хто це зробив. Роман був також в Україні в 1997 році літом.

Кожний раз, будучи в Україні, Роман зі своїми братанками оглядав різні місцевості України. Крім Більча-Золотого і Києва він відвідав Львів, Тернопіль, Чортків, Івано-Франківськ, Коломию, Косів, Карпатські гори, Чернигів, Суми, Умань, Конотоп, Рівне, Остріг, Почаїв, Хотин, Кам'янець-Подільський, Чернівці та інші. До того часу, він не бачив тільки південної і східної України. В 1999 році рішив ще відвідати південну Україну і Крим.

В місяці серпні, він відлетів літаком до Кракова, у Польщі, яке є близько Львова, та яке, Роман знав, не було знищене війною і мало багато історичних пам'яток і музеїв. Там його стрінув Андрій Соколик, який тоді жив у Варшаві, та якого Роман запізнав і гостив у Торонті. Андрій був дуже ввічливий і помічний. Місто Краків зробило на Романа дуже гарне вражіння і ми провели в ньому цілий день. Андрій також зааранжував Роману білет на потяг до Тернополя на другий вечір, де жили родичі його дружини. Потяг, як звичайно, спізнився і замість приїхати в Тернопіль около півночі, заїхав туди около 2-ої год. ночі. Там ожидали його дружина Андрія, її родичі, і випадково син Мирослава, Орест. Пані Соколик і її родичі були дуже гостинні і переночували Романа і Ореста. На слідуючий день, Роман і Орест

виїхали автомашиною до Більча-Золотого де його вітали брат Мирослав і дружина Ореста, Олеся з донечкою Яринкою.

Роман перебув у селі тільки три дні і був радше заскочений апатією селян, якої перед тим він не бачив. На четвертий день він з Орестом і Мирославом поїхали до Чернівців. Там старший син Мирослава, Всеволод з дружиною Валею і донечками Мартусею і Олею гарно нас прийняли і гостили.

По дорозі до Чернівець, над Дністом ми стрінули Орестового кузина, майора української армії, Бориса Батринчука з родиною. Борис є ввічливою і освіченою людиною. Ми там провели около пів години часу. В Чернівцях, Роман з поміччю Ореста, організував в українській туристичній компанії поїздку до південної України. Мали їхати Роман, Мирослав, і тесть Ореста д-р Іван Прокопчук з Волині. В день перед виїздом він зателефонував, що на жаль, він не може їхати, через хворобу його дружини. Остаточо, з нами поїхав Орест тому, що Мирослав, його батько, не все добре почувався і часами потребував опіки.

Ми виїхали з Чернівець дуже рано на слідуючий день. Нам дали вигідну туристичну автомашину і нашим водієм був бувший майор Чернівецької міліції пан Коваль. Це гарна людина і була добрим товаришем подорожі. Ми переїхали Умань не задержуючись там і вечером в'їхали до м. Запоріжжя де ми переночували. На другий день ранком, ми виїхали оглянути острів Хортицю, пороги на Дніпрі і славний Дніпрогес. Ми усі думали, що Хортиця це малий острів, але довідались що він около 12 км довгий і 3 км широкий. Там колись містилася знана усім Запорозька Січ. Більшість берегів острова стрімкі і кам'яні – дійсна твердиня. Оглянувши все, около пополудня ми знайшли, нарешті дорогу до Сімферополя і поїхали дальше на південь. Тут треба зазначити, що на південь від м. Уманя ми не бачили ніяких таблиць, ані дороговказів в жодній мові.

Ціла південна Україна і північний Крим були широкою рівниною, а поля, майже усі, засаджені цукровими буряками, соняшниками або кавунами. Вперше ми побачили мілке Озівське море коли в'їздили перешийком у Крим. За півтора години, коли вже почало смеркати, ми в'їхали в Сімферопіль, теперішню столицю Криму. Там довго не задержались і поїхали до недалекої

Ялти. На південь від Сімферополя, вже видно було високі і скелясті гори. Тут дорога вже була крута з відгалуженнями. Тому, що дороговказів не було, ми кілька разів зблудили. Коли запитали одного старшого чоловіка як нам заїхати до Ялти, він сказав, що в ночі це буде тяжко і порадив, щоб ми їхали під тролейбусовими дротами і вони нас запровадять до Ялти. Ми в темноті так і доїхали і станули в якомусь великому готелі.

Після перекуски, ми вийшли з готелю і побачили зразу за ним Чорне Море. Це дуже зворушило Мирослава – до цього часу він океан бачив а Чорного Моря не бачив. Надворі було гамірно. Всюди гучномовці грали американський джас, і то дуже голосно. Всюди оголошення американських продуктів в англійській мові. Майже ніяких написів ані мелодій українських, ані, навіть, російських. Більшість людей розмовляли тільки поросійськи.

На другий день, ми з'їли снідання в якійсь їдальні, де було більше обслуги як клієнтів. Після снідання ми пішли оглядати місто. Над морем, не багато цікавого, тільки парасольки з англійськими написами заохочуючи туристів купувати алькоголеві напитки або цигарки, майже усе імпортоване. На горах тільки видно якісь палати і санаторії. Коли ми побачили човни, які їдуть до замку на скелі т. зв. „Ластівчине гніздо”, ми там поїхали. По дорозі нам показали з моря царську палату і також палату де відбулася стріча Рузвельта (President Roosevelt) та Черчіля (Churchill) зі Сталіном в горах над морем. Замок „Ластівчине гніздо”, був високо на скалі, досить гарний, але Романові здавався меншим як він уявляв собі його з фотографій. Повернувшись ми ще раз пішли до міста, але нічого цікавого не бачили. Туристів з заходу майже не бачили, тільки одну пару німців середнього віку.

Слідуючого ранку ми виїхали до недалекого Севастополя. Центр міста не великий і в долині. Там, над водою, було декілька гарних вілл, де можливо, жили адмірали. Також гарний парк з великим пам'ятником якогось славного російського адмірала. Були там також човни для туристів. Одна жінка з такого човна сказала, що покаже нам цілу затоку і українські кораблі. Горби навколо затоки не були такі великі і високі, як Роман собі уяв-

ляв. За в'їздом і не видні з моря, стояли російські військові кораблі, один коло одного як сардинки в пушці. Ніхто не забороняв нам робити фотознімки. Затока не була дуже велика і в'їзд на море – вузький. При в'їзді був на якорі український військовий корабель, „Сагайдачний” з українським прапором. Більше українських кораблів ми не бачили. Передмість на горбах, ми не оглядали бо усі вони на Україні однакові – дешеві 5 або 6 поверхові будинки і багато бездомних собак. Не було чого багато оглядати, і ми в полудне виїхали з Севастополя, думаючи відвідати Одесу.

По дорозі перед Сімферополем, Роман зауважив на карті Бахчисарай, бувшу столицю татарських ханів. Усі хотіли побачити це місто і, можливо, палату ханів. З дороги ми не бачили міста і його поминули. Коли повернулись назад, поїхали малою дорогою на схід і побачили таблицю „Бахчисарай”. Ми ніколи не сподівались, що це є невелике містечко в долині між горбами. В'їхавши до нього, ми побачили багато зруйнованих будинків і людей які їх направляли. Ми шукали палати на горбах і майже виїхали з міста. Коли повернули назад запитали людей і вони показали нам якісь будинки в самій долині. Поїхавши туди ми побачили палати та мусулманські мечети. Провідниці в палаті були дуже чемні, показали нам усе і багато розповідали. Казали, що більшість з них повернулись у Крим з Казахстану і Сибіру куди їх силою вивезли росіяни.

Ми не бачили нікого з монгольськими обличчями, всі виглядали як італійці або греки. Усі жінки і чоловіки були ввічливі і гостинні, коли довідались, що ми українці, а Роман є канадійцем, який народився в Україні. Ми з'їли там смачний обід у малому чистому ресторані з ввічливою і чемною обслугою. По виїзді з Бахчисараю, всі погодились що в нашій поїздки там ми стрінули найчемніших людей.

Було пізно і ми поїхали на північ знову поминаючи Сімферопіль. Переночували в якомусь готелі, котрий нелегко було знайти – був у якомусь містечку на бічній вулиці серед дерев без жодних знаків. На другий ранок, ми залишили Крим і поминаючи міста Миколаїв і Херсон поїхали до м. Одеси. Там ми заїхали того самого дня пополудні.

Центр міста Одеси досить цікавий, є старим містом, має багато парків та декілька церков. Є подібне до європейських міст. В центрі було декілька готелів – деякі без гарячої води. Ми задержались в одному з них. Пізніше ми вийшли пооглядати місто. Тут бачили багато „кафе-бар” і остаточно славну Одеську оперу на горі над морем, також довгі широкі сходи до Чорного моря і пасажирського морського порту. Ми всі були захоплені цим портом. Він новий і, може, найкращий який Роман бачив в Європі і Америці. В місті українських написів майже не було, майже всі люди говорили по-російськи. На будинках було багато малих українських прапорців. Ми довідалися, що слідуючого дня має відвідати Одесу президент України Леонід Кучма.

Ми рішили повертати в Чернівці і виїхали з Одеси около полудня на другий день. Думали їхати через Умань, але рішили відвідати старе козацьке місто – Білу Церкву. Ми оглянули це місто – трохи старого, трохи нового і задержалися в нестарому готелі на півдні міста. Управителька запитала скільки осіб є українськими громадянами, а скільки туристів. Тоді сказала, що українські громадяни будуть платити 22 гривні за ніч, а туристи – 75 гривень.

Романові це не подобалось і він запитав, чому в Білій Церкві дискримінують проти туристів. Він сказав, що буде спати в автомашині. Управителька перепросила і пішла порадитись. Скоро повернулась і сказала, що всі чотири з нас можуть ночувати за 75 гривень. „Біла Церква” з українськими копулами при в’їзді до міста показала польським костюлом, де, нам казали, є гарні “organs”, а українська православна церква в центрі міста, хоч нам казали, що вона Київського Патріархату, виявилось, що це була – Московського. Ми дуже часто стрічали церкви, де хоч писали що це українська православна церква, в дійсності це були церкви Московського Патріархату.

Ранком готельний ресторан був закритий і ми виїхали в сторону Вінниці думаючи, що десь по дорозі ми зможемо щось перекусити. На жаль в ніякому селі, ані в одному містечку не мали ні чаю, ні кави, ані молока тільки - пиво і інші алкоголеві напитки. Це були так звані „кафе-бар”. Голодні, коло 11:30 ранком ми вїхали до міста Вінниці.

Ми в'їхали в центр міста і поставили автомашину на головній вулиці напроти Обласної Верховної Ради. Ресторан був около пів-блоку віддалі на другій стороні вулиці. Це був соняшний, гарний день і багато людей проходило вулицею. Ми всі пішли в ресторан поспідати. Майже всі наші речі ми лишили в автомашині. Приблизно за 25 хв. ми вийшли з ресторану. Роман з Мирославом пішли вулицею в гору, а Орест і водій мали нас подорозі підібрати. За хвилину нас догнали піхотою Орест і водій і сказали, що всі наші речі з автомашини украдені. Ми повернули назад і побачили, що усе, крім валізи Ореста, в якій майже нічого не було, – забрано. Роман мав там майже всі свої речі, паспорт, візи, летунський білет з Кракова до Канади, коло 3,000 ам. доларів, убрання, черевики, фільми і інші речі. Мирослав мав тільки убрання і дрібні речі а водій також усі убрання, навіть ключі до його мешкання. Романові залишилось тільки 5000 ам. доларів, які він мав у себе на поясі.

Коло автомашини вже був міліціонер і сказав нам туди не входити поки не прийдуть детективи. Ми запитали, як злодії могли увійти до автомашини не залишаючи жодного знаку. Він сказав нам, що вони мусіли вживати нову техніку, яку прохожі не завважили. Це є електричний свердлик, який вкладають в дірку від ключа і нищать замок. Ми мали і шкоду і науку?!

Приблизно за годину часу, приїхали два лейтенанти міліції, все пооглядали і щось собі записували, нас нічого не питаючи. За пів години, сказали нам їхати за ними до міліційної станції. Ми там чекали в темній почекальні, повній кримінального елементу. Мирослав був збентежений, коли якась п'яна жінка до нього хрестилась. Дальше сидів якийсь чоловік і сам до себе говорив. Не було навіть де сісти. За пів години, покликав Романа знова якийсь лейтенант і казав, що хоче списати протокол. Він мало його питав і щось писав. Коли Роман хотів згадати, що було украдене, він сказав, що вони усе знають і сказав йому підписати той протокол. Ми там чекали ще около одної години. Коли Роман вимагав, щоб йому дали посвідчення що було украдене, сказали, що дадуть це внодовзі. За пів години Роман дістав посвідку і коли її прочитав – там було сказано, що украдений був тільки пашпорт. Коли він згадав інші речі, йому

сказали, що вони усе мають записано і дадуть кому це потрібно. Ми усі зараз по тім виїхали до Чернівців, бо було уже пізно.

Вечером ми приїхали в Чернівці. Роман не мав ніяких документів. Нам сказали, що в Чернівцях ми не можемо їх одержати, тільки в Києві. Старший син Мирослава сказав, що день пізніше він поїде до Києва щоби там щось полагодити і забере з собою Романа. В дорозі до Києва, ми побачили, що будемо проїздити якимсь містом. Це був Бердичів. Коли ми туди вїздили, побачили якісь великі будівлі з вежами. Думаючи, що це якийсь старий замок, ми задержались і там нам сказали, що це бувший польський монастир і його поляки тепер відновляють. Роман пригадав собі, що Бердичів колись мав багато жидівського населення. Коли їхали центром міста, він жидів там не бачив. Коли стрінули якусь жінку запитали чому не видно жидів. Вона сказала, що там їх було багато але повтікали. Роман запитав хто їх виганяв. Вона відповіла, що ніхто, та що вони самі повиїзджали, бо казали, що „в Америці можна краще жити”. Коли потемніло, ми задержались перед Києвом в якомусь готелі і „кафе-бар”. Той готель був новий і мав тільки чотири кімнати і одну лазничку.

До Києва ми виїхали наступного ранку. Романа Київ здивував. Він був уже там чотири рази. Тепер він побачив чисте місто, добрі дороги, і всі написи були в українській мові. Центр міста вже виглядав на європейську столицю. Його тепер вже варта відвідати і є що оглядати. В Києві Роман задержався в брата Любці, Володимира і його сина Валентина. Роман не міг пізнати Володю – худий, сліпий з білою бородою і ранами на голові і на руках. Він помер три місяці після виїзду Романа.

Першого дня, Всеволод і Валя їздили показувати Романові новий Київ. Мали ми тільки одну неприємну стрічу. Побачили на Хрещатику ресторан МкДоналдз (McDonald's) і Роман зробив у середині знімку його мен'ю. До нього підійшов якийсь чоловік і сказав, що там знімок не вільно робити і хотів забрати камеру. Роман сказав йому, що це перший раз в його житті, що хтось забороняє робити знімки в ресторані, запитав чи там, припадково, не продають „атомні гамбургери” і вийшов з ресторану, де чекали Всеволод і Валя. Коли цей чоловік побачив їх

скоро зник. В іншому ресторані (теж McDonald's) вечером він почув як співали: "for he is a jolly good fellow" – це мав би бути український МкДоналдз?!

Остаточо, Роман одержав в Канадському посольстві новий пашпорт, копію польської візи у польським косуляті і летунський білет в бюрі агенції "LOT" – усе те забрало около 5 днів часу. Плани відвідати Чортків, Тернопіль і Львів були втрачені. До Більча-Золотого також уже не було часу повернутись. На сьомий день Валентин з Романом поїхали на залізничу станцію і одержали білет на потяг до Кракова. Вечером 16 вересня Роман виїхав, бо за два дні відлітав його літак до Канади, а він хотів ще трохи більше оглянути Краків.

Потяг їхав через Львів і мав там проїздити около третьої години ночі. Роман мав стрінути там кузина знайомої Наталки Левицької і передати йому листа. Потяг спізнився і ми в'їхали на станцію в Львові около 6:30 год. ранком. Хоч на станції був хаос, тому, що її перебудовували, Роман таки стрів кузина Наталки і передав йому листа.

Около 10:30 ранком, потяг уже був у Мостиськах на українсько-польській границі. В потязі, українська гранична сторожа, провіряючи пашпорти сказала Романові, що він не має виїздної візи. Роман дав йому міліційну посвідку, що йому все вкрали та що у нього є віза до Польщі і інші папери на виїзд до Канади. Цей лейтенант сказав йому іти з ним на станцію і що вони все поладодять. Він поміг Романові забрати валізу з потягу і оба вийшли на перон. Лейтенант пішов з усіма паперами до будинку на станції – скоро вийшов і сказав, що нема чим журитися, бо поїзд без Романа не від'їде.

Десь за п'ять хвилин, потяг від'їхав а Роман залишився на станції. Йому віддали папери і сказали, що тільки у Львові можна одержати виїзду візу, і відійшли. Роман лишився на станції самий не знаючи, що дальше робити. Його дрібні речі поїхали з потягом. Один старший чоловік сказав йому, що нема на що чекати, і він мусів заплатити 50 ам. доларів щоб поїхати до Львова. Водій таксі сказав йому, що знає де у Львові є консулят, та що за дві години будемо назад.

На передмісті Львова, ми задержалися коло якогось старого

будинку, де був цей консулят. Через вікно ми бачили декілька жінок які щось писали. Коли ми застукали в двері, ніхто їх не відкривав, Роман тоді почав копати в двері і коли вони відчинилися, він їх втримав ногою і зайшов до середини. Йому сказали, що вони тільки на слідуючий день полагоджуть такі справи. Коли Роман підніс голос, з другої кімнати вийшла якась жінка і запитала чому він турбується. Він сказав, що приїхав до Львова з польської границі та що він хоче відразу мати ту „виїзду” візу, щоби не стратити літака до Канади. Вона сказала, що це коштуватиме 45 ам. дол. Він заплатив, одержав „виїзду” візу і скоро поїхав назад до Мостиськ.

Роман не спав, був голодний і змучений. Повернулися ми около 1:30 пополудні на границю. Там сиділи і курили чотири офіцери і пропускали одну автомашину що 10 хв. Коли водій сказав їм, що його пасажир спішить до Кракова, щоб не спізнитись на літак до Канади – йому сказали чекати своєї черги. Роман був дуже злий, вийшов з автомашини пішов до якогось капітана і сказав, що якщо його не пропустять за 10 хв. – він піде до границі самий і вони навіть можуть стріляти на нього. За 6 хв. Романа перепустили, а з польського боку, якийсь підстаршина переглянувши пашпорт і візу Романа зразу перепустив ще й побажав щасливої дороги.

До Кракова було 300 км і таксі коштувало б около 200 ам. доларів (яких він вже не мав). Роман рішив поїхати до Перемішля на залізничу станцію. Там около 2:30 пополудні він одержав білет до Кракова на 4-ту год. пополудні. Коли вийшов на перон, побачив якийсь поспішний поїзд до Кракова який виїздив скоріше. Кондуктор сказав що він може ним їхати. Около 7:30 вечером, потяг в'їхав до Кракова і Роман висів з нього. Він не знав куди їти, але рішив піти де стояли таксі. По дорозі чиясь рука його задержала – він оглянувся і побачив Андрія Соколика і його дружину. Вони також там чекали на потяг до Варшави, що від'їжджав за 40 хвилин. Соколик взяв від Романа валізу і сказав, що вони завезуть його до готелю і мають ще досить часу, щоб повернутись на свій потяг до Варшави.

В готелі вони також полагодили справу таксі, яка мала, на другий день ранком завезти його на лєтовище. Роман їм багато

завдячує і не знає як він сам був би дав собі раду. Вони чекали на Романа більше як три години, бо їм хтось сказав що якогось „американця” задержали в Мостиськах і вони думали що то може його. Не знаю як вони довідались про його поворот – може від Євгена з Торонта. Ранком 18 вересня, Роман щасливо відлетів літаком LOT до Торонта. Це, може, була остання його поїздка в Україну. Поїздка з пригодами і „виїздною візою”.

Це трапилось Романові перший раз у житті. Ніколи в нього ніхто не вимагав виїздної візи. Може причиною малої кількості туристів в Україну є брак порядних туалетів, гарячої води в готелях і пересадна бюрократія. Навіть з канадським паспортом йому не хотіли дозволити повернутись назад до своєї країни. Цікаво, чому його не арештували, коли в паспорті не було також „вїздної” візи – отже він був в Україні нелегально!!! Роман тоді зрозумів, чому Україна має фінансові і інші проблеми. Там, за старими засадами, бюрократи керуються більше безглуздими папірчиками чим здоровим розумом. Здається, там, так розуміють демократію. Навіть найнищі бюрократи уважають, що люди є сотворені для них, а не що, їхнім обов'язком є обслуговувати тих людей. Це є, може, трохи гірке але – правдиве.

*Все тут написане є з Романової пам'яті,
без уживання яких-небудь документів,
часто через більше чим пів століття—
тому деякі дати і згадки можуть бути неточними.
Торонто, Канада
липень 2000 р.*

Родина брата Мирослава з дружиною Мартою та синами Всеволодом і Орестом. 1993 р.

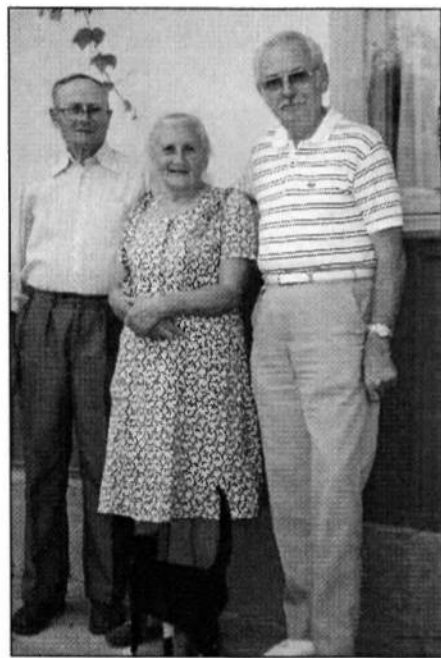
Пам'ятник родичів Романа на цвинтарі Більча-Золотого. Зліва: Р. Чолкан і кузин Роман Кіфер з дружиною. 1994 р.

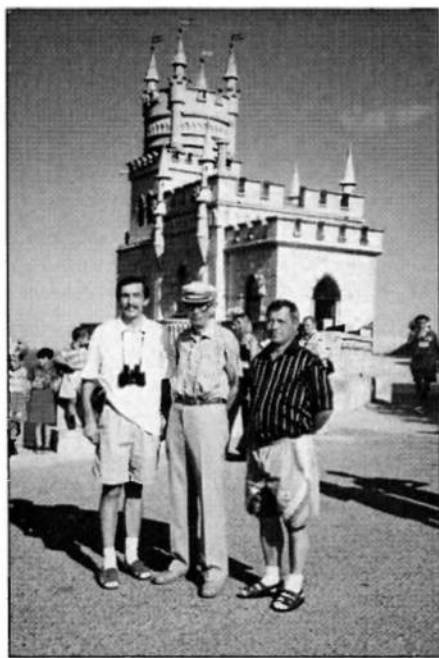
Оксана Олійник (посередині) перед хатою Євгена на 388 Prince Edward Dr. Зліва: родичі Олі – Петро і Анна Коробайли, Роман. Справа: Євген з дружиною, впереді внуки Христя і Грицько. 1996 р.

Перед хатою в Більчу-Золотому з кузинкою Люсею, її дочкою Оксаною і братом Мирославом. 1996 р.

Стріча з бушими учителями Ско-в'ятина Віктором і Мартою по їхньому повероті з Сибіру. 1994 р.

Замок знаний як „Ластівчине гніздо”, Крим. Зліва: Орест, Мирослав і бувший майор поліції п. Коваль, наш водій. 1999 р.

Бахчисарай у Криму. *Справа: Мирослав, Роман і п. Коваль* перед ханською палатою. 1999 р.

Київ – вид на Михайлівський Собор від пам'ятника Хмельницькому. 1999 р.

Південна частина Дністра коло м. Заліщики. Роман (другий зліва) і Май. Укр. Армії Б. Батринчук з дружиною і сином. Серпень 1999 р.

Володимир, брат Любці, з внучкою Світлою (три місяці перед смертю). 1999 р.

Вид на с. Більче-Золоте з півночі (в долині ріка Серет). 1999 р.

ЗМІСТ

<i>д-р Василь Верига: Вступне Слово</i>	<i>vii</i>
НА РІДНІЙ ЗЕМЛІ	
Польська окупація	1
Перша советська окупація	6
Німецька окупація	13
ДИВІЗІЯ І КІНЕЦЬ ВІЙНИ	
Вишкіл	19
Словаччина	27
Кінець війни	29
У ПОЛОНІ В ІТАЛІЇ	
Тимчасовий табір коло Беллярії	33
Репатріація	34
Ріміні – розвинення мікро-суспільства	36
АНГЛІЯ	
Полон	45
Життя в Англії як свобідного чоловіка	47
КАНАДА – ОСТАТОЧНЕ МІСЦЕ ПОСЕЛЕННЯ	
Початки	53
Одруження і нова родина	61
Недуга і смерть дружини і мами	69
Після втрати дружини і мами	70
Самітне життя на пенсії	80
Маргаріта – друге одруження	82
ОСТАННЯ ПОЇЗДКА В УКРАЇНУ	89
Зміст	99

